Д7

СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

8

ЧИТАЛНЯ

Институт
литер
БИБЛ

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Боню Ст. Ангелов, Лиляна Грашева (отг. редактор),
Петър Динеков, Христо Кодов

Адрес на редакцията: Старобългарска литература
Институт за литература, кв. „Гео Милев“, ул. „Акад. Г. Бончев“, IX бл.

© Институт за литература
1981
c/o Jusautor, Sofia

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Технически редактор *Д. Калинова* Коректор *Ел. Котева*
Изд. индекс 7688 Дадена за набор на 28. X. 1980 г. Подп. за печат 20. I. 1981 г.
700×1000/16 Тираж 700 Печ. коли 7,75 Изд. коли 10,04 УИК 12,84 Цена 2,08 лв.
Печатница на БАН—1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“ Поръчка № 479

Код 28 $\frac{9535322311}{5064-4-81}$
82 Б (05)

Пр 7 либер.

СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КНИГА 8 · СОФИЯ · 1980

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ—ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

Пр 2254/81

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

ЧИТАЛНЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

Красимир Станчев — Структура на художествения образ в старобългарската агиография 3
Климентина Иванова — Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий. Източници и текстологически бележки 13
Александър Наумов — По въпросите на най-старата славянска поезия 37

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

Иван В. Льовочкин — Изборник Святослава и его славянский протограф . . . 46
Георги Петков — Из ръкописната сбирка на манастира Драгомирна (Румъния) . . 50
Анисава Милтенова — Ръкописната сбирка на Свищовското читалище 68

ПРЕГЛЕД

Аксиния Джурова — Ръкописи, документи и карти за българската история от Ватикана 105
Красимир Станчев — Литературоведската проблематика на Първата комплексна конференция по българистика 108
Елисавета Тодорова — Първа българо-съветска среща на медиевисти-балканисти 112

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Донка Петканова — Aurelio de Santos Otero. „Die handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen“ 115
Сергей Райчинов — Принос в проучването на старите славянски литератури . 118
Людмила Боева — Памяти профессора Малышева (Дмитрий Жуков. Владимир Иванович. Повесть. Новый мир, 1978, 7). . . . 121

Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

СТРУКТУРА НА ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ОБРАЗ В СТАРОБЪЛГАРСКАТА АГИОГРАФИЯ

КРАСИМИР СТАНЧЕВ

Спецификата на художественото произведение се състои преди всичко в това, че то се явява носител на естетическа информация, която от своя страна е един от най-важните регулатори на отношенията на индивида със света.[1] Моделирайки по определен начин действителността, произведението на изкуството едновременно е и средство за предаване на естетическа информация, и част от тази информация. Като използува възможностите на друга знакова система — естествения език, литературната творба се формира от два основни типа знаци:

I) словесни знаци, т. е. средства за художествено изразяване, в които се използуват възможностите на естествения език;

II) знаци-образи, т. е. художественото изображение, което се изгражда чрез словесните знаци и се явява едновременно носител и съдържание на художествената информация.

За разлика от словесните знаци, художествените образи съществуват само в творбата (като системно единство и комуникативна единица) и именно чрез тях се осъществява интерпретацията на действителността, в тях се отразява определен модел на света и се внушава отношението на индивида към него. Поради това разкриването на спецификата на дадена литература (или на дадена част от нея) е свързано преди всичко с анализа на нейната *изобразителна система*, с изясняване структурата на художествения образ и на художественото изображение като цяло. Такъв един анализ вече по-точно би определил и целта на изучаването на *средствата за художествен израз*, която най-общо би могла да се формулира като изследване на начина, по който на различните структурни нива на словесния художествен текст се постига изграждането на съответния тип художествен образ.

Произведенията на старобългарската литература, явявайки се отражение на християнските религиозно-митологически представи за света, изграждат адекватен на тях художествен образ. В Библейския корпус, въплътил митологическата система, която служи за език на християнската религия, а по-късно и в цялата богословска и литературна традиция се гради един *двусъставен модел на света*, в който видимият свят (земното) е йерархически подчинен на невидимия божествен свят (небесното). В духа на християнския неоплатонизъм видимият свят се разглежда като образ (знак) на невидимия и неизобразим божествен свят. И понеже божественото е непознаваемо по сетивно-логически път, а същевременно неговото познаване е необходимо условие за спасението (което е висшата цел на човека според средновековната концепция), то *категорията образ* заема средищно място в средновековните философски схващания. Гносеологическа по своя характер, тя е същевременно базисен елемент в естетическите възгледи на византийско-славянския свят.[2] Чрез видимите неща — като образи на невидимото (трансцендентното) — се извършва „неподражаемо подражание" (Псевдо-Дионисий Ареопагит) на божественото и човек се „възвежда" — доколкото е възможно — към познание на божествените първообрази. При това раннохристиянските и византийските философи отреждат на художествените образи по-високо място, отколкото на образната система „материален свят". Чрез художествените образи-знаци се разкрива трансцендентният смисъл на нещата и явленията в материалния свят. С други думи, действителността и изкуството се третират като две знакови системи, чрез които последователно се предава информацията за трансцендентното.

---

[1] Вж. У. И. Рижинашвили. Эстетическая информация. Тбилиси, 1975, с. 104.

Съвременният научен анализ на средновековните схващания, при който се отчита, че „божественото" е в същност продукт на религиозно-митологическите представи, ни дава възможност да установим пътя на художественото познание в Средновековието: действителност — мит (религиозно-митологически представи) — художествен образ. Въз основа на това като най-съществен принцип на средновековното художествено творчество се формулира *принципът на двойното отражение* на действителността.[3] Съгласно него художественият образ се изгражда не като пряко авторово осмисляне на определени явления от действителността, а като отражение на религиозно-митологическата представа за тях. Действителността се отразява в изкуството, пречупена през призмата на християнската митология. Художествената интерпретация на нещата и явленията от материалния свят (и от психологическата действителност) налага върху тях двусъставния средновековен модел на универсума, въплътен в християнската митология.

* * *

Както вникването в средновековната теория за образното познание, така и наблюденията върху конкретния литературен материал на Българското средновековие показват, че художественият образ в старобългарската литература е един сложен знак, чието значение не може да бъде разкрито само чрез съвременните понятия за естетическа информация. Значението, с което знакът-образ обвързва обекта на изображение, е свързано както със земната битийност на този обект, така и с „изявената" в него трансцендентна същност, с божествения първообраз. Превеждането на определени явления на езика на средновековното изкуство спомага за декодирането на информацията за трансцендентното, вложена в тях. Най-подходящ пример за това ни дават произведенията, разположени в центъра на средновековната жанрова система, обслужващи пряко богослужебния ритуал. Това са жанровете, принадлежащи към тематичната група „агиография": житията (вкл. разказите за мощи), похвалните слова и службите на светците. Едно кратко проследяване на формирането на образа на светеца в тях би ни изяснило по принцип структурата на средновековния художествен образ.

---

[2] Вж. В. В. Бычков. Образ как категория византийской эстетики. — Византийский временник, 34. М., 1973, с. 151—168; Византийская эстетика. М., 1977. Кр. Станчев. Концепцията на Псевдо-Дионисий Ареопагит за образното познание и нейното разпространение в средновековна България. — Старобългарска литература. Кн. 3. 1978, с. 62—76.

[3] Кр. Станчев. За някои основни принципи на средновековната естетика (Върху материал от житийната литература). — Литературна мисъл, 1977, кн. 8. с. 49.

Агиографското произведение има в основата си някаква сума от конкретни биографични факти — независимо от това, дали са непосредствено известни на агиографа или са достигнали до него след някаква художествена (народнолегендарна или литературна) обработка. Изходният пункт е, че това, което се разказва, *се знае* и се приема като битийно достоверно. На практика всички старобългарски житийни герои (с изключение на Михаил Воин може би) имат своите реални исторически прототипове, чиято реална биография ляга в основата на агиографския текст. При едно неадекватно на Средновековието възприятие изграденият в произведението образ може да получи чисто художествена интерпретация — както често става при съвременен прочит на средновековната творба. Тогава в житието например ние ще видим само една *художествена биография* на реалната историческа личност, едно „украсено“, но издържано в земен, „реалистичен“ план повествование за живота ѝ, каквото ни предлага кой да е съвременен биографичен роман. В съответствие с това възприятие ще бъде и трактовката на изразните средства, като сравнения, епитети, метафори и пр., в духа, в който сме свикнали да ги разглеждаме в новата литература. А това, което ни звучи странно и нелогично, ще отнесем за сметка на „характерните особености“ на стила на епохата. И въпреки че винаги нещо ще остане неясно, неразбрано, самата възможност за такъв прочит показва, че поне една част от изразната и изобразителната система на средновековната творба отговаря на нашите представи за художественост, за художествено обобщение чрез конкретно изображение. С други думи, системата на художествено означаване е налице в тези текстове. Но дали с това се изчерпва тяхната функционалност?

Самото богослужебно предназначение на агиографските творби вече ни показва, че средновековното съзнание би експлицирало от текста преди всичко *понятието за светеца*. Настроено на определена вълна, съзнанието на адресата на агиографската творба открива в текста символите на божественото, изявяването на трансцендентната същност на нещата и явленията от действителността. Още заглавието на агиографския текст определя семантичното поле на неговото възприемане, като посочва категорично, че става дума за светец, а често с една-две думи ни предлага и най-същественото от деянията му. Уводът (в пространните жития) още по-целенасочено канализира възприятието по посока на митологичната символика. При това положение, като добавим и нормалното място на един такъв текст в богослужението, е ясно, че възприемането на произведението ще върви по линия на декодиране на информацията за отвъдното, за висшия смисъл, а естетическата информация ще бъде само носител, само средство за постигане на свръхсмисъла.

Сложността идва оттам, че и двата аспекта на възприятието се основават на един и същ текст, на една и съща съвкупност от словесни знаци. Изграждайки чрез тях художествения образ, агиографският текст се явява не само художествена интерпретация на реалните прототипове, но налага върху тях и представата за определени митологически прототипове. Изграденият образ на светеца се оказва принадлежащ към един от немногобройните типове — мъченик, отшелник, апостол (просветител) и пр. А всеки от тези типове има свой прототип в новозаветната митология и причисляването към типа в крайна сметка се оказва отъждествяване с митологическия прототип, чрез което се постига висшата семантика на образа. Продължаването на анализа на изгражданите асоциации би ни показало, че съответните митологически прототипове имат един общ първообраз в лицето на централната фигура на християнската митология — Исус Христос,[4] и че в крайна сметка всеки агиографски образ е подчинен на стремежа да се покаже опосредствуваното (чрез деянията на героя) сливане на двете начала — материалното и идеалното, видимото и невидимото, които в образа на Исус са непосредствено и по чудесен начин съчетани. В образа на агиографския герой доминира представата за светеца, изразена чрез видимите деяния на човека — така, както в образа на Исус се налага представата за абсолютния бог, въплътена в единствено достъпната за познаване негова битийност на абсолютен човек (въплътен син божи).

Християнската представа за двете същности на Исус — абсолютен бог и абсолютен човек — ни дава възможност по-добре да си изясним и структурата на агиографския образ, който се поражда от митологическия първообраз чрез ред трансформации. Бидейки средство за познаване божествената същност на нещата (основната функция на средновековната категория „образ“), агиографският образ се оказва резултат от две различни операции на означаване: едната чрез знаците на художествената система, другата — чрез знаците на системата на християнската митология, реализирани и едните, и другите чрез естествения език. Ако се опитаме да представим графично процеса на възникване на агиографския образ (чрез триъгълника на Фреге[5]), би се получило следното:

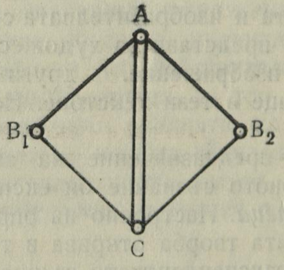

(А — денотат, обект на изображение: B_1 — система на художествените знаци; B_2 — система на митологичните символи; С — десигнат, художестен образ)

Видно е, че при едно условно разчленяване на средствата за означение (обособяването на B_1 и B_2 в рамките на общия словесен текст В) един и същ денотат се оказва обозначен чрез две различни системи от знаци, но тяхното значение се слива в единен десигнат, т. е. в художествения образ в агиографската творба. На практика B_1 и B_2 са различни страни на един и същ знак — агиографския текст, т. е. и на нивото на означението функционират двусъставни знаци (изразните средства).

И така, оказва се, че семантиката на агиографския образ е резултат от съвместяването на два типа значения, т. е. *образът има двуслойна структура.* Неговата цялост се реализира чрез органичното взаимопроникване на два пласта: конкретно-изобразителен (B_1) и митологично-символичен (B_2). В духа на средновековната теория за образа като средство за познаване на трансцендентното тези два пласта се намират в йерархическа зависимост помежду си: конкретно-изобразителното е подчинено на митологично-символичното. На нивото на текста това се постига чрез нормативността на изразните средства, които са обвързани с определени митологично-символични значения.[6] Интерпретирайки действителността с нормативните средства за художествен израз, средновековното художествено произведение се стреми да разкрие и внуши неизобразимата трансцендентна същност на нещата и явленията, да „възведе“ към божественото. Така художественият образ — като носител и съдържание на естетическата информация — се превръща същевременно в знак, обслужващ идейно-религиозното ниво на текста чрез своята митологическа семантика. А това означава, че възприемането само на конкретноизобразителния пласт обеднява образа и говори за една неадекватна интерпретация на средновековното художествено произведение, каквато нашата съвременност (вкл. в научни трудове) често ни предлага.

---

[4] Вж. по-подробно у Кр. Станчев. За някои основни принципи, с. 49—51.

[5] Срв. Ю. С. Степанов. Семиотика. М., 1971, с. 85—91.

* * *

Двуслойната структура на художествения образ се постига чрез средствата за художествен израз, в които, както се каза, се наслагват двете системи за означаване — художествената и митологичната. С други думи, от тази гледна точка възниква въпросът, *как структурата на образа се реализира в структурата на произведението.* Принципното поставяне на този въпрос е от голямо значение за семантичния анализ на всеки един конкретен средновековен текст.

И най-беглото запознаване с агиографския текст показва, че *стилноезиковите средства* са насочени не към пластичното изграждане на образа, а към разкриване на неговата символично-митологична същност. Д. С. Лихачов отделя специално внимание на метафорите-символи в староруската литература,[7] но по същество символично натоварени са и сравненията, епитетите, метонимиите и пр., те са сравнения-символи, епитети-символи и т. н. Техните конкретноизобразителни функции са насочени към внушаване на определена абстрактно-символична семантика. Нека разгледаме един пример.

В кулминацията на Климентовото „Похвално слово за Кирил“ (пространна редакция) спрямо героя и по-точно спрямо частите на неговото тяло са употребени следните епитети, подредени тук по реда на първото им срещане в текста:

I. *многогласен* език
II. *многопресветло* лице
III. *златозарни* очи
златозарна утроба
златозарни стъпала
IV. *ангелозрачни* зеници
V. *пречестни* ръце
VI. *богодвижими* пръсти (2 пъти)
VII. *светозарни* нозе (2 пъти)
светозарна утроба
VIII. *пресвята* душа
IX. *многоразумен и богоречив* орган.

В контекста на похвалата относително неутралното (в символичен аспект) „многогласен“ се осмисля чрез финалното „многоразумен и богоречив“, т.е многогласен в смисъл, че говори многоразумни и боговдъхновени неща

---

[6] Срв. Кр. Станчев. Нормативност на средновековната естетика и поетика. — Старобългарска литература. Кн. 6. 1979.

[7] Д. С. **Лихачев**. Поэтика древнерусской литературы. Л., 1971, с. 175 и сл.

С други думи, семантиката на I пряко кореспондира с тази на IX. При това положение всичките случаи на употреба на горните епитети отвеждат към следните семантични гнезда:

Бог (VI)	Святост, Чест	Светлина (II, VII)
Бог —	(V, VIII)	Заря:
Слово —		+ ангел (IV)
Разум (I, IX)		+ злато (III)
		+ светлина (VII).

Че въпросните епитети имат и художествено-емоционални функции, това е ясно още при прочитането на текста. Но тук ни интересува семантиката на образа, постигана чрез тях. Образът на героя е разчленен и отделните му части са въведени с три семантични гнезда, свързани с едно семантично поле, с един *семантично-стилистичен регистър*, маркиран от понятията бог — святост, чест — светлина. Чрез понятието за светлина, доминиращо в текста (8 от общо 14 случая, или приблизително 57%), се създава ореол около образа на героя (срв. епитета златозарен, който пряко кореспондира със златните нимбове или златния фон в иконите). *Светлината*, светлинният ореол, е признак на *святост*, израз на това, че героят е сподобен с *честта* да седне от дясната страна на *бога*, че е божи угодник (срв. и V, VIII). Най-сетне пряко към доминантата на това семантично поле — понятието за бог — ни отвеждат VI, IX и косвено I. Паралелизмът на синтактичните конструкции, в които са употребени епитетите, подсилва тяхната семантична връзка, подпомага съвкупното им възприемане и чрез това още по-ясно се подчертава принадлежността на образа на героя към очертаното семантично поле. Това не са „украсяващи епитети" (по античната терминология), насочени към пластичното изграждане на образа, а са епитети-символи, насочени към разкриване на неговата духовна същност, към формиране на митологично-символичния план на неговата семантика, към уплътняване на възприятието за светостта на героя.

Особено значение за изграждане на митологично-символичната семантика на образа имат *библейските елементи* в средновековния текст. Те изобилстват във всички композиционни звена на произведението и спомагат за установяването на една свръхличностна гледна точка, на която е подчинено изображението и която господства в цялото произведение.

Към пряко асоцииране с библейската образност са насочени множество от стилно-езиковите средства в старобългарската литература и конкретно в агиографията. Употребата на отделни словесни знаци, чиято семантика е трайно свързана в съзнанието на средновековния човек с библейския текст, обвързва и новоизграждания образ с тази семантика. Тук ще отбележим само една от най-ярките форми за реализиране на контакта „художествен текст — библейски текст" на езиково-стилистично ниво — сравненията с библейски лица. Те могат да бъдат с ограничени функции в рамките на даден отрязък от текста или даден пункт от фабулата, например: „Той беше благоверен и праведен и спазваше напълно всички божии заповеди, както някога Йов" (Пространно житие на Кирил).[8] Такива сравнения изобилстват в практически всички средновековни литературни текстове и налагат върху образа едно съвсем конкретно значение — конкретно не като пластична обрисовка, а като притежание на определено качество, което в религиозно-митологическото съзнание е най-тясно свързано с даден библейски образ (в случая Йов и богоподчинението). В други случаи върху едно по-мащабно сравнение се изгражда цялостното оценъчно възприятие на образа, санкционира се неговото място в системата на християнските герои. В „Похвално слово за Кирил“ Климент Охридски настойчиво прокарва мисълта, че Кирил е равноапостолен, че заема място непосредствено след най-заслужилите разпространители на християнското учение — първоапостолите Петър и Павел. Още в първото изречение на творбата той го нарича „новия апостол и учител на всички страни“. В изложението срещаме следната мисъл: „Той (Кирил) довършваше недовършеното от апостол Павел.“ В началото на същинската похвала Кирил е наречен „нов апостол“. А финалът на словото изцяло е насочен към окончателното утвърждаване на прокарваната чрез това сравнение мисъл: „Блажен е градът, който е приел третия изпълнител на божия промисъл. И наистина, този блажен отец се яви, за да довърши недовършеното от двете върховни светила. И затова Господ Бог разпореди той да получи пречестен покой при тях.“[9] Едва ли е необходимо да се пояснява, че именно чрез това сравнение на Кирил с двамата новозаветни герои Петър и Павел, т. е. чрез митологическото осмисляне на неговото дело по пътя на съпоставящото сравнение, се постига най-адекватната за епохата оценка на значимостта на неговото дело и в този смисъл доминиращият митологично-символичен пласт в образа се оказва натоварен и със значително идейно-политическо съдържание.

---

[8] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. III. С., 1973, с. 120.

Със своите функции на установяване пряка връзка между конкретния художествен текст и библейските текстове за създаване на определен план за възприемане на творбата библейските елемени присъствуват и при цялостното изграждане на фабулата и сюжета. Относно фабулата е достатъчно да се спомене известният факт, че цялостният фабулен модел на житийното повествование следва представата за Христовата биография, формирана на основата на четирите канонични евангелия (и по-точно на тяхната богослужебна преработка — изборното евангелие). Благочестивото потекло, чудесното зачеване и раждане (при светците в трансформиран вид), младенческите знамения, беглият разказ за младите години и серията от непроизтичащи един от друг епизоди за деянията и в крайна сметка физическата смърт като преход към вечния живот и посмъртните чудеса — този скелет на евангелския разказ можем да експлицираме от всяко едно житие (с редки изключения, бележещи неизбежните отклонения от нормата в един или друг пункт). Не става дума, разбира се, за механично повтаряне на евангелската фабула, а за конкретни вариантни реализации на един инвариантен повествователен модел. Що се отнася до сюжетната разработка на фабулата в пространните жития и житийно-панегиричните произведения, можем да припомним например сцените със съда в житията на Георги Нови Софийски от поп Пейо и на Никола Нови Софийски от Матей Граматик, които будят безусловни асоциации с евангелския съд на Пилат над Христос — не само в общото сюжетно решение, но и с ред конкретни словесни реализации.[10]

Една от най-преките форми за успоредяване на художествения текст с библейския са библейските цитати. Те изобилствуват както в риторичните пасажи (уводи, заключения, похвали), така и в динамичното повествование, явявайки се съществен композиционен елемент на творбата. Според някои автори дори изучаването на съотношението между повествование и цитат е една от най-важните задачи при изследването на агиографските текстове.[11] По отношение на действието библейският цитат се явява като мотивировка на събитието и диктува насоката на неговото осмисляне. Конкретният епизод се възприема като илюстрация на библейския цитат (т. е. на заложената в него истинна мисъл) и семантиката му се свързва със семантиката на цитата и неговия библейски и литургичен контекст. Това става не само в произведенията на високообразовани автори-богослови, но и в творби, близки до народно-разказвателния стил. В Народното житие на Иван Рилски например епизодът, в който светецът нахранва до насита царските пратеници с оскъдната просфора и един от тях, който бил болен, оздравява, завършва с думите: „И бе болен един от тях и като яде, оздравя, както е речено в Писанието: хляб ангелски яде човекът (Пс. 77, 25).“[12] Но може би най-често срещани са цитатите в пряката реч на героите. По този начин тя придобива авторитет (чрез авторитета на Писанието). Например в прословутия диспут на Кирил с триезичниците във Венеция (глава XVI от Пространното житие на Кирил) 83% от текста съставляват библейските цитати. Подобни случаи имаме и в Евтимиевите житийно-панегирични произведения. И едва ли в споровете с еретици и друговерци агиографите биха могли да използуват по-сполучливо оръжие от това да вложат в устата на героя-светец „истинните слова“ на Светото писание. Така отново виждаме митологично-символичния пласт на изображението да служи пряко на актуалните (актуални именно за агиографа) идейно-политически задачи.

---

[9] Цит. по Св. Климент Охридски. Слова и поучения. Преведе. . . А. Бончев. С., 1970, 37—41.

[10] Срв. П. Динеков. Софийски книжовници през XVI век. I. Поп Пейо. С., 1939, с. 106.

Чрез библейските елементи съотношението между конкретноизобразителния и символично-митологичния пласт в структурата на изображението до голяма степен се конкретизира като съотношение между художествения и библейския текст, като първият се оказва ярък пример за „поливалентен текст“[13], разчитащ на определени асоциации с други (в случая библейските) текстове. Това до голяма степен изяснява и спецификата на принципа на двойното отражение в средновековното изкуство. За разлика от налагането на определени идеологически концепции на даден автор и дадена среда, зависещо до голяма степен от творческото съзнание и присъстващо във всяка една художествена творба, тук имаме работа със семантична отвореност на художествения текст по посока на един канонизиран митологичен текст, който налага еднозначни символични значения и глобално определя семантичното поле на художествения текст.

* * *

Очертаната структура на художествения образ, както и основните способи за постигането ѝ в структурата на творбата по принцип са валидни за цялата средновековна литература във византийско-славянския свят. Отделните текстове изграждат една цялостна картина на света, един глобален негов образ, който има същата двуслойна структура. Разгледано като единен текст, средновековното литературно творчество изгражда един образ на света, чрез чиято двуслойна структура единствено е възможно общуването на човека с бога, проникването в тайните на свръхбитието. Именно поради тази си функция символично-митологичният пласт в структурата на образа е универсален и не се поддава на народностна специфизация, тъй като би изневерил на основното си предназначение — опосредствуваната комуникация на човека (на принципно *всеки* човек) с бога. В този смисъл полският палеославист Александър Наумов съвсем точно нарича този пласт „пласт-посредник"[14] в хиперкомуникацията на човека с бога.

---

[11] Вж. J. Börtnes. Structures in Hagiography. — In: VII Międzynarodowy kongres slawistów. Streszczenia referatów i komunikatów. Warszawa, 1973, p. 674.

[12] Й. Иванов. Жития на св. Ивана Рилски. С., 1936, с. 34.

[13] Срв. Цв. Тодоров. Поэтика, 58 сл. — В: Структурализм — „за“ и „против“ (сборник статей). М., 1975, с. 37—113.

Универсалността на митологично-символичния пласт, присъствуващ в структурата на всеки един художествен образ, в художествения свят на всяка средновековна творба, снема на друго ниво и проблема за „националното" и „наднационалното" в отделните старославянски литератури. Преди десетина години Д. С. Лихачов издигна тезата за „наднационална единна литература-посредница"[15], обща за целия старославянски свят и до известна степен противостояща на произведенията с по-тясно „национален" характер, които остават предимно в рамките на една конкретна литературна традиция. Но анализирайки механизма на функциониране на цялостната старославянска литературна система, Ал. Наумов с основание утвърждава, че проблемът за универсалното („наднационалното") и народностно-специфичното е проблем не на системата на литературата, а на структурата на литературната творба. С други думи, на мястото на понятието „литература-посредница", характеризиращо системата, трябва да се постави понятието „пласт-посредник", отнасящо се до структурата на текста.[16] Друг подход неизбежно би модернизирал проблематиката, налагайки изкуствено върху Средновековието нашите днешни понятия за национално своеобразие на литературата, на изобразителния стил и т. н. А в Средновековието принципно всяка творба на отделните литератури (този проблем съществува само за византийско-славянския свят, който няма свой общ литературен език, какъвто на Запад е латинският) е достъпна и функционална и за чуждия читател. Чрез окончателното моделиране на митологично-символично ниво изображението добива общовалиден смисъл, макар че конкретноизобразителният пласт може частично да се гради върху специфична народностно-историческа основа.

Тоталното подчиняване на изображението на митологично-символичния пласт-посредник не означава, че в нашата средновековна литература изобщо липсват проблемите на българската действителност. Ако се обърнем отново към агиографията за примери, ще видим, че преобладаващата част от героите на оригиналните български жития, похвални слова и служби са конкретни исторически личности със свое място в политическата и културната ни история. Но от казаното по-горе е ясно, че в тази литература най-високата оценка за делото на една реална историческа личност е поставянето ѝ в един ред с най-почитаните християнски светци, намирането на онези опорни пунктове в биографията ѝ, които ще ѝ придадат общохристиянски смисъл и значение, ще я извисят над земно прагматичното. Както светът в неговата земна триизмерност се осмисля като образ на неизмеримия и вечен свят на божественото, така и конкретноизобразителното в структурата на художествения образ добива своя смисъл като изява на символично-митологичното, чрез което моделът на света се изразява в единичния факт или явление. Тази свръхбитийна, теоцентрична гледна точка ще бъде преодоляна едва при прехода към новото време, когато промененият възглед за света ще наложи и нова, антропоцентрична концепция в изкуството. Затова при идейно-естетическия анализ на една творба на старобългарската литература трябва да се стремим не да открием „късчетата действителност зад религиозната обвивка“, а да видим как *чрез* религиозно-митологическата интерпретация на действителността се решават идейно-политическите, социалните и моралните проблеми на нашето средновековие.

---

[14] Al. Naumow. Literatura cerkiewnosłowiańska a komparatystyka literacka. — Slavia, XLII, 2. Praha, 1973, p. 151; Apokryfy w systemie literatury cerkiewnosłowiańskiej. Kraków, 1976, p. 26.

[15] Д. С. Лихачев. Древнеславянские литературы как система. — В: Славянские литературы. VI Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. М., 1968, с. 14

[16] Al. Naumow. Literatura cerkiewnosłowiańska. . .; Aprokryfy w systemie literatury. . .

ЖИТИЕТО НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

(Източници и текстологически бележки)

КЛИМЕНТИНА ИВАНОВА

Житието на Петка от Евтимий Търновски е единственото пространно житие за отшелницата от Епиват, широко разпространено в православния свят. Под една или друга форма то служи за източник на по-късните гръцки, румънски, български и сръбски произведения, посветени на тази популярна не само на Балканите, но и сред източните славяни светица.[1]

Източниците, които Патриарх Евтимий използува за своята творба, са добре познати благодарение на няколко специални изследвания, посветени на тази тема.[2]

Параскева Епиватска произхожда от с. Епиват, Каликратийска област, в Тракия. Живяла е през втората половина на X в. Преданията за нейните отшелнически подвизи стават причина след около столетие да възникне култ към нея. Мощите ѝ са пренесени в църквата „Св. Апостоли" в Каликратия. Някой от местните книжовници написал житие за Параскева. Изглежда, тази творба не е задоволявала минималните изисквания на агиографския канон нито откъм литературно, нито откъм канонично гледище, защото, когато попада през средата на XII в. в ръцете на патриарх Николай Музалон, той нарежда да бъде изгорена. Единственото споменуване за нея се намира в тълкуванията на прависта Валсамон към 63-ото правило на Трулския (Пето-шести) събор: „И тъй, благодарност блаженному Метафрасту, задето прекрасно е изложил мъченическите подвизи за истината, като е употребил за това много труд и грижа за прослава на бога и вечна слава на светите мъченици А светейшият патриарх господин Николай Музалон, като видял, че животът на света Параскева, почитана в Каликратийската област, бил написан от един местен жител неизкусно и недостойно за ангелския живот на светицата, определил това описание да се предаде на огън и поръчал на диакона Василик да ѝ напише богоугодно житие.“[3] Първоначално съставеното житие на Параскева не е достигнало до нас.[4] Не е известен засега и гръцкият текст на Василиковото житие. Запазено е едно проложно житие, преработка и съкращение на Василиковото.[5]

---

[1] С името Параскева (Петка), както е известно, в източноправославния свят са познати три светителки. Две от тях са мъченици и са чествувани съответно на 28 октомври и 26 юли (Параскева Иконийска и Параскева Римлянка). На славянска почва двете Параскеви се смесват и култът към тях намира израз в интензивната почит към една обобщена света Петка, почит, която обединява християнските и дохристиянските вярвания и обреди и едновременно персонифицира петъка като ден от седмицата, имащ наред с неделята особено сакрално значение. Според народните вярвания св. Петка помага за плодородие и предпазва от засуха. Книжовният израз на култа към мъчениците с това име сред южните славяни е ограничен. Упоменавания и химнографски творби за тях се поместват спорадично под съответните дати, а понякога — и под 14 октомври, като се смесват с Петка Епиватска. Запазено е само едно пространно мъчение на Параскева Римлянка, преведено вероятно в XIII в., познато в няколко преписа — Срв. Сергий. Полный месяцослов Востока.[2] Владимир, 1901; Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931[2], с. 424—425; Ст. Кожухаров. Неизвестно произведение на старобългарската поезия. — Старобългарска литература. Изследвания и материали. Т. I. С., 1971, с. 289—290 (бел. под линия с библиография).

[2] Още в първата си работа върху произведенията на Патриарх Евтимий („Несколько заметок о двух произведениях терновского патриарха Евфимия" — В: Сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского. . . СПб., 1883) П. Сирку засяга въпроса за източниците на Евтимиевото житие на Петка; специално изследване на литературните творби за Петка (гръцки, славянски и румънски) е посветил Е. Калужняцки: E. Kalužniacki. Zur älteren Paraskevalitteratur der Griechen. Slaven und Rumänen. Wien, 1889. В последно време Ст. Кожухаров откри и обнародва един летописен разказ за пренасяне на мощите на Петка в Търново: Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II. — Лит. мисъл, 1974, кн. 2, с. 123—135.

Изглежда, през първата четвърт на XIII в. култът към Параскева Епиватска е бил много популярен в Тракия, защото след Клокотнишката битка на Иван Асен II един от най-ценните трофеи, обогатили престолния Търновград, са били нейните мощи. Те са били пренесени — според В. Златарски — наскоро след голямата победа на Иван Асен II, т. е. между април 1230 и август 1231 г. Ст. Кожухаров уточнява тази датировка, като счита, че мощите са пренесени през юли 1231 г.[6] От втората половина на XIII в. в българската литература проникват произведения за Епиватската, вече заслужено назовавана Търновска, светителка. В началото нейната памет се смесва с помените за другите две мъченици, а по-късно, когато нейната популярност нараства, се извършва обратният процес — творбите за нея заместват под съответните дати другите Параскеви.

Времето и начинът, по който византийските агиографски и химнографски творби, отразяващи култа към Параскева Епиватска, проникват у нас, са известни благодарение на летописния разказ, обнародван от Ст. Кожухаров. Единственият познат засега препис от него е поместен в ръкопис от втората половина на XIV в., сръбски безюсов правопис, вместо проложен разказ в служба за Параскева Римлянка (26 юли).[7] Покрай другите ценни сведения неизвестният летописец съобщава, че цар Иван Асен II е изпратил Йоаким, бъдещия търновски патриарх, за да бъде ръкоположен за епископ от вселенския патриарх. Като минал през Каликратия, той се сдобил със служба, с похвала и с помен за светицата: И тако идоущоу моу вь Калікратію и тоу приωбрѣте себе за помен(а)а ст҃ѣи пѣтиє и хвалоу тою житиє, ѿ негоже прѣложихомь пѣти и хвалити ст҃оую... Ст. Кожухаров приема, че Йоаким е ходил в Никея през първата половина на 1234 г. и че още същата година ще да са били преведени на български трите произведения, за които говори Летописният разказ. С пълно доверие може да се приеме и идентификацията, която той прави: според него славянският превод на службата е поместен в Драгановия миней, под „житие" трябва да се разбира широко разпространеният текст на проложното житие за Параскева,[8] а с похвала нашият книжовник е означил риторичното и написано в „метафрастов" стил житие на Василик, познато само в славянски превод, и то в единствен препис от XIV в.[9] Всички посочени произведения са издавани. Каква е тяхната съдба на славянска почва?

---

[3] Правила на св. православна църква с тълкованията им. Т. II. С., 1913, с. 276—277.

[4] Като издава откъси от споменатото вече Житие на мъченицата Параскева Римска, Ст. Новакович погрешно счита, че житието са отнася до Петка Епиватска и дори се опитва да го отъждестви със загубеното първоначално апокрифно житие. Поради неправилен превод на Валсамоновия коментар към 63-о правило (изразът *τῇ ἀγγελικῇ διαγωγῇ* е схванат като известие за беседа на Петка с ангел) Ст. Новакович, а след него и Белич смятат, че първоначалното апокрифно житие е съдържало епизод с разговор между преподобната и ангел. — срв. Ст. Новаковић. Апокрифско житје свете Петке. — Споменик Српске краљ. акад., XXIX, 1895, с. 21—32.

[5] Тук не разглеждам по-късните, следевтимиевски гръцки жития на Петка. За тях вж. Е. Калужняцки. Zur älteren..., с. 3—17; срв. Halkin. Bibliotheca Hagiographica graeca 1957 (BHg), т. II, № 1420 z; за гръцкото житие на Петка, писано от Мелетий Сиригос, вж. и Кр. Станчев. Изграждане на човешките образи в старобългарската агиографска проза. Кандидатска дисертация. С., 1978 (машинопис). В приложението към дисертацията, с. 416—431, е публикуван текстът в превод на новобългарски и коментар с библиография.

[6] В. Златарски. История на българската държава. Т. III. С., 1940, с. 342—345, с преглед на различните мнения по въпроса (с. 345, бел. 1); Ст. Кожухаров. Неизвестно произведение на старобългарската поезия, с. 290, бел. 4 под линия; Летописен разказ..., с. 134.

[7] От сбирката на А. И. Хлудов № 162. А. Попов. Описание рукописей... А. И. Хлудова... М., 1872, с. 316—344, където ръкописът е подробно описан, разказът не е отбелязан. Първо съобщение за него направи Ст. Кожухаров. Търновската книжовна

Ще започнем с текста, открит от Калужняцки в Германовия сборник. В наслова не е отбелязан автор и в самото произведение няма никаква точна атрибуция, но всички особености на стила и изложението насочват към Василик. Е. Калужняцки, а след него Хр. Кодов, Ст. Кожухаров и др. твърдо приемат, че това е превод на житието, споменато от Валсамон. То именно е било известно в Каликратия, откъдето го донася Иоаким. В това отношение се коригира мнението на някои изследователи (Е. Калужняцки, Хр. Кодов, в последно време — Ем. Георгиев), че Василиковото житие е преведено, преди мощите да бъдат пренесени в Търново.

Любопитно е, че единственият препис на Василиковото житие се е запазил в сборник, чиято основна част възхожда към много древен панегиричен и хомилитичен състав, който в следващите десетилетия книжовната реформа на Евтимий Търновски окончателно ще извади от употреба в църковната практика.

Що се отнася до проложното житие, то и тук мненията на изследователите се различават. П. Сирку счита, че то е написано наскоро след пренасяне на мощите; Е. Калужняцки — че е българска преработка на Василиковото, възхождаща към неизвестен текст, много близък, но не идентичен с обнародвания от него по Германовия сборник. К. Радченко приема, че Про-

---

школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. — В: Търновска
книжовна школа. 1371—1971. С., 1974, с. 291—292; подробно в: Неизвестен летописен раз-
каз..., където е обнародван текстът на разказа с превод на новобългарски и научен коментар.

[8] Текстът на Проложното житие за Петка е издаван многократно. Изчерпателна библио-
графия за него до 1956 г. вж. у Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове (Из славян-
ските ръкописи на БАН). — Изв. Арх. инст. Кн. I. С., 1957, където същият текст е издаден по
ръкопис от XIV в.; срв. и Хр. Кодов. Старите жития на св. Петка Епиватска. Кратки кни-
гописни бележки. — Духовна култура, 1960, кн. 1, с. 21—23; Ем. Георгиев. Жития на
св. Петка Търновска. — В: Литературата на Втората българска държава. Т. I. С., 1977, с. 169—170.

[9] Преводът на Василиковото житие откри Ем. Калужняцки в т. нар. Германов сборник
от 1359 г. и го публикува в Zur älteren..., с. 55—60. За Германовия сборник вж. Д. Ива-
нова-Мирчева. „Германов сборник" — български писмен паметник от X в. в препис от
1359 г. — Бълг. език, 1965, кн. 4—5. Изчерпателна библиография за ръкописа вж. в ста-
тията Германов сборник в: Речник на българската литература. Т. I. С., 1976,
с. 263—264;

ложното житие е съставено през XIV в.[10] За славянско по произход и за възникнало по-късно го смята и Ем. Георгиев, който не го споменава между гръцките жития и не отнася създаването му към XIII в.[11]

След като Й. Иванов съобщи, че в някои преписи службата на Параскева се сочи за дело на Григорий Синаит, В. Киселков лансира идеята, че проложното житие е излязло изпод перото на прочутия византийски исихаст.[12] Мнението на част от изследователите за славянския произход на проложното житие е повлияно от факта, че в преобладаващото число преписи от него (все от Стишния пролог) то се помества с добавка за пренасяне на мощите в Търново. Срещат се обаче и преписи, в които добавката отсъствува. След като текстът на Летописния разказ за пренасяне мощите на Параскева стана известен, няма никакво съмнение, че гръцкото проложно житие е пренесено от патриарх Йоаким и преведено в България през XIII в., а добавката е възникнала по-късно, при включването му в Стишния пролог. Григорий Синаит няма отношение към написването на тази творба. Нейното широко разпространение е свързано с разпространението на Стишния пролог.

По съдържание проложното житие представя преработка на приетото за Василиково житие. Отстранени са всички риторични части и някои места от разказа. Откъм фактически данни двете произведения имат незначителни различия.[13]

Освен посочения житиен текст в минеи, съдържащи Търновската служба за Петка (според Ст. Кожухаров тя вероятно е писана от Евтимий[14]), се намира *друг проложен разказ*. Той се предхожда от характерните за стишния пролог тристишия за прослава на светицата. Ст. Кожухаров, който изследва старобългарските проложни стихове, е намерил 4 преписа от тях, но в два стиховете са към познатия текст и само два — към неизвестния.[15] Новото проложно житие (ще го наречем *Второ проложно житие за Петка*) е кратко и представлява интерес главно като фактически материал. Данните, които извличаме от него, не се покриват с данните от познатото проложно житие. Преди всичко Второто проложно житие не показва никаква зависимост от текста на Василик. Напротив — то се оказва еднакво с Евтимиевото житие във всички случаи, при които се явяват разлики между него и двата текста.

---

[10] Срв. П. Сырку. Несколько заметок..., с. 384; К. Радченко, Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев, 1898, с. 258, където даже изказва мнението, че житията може да принадлежат на патриарх Теодосий, но в никакъв случай не отнася тяхното написване вън от рамките на Иван Александровото царуване.

[11] „Българските приемници на култа на св. Петка са усвоили най-напред житието, написано от дякон Василик. След пренасянето мощите на светицата в Търново се е наложило това Житие да бъде преработено, разбирай допълнено, така че в българската литература се появява нов вариант на житието. Това обаче е станало по-късно." Ем. Георгиев. Цит. съч., с. 169. (Това мнение на Ем. Георгиев ни учудва, тъй като той познава Летописния разказ и го анализира на следващите с. 171—173.)

[12] Й. Иванов. Български старини из Македония^2, с. 425; В. Киселков. Патриарх Евтимий. С., 1938, с. 257 и другаде. Това мнение се споделя и от Хр. Кодов.

[13] Вж. анализа на Е. Калужняцки в Zur älteren..., p. 61—62.

[14] Ст. Кожухаров. Неизвестно произведение..., с. 301.

[15] Ст. Кожухаров. Старобългарски проложни стихове. — Литературна история, 1977, кн. 1, с. 44—56. Първият препис се намира в ръкопис № 2/8 от библиотеката на Рилския манастир. Датира се от XV в. Житието е поместено в службата за Петка след 6-ата песен на канона (л. 51—51б). Службата, но без текста на житието, бе издадена от Ст. Кожухаров. Тъй като житието не е било обект на изследване от автора, той не отбелязва, че се отличава от известното вече проложно житие. Същият житиен текст по този ръкопис е използуван и в дисертацията на Кр. Станчев, но той не го разграничава от известното проложно житие, а само отбелязва, че то е „съкратена редакция с проложни стихове". — Изграждане на човешките образи..., с. 438. Вторият препис се намира в ръкопис № 132 от НБКМ, Празничен миней от XVI в. Въпреки че е по-късен, преписът от ръкопис № 132 коригира с някои свои варианти текста от ръкопис 28.

Така срещу съобщението, че родителите на Петка са били благоверни и средноимотни (Проложното: д҃щи благовѣрноу родителю, ни числѡм богатых, ни ѡбласти имѫщиихь, ниже пакы нищетоѫ страждѫщиихъ... Василиковото: благовѣрна родителѣ ѡбогати, паче и чьстна и благородна, по правꙋ проповѣдана, ни числоу богати, ны ѡбласть имѫща, ни пакы нїщетами скръби страждѫща), във Второто проложно житие четем: бл(а)городниӽъ родителеи дьщи, въспитана же и наказана быс(ть) ѿ нихъ вьсакомꙋ бл҃гочьстїю. (Съответно у Евтимий — родителѥ же благочьстивы, ходеще вь всѣхь божїихь заповѣдехь невꙋклонно, милостыньами и благотворенїи вьсꙋ свою оукрашающе жизнь. Вьспиташе же сїю добрꙋю, порождьше и чистоую голоубицꙋ Христовоу вь подобныихь правѡхь и законꙋ божїю добрѣ тоу наказавше и неблазньнѣ...)[16]

Във Второто житие се отделя място за живота на бъдещата отшелница в бащиния ѝ дом и за нейната изключителна любов към бедните, на които тя многократно дава всичките си украшения: И толико възлюби нищиⷯ, елико съвлачити съ себѣ дв҃чьскꙋю свою ꙋтварь и тѣⷨ ѡдаⷭ. Се же (не) единою тъкмо, нь и множицею сътвори. Този пасаж съответствува на Евтимиевия текст според Пространната авторска редакция на Житието на Петка (по-нататък — ЖП).

С горния разказ е свързан мотивът за конфликта на Петка с нейното семейство, завършил с бягството ѝ от бащиния дом. Във Второто кратко житие той е само загатнат, но по същество отговаря на Евтимиевото повествование: Сїа же зреще родителїе негодовахꙋ... Ꙗко ꙋбо таа родителиее негодованїе разꙋмѣ, въсѣхь оутаивши се, въ пꙋстиню ѡти. За смъртта на родителите се съобщава едва след като Петка се е върнала в родния край Тази част има аналог само в Пространната авторска редакция. (В другата авторска редакция, която Калужняцки приема за първична и която е издадена, събитията са предадени по друг начин.)

От съществено значение за нас са съдържащите се във Второто проложно житие известия за брата на Петка — Мадитския епископ Евтимий. За него досега знаехме само от ЖП. За Евтимий се споменава на две места в житието. Съобщението за него е вмъкнато (без особена логика) между двете цитирани по-горе фрази за негодуванието на родителите и напускането на Петка:... родителїе негодовахꙋ. Имѣше же и брата юнеиша тое, иже въдань бѣше сщ҃енⷨи оучити се писмѣⷨне. Ꙗко ꙋбо... По-подробно за Евтимий се споменава при завръщането на Петка в Епиват (за Каликратия Второто проложно житие изобщо не споменава): И родителе оубо ѿ здѣшны прѣшⷣьшее ѡбрѣте, прѣⷣреченнаго же брата, светительскимь оукрашена прѣстолѡмь и мадиатьское добре пасꙋща стадо, Еѵѳимїе томꙋ име, иже и многа тамо и достоинопаметна чꙋдеса сътворивь, съ миромь ꙋспѣ. Тамо же томꙋ положенꙋ мѵро источьникь ст҃ие его мощи истекаахꙋ, даже до морѣ вътичещь. Сравнението с Евтимиевия разказ по Пространната авторска редакция показва, че прологът точно маркира основните моменти в него. Така в началото на изложението се казва, че родителите са изпратили момчето си на училище, а момичето (т. е. Петка) е била възпитавана в дома си. (И мѫжскыи оубо поль свѧщеннымь въдашѧ оучити сѧ писменемь. . .) За брата на Петка Патриарх Евтимий споменава отново едва след разказа за нейното бягство от къщи: Прѣдреченное же отрочѧ, сеѫ прѣподобныѫ Пѧтки брать, ꙗко оубо свѧщеннаа добрѣ извыче писанїа и родитела добрѣ къ богоу прѣдпосла, иночьскым себе одѣа ѡбразом. И кѵр Єѵѳимїемь именовань бывь и вьсѣкь добродѣтелный прошедши пѫть. . . Иже за прѣмногыѧ его добродѣтѣли на архїерейства прѣстоль възведень бысть прьвопрѣстолникь же и пастырь, идеже и многаа и прѣславнаа сьдѣа чюдеса. И различныѧ ереси ѡт стада ѡтгнавь. . . къ господоу ѡтиде. Єгоже мощи въ тойжде цр(ь)кви положени бывше, многаа и прѣславнаа чюдеса сьдѣашѧ, вьсѧ окр(ъ)стныѧ того мѣста огласишѧ чюдесы, не тъчїѫже, нѫ и рѣкѫ мура прѣславно источишѧ, ꙗже на пьприще едино истекааше въ море, ꙗкоже иже тамо шедшеи добрѣ съвѣдѧть.

---

[16] Всички цитати от тази редакция на Евтимиевия текст на ЖП са по изданието на Калужняцки. Werke..., p. LXVIII—LXXI.

Както се вижда, горните два текста са толкова зависими един от друг, че въпреки различния им литературен характер и различното предназначение повтарят даже еднакви изрази.

За пребиваването на Петка в пустинята, което е подчертано в изложението на ЖП, Второто проложно житие съобщава само с една фраза, имаща стойност на устойчива литературна формула: (. . . в пꙋстиню ѡти, идеже подвиги и трꙋди многи показа на лѣта многа. . .). По-важно е, че мотивировката за обратния път към света е една и съща и във Второто проложно житие (само загатната: по ѿкрывѣнїю паки кь своемꙋ възврати се ѿчьствꙋ, никомꙋ же себѣ ꙗвленꙋ показавьши. . .), и в ЖП чрез видението.

Още в един момент Второто проложно житие се отличава от Василиковото и от Първото проложно — смъртта на светителката и двата паметника локализират в Каликратия, и то скоро след нейното връщане. Второто проложно житие и ЖП говорят за връщането в родното ѝ място, където тя пребивава дълго време в усамотение (Второто проложно житие: прѣбыⷮ тꙋ време доволно и свое еже кь г҃ꙋ ѿхоженїе разꙋмевши. . . в ЖП: . . .прѣбыст(ь) тамо врѣме не мало. . . Врѣмени же не малꙋ минмошьдшꙋ, свое ѡтхожденїе еже ѡт соудꙋ разоумѣ. . .)

Независимо от голямата близост по отношение на фактическия материал между Второто проложно житие и ЖП съществуват различия, които на свой ред го противопоставят на всички останали агиографски източници за живота на Петка Търновска. Преди всичко в нашия текст отсъствуват каквито и да са сведения за откриването на нейното тяло и за неговото пренасяне в църквата на Светите Архангели. Казва се само най-общо, че: тело же ее мнѡгаа и прѣславнаа твораше чюⷣса. Заключителната фраза на творбата се отнася (също съвсем общо) до пренасянето на мощите в Търново: Сїа же слиша бл҃гочъстиви цр҃ь Асень, посла испроси то и принесе въ прѣславни свои грⷣа Трънов и положи въ своеи полатнѣи цркви (идеже и до нинѣ лежить — изразът е запазен само в Рилски 2/8) и разлина въсѣмь подающи исцеленїа, еиже мл҃твами да спо҃бит ни г҃ь цр҇ствꙋ своемꙋ (в Рилски 2/8 — тое мл҃твами х҃е б҃е помилꙋи сп҃си на҇)

Съдържанието на Второто проложно житие е от съществено значение за изучаване на книжовната традиция, свързана с култа към Петка. Непосредствената му връзка с ЖП поставя въпроса за времето и мястото на неговото възникване и преди всичко — дали то е кратко извлечение от Евтимиевото житие или е послужило за негов непосредствен източник.

Както видяхме, новият житиен текст засега е познат в два преписа—и двата са част от Търновската служба за Петка и се предхождат от тристишия (в ръкопис №132 от НБКМ тристишието е оформено като шестстишие). Има случаи, в които същото тристишие стои пред Първото проложно житие. Знаем обаче, че то е преведено от гръцки без стихове и че е включено без стихове и в състава на Стишния пролог, където повечето от останалите творби са придружени от стихове; в същия вид Първото проложно житие се помества и в служебните минеи на съответното място от службата за Петка. Ясно е, че поне до средата на XIV в. (когато е бил съставен Стишният пролог) Първото проложно житие за Петка не е придружавано от стихове. Свързването му с тях е станало по-късно и спорадично, докато Второто проложно житие изглежда възникнало едновременно със стиховете, като част от един нов, търновски химнографски цикъл, относително самостоен от гръцките прослави за Епиватската отшелница. Това противопоставяне е намерило художествен израз в антитезата: Слава Єпиватѡм ты, Трьновꙋ же трьгꙋбо в тристишието. Съдържанието и идейната насоченост на химничния текст и на новия стишен пролог решават въпроса за неговия български произход и локализират написването му в Търново.

Краят на Второто проложно житие също показва, че то не може да е създадено по-късно от 1393 г.

От сравнението на двата проложни текста се създава впечатление, че вторият текст е допълнение на първия, че е дело на автор, запознат с известния пролог, избягващ съзнателно да повтаря поместените в него данни. Анонимният книжовник обаче включва неща, липсващи в другите извори и характеризиращи единствено изложението на Евтимий (и то по едната редакция). Това, че разказът за чудесата, представляващ най-обширната и по отношение на съдържанието — особено акцентирана част от проложното житие, е изцяло пропуснат, ни навежда на мисълта, че той не е бил вече актуален, че е изглеждал стародавен, второстепенен по отношение на прославата, незадължителен в краткото проложно изложение.

И така, чие дело е Второто проложно житие? Могло ли е то да бъде източник на Евтимий Търновски, щом при цялата му краткост и елементарност на изложението, произтичащи от жанра и от деловото му предназначение, съдържа факти, които откриваме и в ЖП? Подобно предположение не може да се отхвърли, но — при цялата му примамливост — изглежда по-малко вероятно от другата възможност — да е кратко извлечение от Евтимиевата творба. Изследванията на Ст. Кожухаров както за търновската служба, така и за проложните стихове насочват към авторството на Патриарх Евтимий. Този, който е писал службата и стиховете, ще да е автор и на новото агиографско произведение. Обаче е трудно това предположение да се подкрепи с по-конкретни доказателства. Известно съмнение в случая може да се яви от елеминирането на разказа за откриването на мощите и от крайното редуциране на пасажа за пренасянето им в Търново. Трудно е да се допусне, че Патриарх Евтимий ще пренебрегне до такава степен своя собствен разказ за тези събития. Единственото обяснение е, че той е гледал на проложното житие като на елементарно извлечение, пригодено специално за службата, без претенции да заеме мястото на другото проложно житие.

Към произведенията, отразяващи култа към покровителката на българските земи, ще прибавя още една непозната творба, запазена за съжаление само във фрагмент. Става дума за откъс (от проложно житие?), който намерих в ръкопис № 544 от НБКМ.[17] Откъсът е включен в препис от Служба за Петка. След шестата песен на канона е поместено известното проложно житие за Петка с тристишието пред него (този препис на тристишието е посочен у Ст. Кожухаров). В полето срещу него има бележка с червенослов: Дрꙋ͠ про̂гь на ·ѳ҃· пⷭѣ. Между л. 25 и 26 има липса (вероятно един лист, тъй като колата е от 7 листа), а на л. 26 без начало е поместен интересуващият ни „друг пролог“. Запазената част има жанрови белези не на житие, а на молитва. Вероятно кратките сведения за светицата, които са дали на старобългарския книжовник основание да определи творбата като „пролог“, са се намирали на изгубения лист.

Въпреки краткостта си текстът заслужава да бъде отбелязан по две причини. Първо, молитвеното обръщение представлява перифраза на молитвата във финала на Първото проложно житие за Иван Рилски. И второ — защото в нея се долавя отклик от тревогата на смутното и неспокойно време, предшествуващо трагедията на 1393 г., Петка се призовава като закрилница на царя, на неговите воини и хората му, на града (името не се споменава, но явно се касае до Търново) и което е от особено значение, като спасителка на архиерея и духовенството: //на сꙋпостати ємꙋ подаѥ, съхраніающїи и пⷪкрывающїи вою и все люди єго, єюже б҃ь по̂ рꙋкоу юмоу подаⷭ, силою крⷭтною и мл҃твами прѣстїе вл҃чце наше бц҃е и всѣ̆ стыи гра̂ ꙋтврьди и сп҃си архиереа нашего и всего причьта ц҃рковнаго сьнаб'ди мл҃твами. Гла̂ и пагꙋбы избави и ѿ нападенїа иноплѣмен'никь покрїти и съхрани, старїе ꙋтѣши, юнїю накажи, безꙋмнїе ꙋмꙋдры, вьдовїе помлоуи, сироти застꙋпи, м̂лце вьспитаи, все лю̂ⷣї твое сьхраны ѿ̆ все напастеи и вь боуцїи страшнїи сꙋдь ѿ шꙋе чести избави и сь деснїими ѡв'цамы мл҃твами сп̂обы ꙋслишати бжⷭтвнїи глаⷭ ѿ Х҃а: Прїидѣте блⷭвенїи ѡц҃а мое и наслѣдꙋите ꙋготованое вамъ црⷭтво нбⷭное ѿ сложенїа в'сего мира. Оумири и ꙋтиши вьсь миръ млещїих' се Хꙋ, Параскевїи пр̂побна, го҃у ншемꙋ І҃ꙋ Хꙋ слаⷡ и дрьжаⷡ вь бесконьчнїие вѣки, аминъ. Тое̏ пр̂побнїе мл҃твами, Х҃е бе помлꙋи и сп҃си д҃ше н҃ше.

Фрагментарният характер на откъса не ни позволява да правим някакви по-определени изводи. Ясно е, че той е създаден преди падането на Търново. Вероятно в случая не се касае до проложно житие в същинския смисъл на тази дума, а по-скоро за една прибавка към съществуващите текстове, породена от историческите обстоятелства. За несамостоятелността на текста може да се съди и по мястото му в състава на службата — той не замества житието, а го допълва, като заема несвойствено на пролога място между осмата и деветата песен на канона.

---

[17] Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Софийската народна библиотека. Т. II. С., 1927.

Преминаваме към въпроса за конкретните извори за ЖП. П. Сирку, К. Радченко, Е. Калужняцки и другите изследователи след тях в общи линии са определили отношението на Евтимиевия текст към неговите източници.[18] В това отношение ЖП може да се раздели на 3 части. Непосредствено свързани с агиографските източници са главите 2—5 (по маркировката на Калужняцки); с летописните повествования — глава 6. Останалият текст не показва зависимост от някакъв определен източник.

Още Калужняцки в своя анализ отхвърля възможността Евтимий да е използувал непосредствено Василиковото житие. И то с основание. Общността в изложението на двете творби се спазва в същност само там, където има общност между Василиковото и Проложното житие. Наистина при четене на Василиковия разказ възниква чувство за силна близост между двете жития, но то се дължи на сходния синтактичен и ритмичен рисунък в произведението на Василик и (в крайна сметка) на силната риторичност, която дава основание на старобългарския книжовник да го нарече „хвала“. Като превод от гръцки Василиковото житие и лексикално, и по самата си структура се приближава до Евтимиевия стил. Най-сериозният аргумент, изтъкнат от Калужняцки, е общото изпускане в проложното житие и в ЖП на някои факти, които несъмнено Евтимий би включил в разказа си, ако му бяха познати (например чудото с болната жена).

Наративната част на ЖП, в която фигурират същите епизоди като в проложното житие, е силно разширена. Всеки факт е обгърнат с риторични амплификации, съотнесен е към библейски образи или събития; акцентирането върху състоянието на героинята е на места толкова силно, че има характера на психологически „етюд“. Емоционално и риторично наситеното изложение на Евтимий е определено от К. Радченко като „по-голяма обстойност“ на разказа.

По този начин всеки епизод от разказа за живота на Параскева се разгръща в характерната за Евтимий триделна форма, в която частният факт чрез всички средства на художествената абстракция се изнася във висотата на извечно-обобщеното. Ето един конкретен пример: животът на Петка в пустинята, който проложното житие определя като: житїе рєчи въ истинѫ аггелское, пощенїємь и бдѣнїєм' тѣло оудржчѣжщи... Тако все свое видѣти ꙗстїа и питїа, нѫ пища и брашно ей бѣхѫ слъзы и непрѣстанныѫ молитвы. У Евтимий ангелският живот на Петка изглежда не по-малък от подвизите на боговидеца Илия (сравнение, осъществяващо връзката със „Закона“) и подобен на житието на Йоан Кръстител (сравнение, свързващо с новозаветната „Благодат“). При напомнянето за оскъдната храна на Петка се осъществява градационното хиперболизиране: пустынноє же былїє... и се скарєдѣ же и хоудѣ... с кулминация: Нь ниже то самоє былїє ниже водꙋ до сытости приємлꙗаше, нь мало и хоудѣ и се ѕѣло кь вечерꙋ. Епизодът завършва — типично за Евтимий — с емоционалната оценка, в която риторичната сила достига предел и ритмизира силно изложението:

Нє бѣ тои тамо попечєнїє/
о съпроугѡхь и волѡвь/

---

[18] П. Сырку. Несколько заметок... К. Радченко. Религиозное и литературное движение..., с. 301—303; Конкретен анализ е направен от Е. Калужняцки в Zur älteren..., р. 64—68.

ниже о златоѹздныхь конюхь/
не о одеждахъ и постелꙗх/
не о домѡх и рабынꙗх//
Нь о дѹшевномь очищенїи/
о ѡтвѣтѣ боудѹщаго соуда/
о срѣтенїи жениховѣ://
Тебе, женише мой, ищѹ...

Последната ритмична цялост е носител и на смисловата доминанта на амплификацията — грижата за земния жених (съпруг) с отрицателен знак се противопоставя на Жениха (и съответните анафорични повторения *не — о — ниже — не — не — НЬ — о — о*). Свързващо звено между този епизод и следващия става цитатът от „Песен на песните“, който съответно определя движението на изложението и е носител на основния тон: жених — възлюбен. Съответно целият разказ бива ситуационно пренесен в евангелски план — притчата за мъдрите деви. Но евангелската притча вече е отнесена лично до Петка. Тя е една от мъдрите деви, нейният светилник е запален. Петка е персонален изразител на поуката от божествения разказ и съответната нова риторична вълна на възхвалата естествено е инспирирана от въведената лексема *жених* с целия кръг от асоциации, натрупани от многовековните дохристиянски и християнски експликации на това понятие. След жених в изложението на Евтимий акцентът пада върху „насладит се“, който е отделен и в ритмичната организация, като е подчертан чрез изявените обекти на насладата (пет пъти повторено „како“ срещу симетрично разположените спрямо „насладит се“ пет качества на жениха):

како оукрасит свѣтилникь/
како масла испльнить/
како слад҄каго жениховa оуслышить гласа/
како дѣвамь сьликьствѹють моудрыимь/
како жениховa НАСЛАДИТ СЕ зрѣнїа/
красоты/
славы/
свѣтлости/
сьпрѣбыванїа/
блаженства//

Финалът ни отправя към следващото семантично звено — жених — възлюбен — болезнено очаквана среща = смърт. Тук риторичният тон рязко се снижава, за да премине в регистъра на наративното звучене със съобщението за изкушенията, на които е подлагана героинята и която тя преодолява чрез мъжкия си разум, скрит в женското ѝ естество. Следват по горната схема съпоставки с единоборството на Давид и Голиат, скрито сравнение, олицетворение на злото (злото като змей; злото като лоша птица), отново борбата се отнася към подвизите на Петка и в края пак рамкиране чрез цитат от „Песен на песните“ — Въжделѣеть царь добротѣ твоей..., за да бъде завършена с исихастката идея за смисъла на всички отшелнически деяния: дѣанїемь вь видѣнїи ѡбрѣте въсход.

С това — с достигането на „теорията“ — земният път на героинята е приключен. В ЖП липсват характерните за Евтимий и за другите агиографи-исихасти внушения за даденото чрез „видението“ право на достигналия съвършен и ангелски живот да се намесва в земното (църковното и светското) устройство. Срещу това в ЖП е въведено само едно видение — светлият юноша, който възвестява връщане и смърт в родния край. Този момент липсва в останалите източници и според П. Сирку и К. Радченко е зает от недостигналото до нас апокрифно житие на Параскева.[19] Мнението им не изглежда състоятелно. Първо, ние нямаме никакви основания да смятаме, че Евтимий е бил запознат с текста на апокрифното житие. И второ — предсмъртно видение на светъл ангел, мъж или юноша е толкова разпространено в агиографската литература, че не може да се свързва с един източник, за който нямаме никакви други данни, освен че е бил унищожен, преди да получи популярност.

Без да се впускам в конкретен анализ, ще отбележа, че в тази част (IV глава по Калужняцки) поводът за драматичното напрежение са свързаните със смъртта противоположни емоционални състояния, изразени със синтактично паралелни изрази: Силꙋ оубѡ видѣнїа расмотривши и бож(ь)ствно то быти разоумѣвши.

РАДОВААШЕ се оубо о тѣлесномь распрежении,

ПЕЧАЛОВАШЕ же о ѡставлѥнїи поустынѥ.

Съобщението на проложното житие: И свѧтаа мѣста ѡбшедши... в Евтимиевото изложение е предадено в разгънат вид — Петка започва своята обиколка из светите места на великия град от храма „Света София“, където се моли, тъгувайки за пустинническия си живот (слъзные точещи источникы, ѡт ср(ъ)дца честаа испоущающи стенанїа и поустынное поминающи прѣбыванїе, лютою снѣдаема бѣше печалїю). Кулминацията в психологическата обрисовка на героинята е риторичната и лирична молитва към Богородица във Влахерна, толкова цялостна и обособена в изложението, че обикновено се цитира като самостойна поетична творба.[20]

Що се отнася до V глава, то в нея Евтимий най-близко следва своя източник и като се изключват някои второстепенни изменения, не внася нищо ново в повествованието. Единствено е пропусната заплахата, която според проложното житие Параскева отправя към жителите на Каликратия: поистинѣ оувѣждь ꙗко огнемь ѡт бога имате сгорѣти и погыбнѫти. Ибо и азъ человѣкъ єсмъ и отчина ми єсть Єпивате. В проложното житие не е осмислена връзката между двата израза, докато у Евтимий упоменаването на човешкото естество на светителката има своя психологическа мотивировка:... не могꙋ бо на мнозѣ злосмрадїе тѣлесе ѡного тръпѣти, ибо и азь чловѣкь єсмь, изь матерних ложеснь прошьд, ѡтчьство же моѥ се Єпївате зовомое, идеже вы н(ы)нꙗ жительствоуѥте.

Разказът за пренасяне мощите на Петка в Търново (VI глава) е великолепна илюстрация за начина, по който Евтимий използува своите исторически извори. В проложното житие тази част е кратка и бележи само основните моменти: Иван Асен чува за чудесата на мощите, силно пожелава да ги пренесе в България: иска от кръстоносците ни сребра, ни злата, ни каменїа многоцѣннаго, но мощите на Петка. Посрещането е тържествено — с патриарха, с духовенството и с народа. Мощите са положени в царската църква. Срещу този разказ у Евтимий намираме внушително по обем изложение. Първата част от VI глава няма аналог в останалите източници на ЖП. Пасажът за разорението на гръцката земя от кръстоносците не съдържа никакви конкретни данни освен много общото известие, че римляните са отнесли в своята земя свещените съдове, мощи, царските украси и изобщо: града красотоу вьса въ Римь ѡтпоустише же и ѡтслаше. Устойчивата метафора: сѣтованїа и печали тѣх прикривааше облакь, в съчеᵀание с цитат от псалмите (контаминация от стих 24 и 25 на пс. 43: Въскресни, въскоую спиши господи, въскоую забываеши нищетоу нашоу и печаль нашȣ) очертават съответно психологическото състояние на разореното духовенство като прелюдия към разказа за благочестивия български цар Иван Асен. В идейно отношение разказът е отражение на изключителната популярност на цар Иван Асен. Времето на неговото царуване, преминало без катастрофи и с големи, но не изтощителни победи, вероятно се е възприемало от съвременниците на Евтимий като златен век за българската държава. За особения пиетет към личността на Иван Асен през XIV в. говорят и посветените му пасажи в Синодика.[21]

---

[19] К. Радченко. Религиозное и литературное движение..., с. 301—302.

[20] Срв. П. Динеков. Старобългарски страници. Антология. С., 1966, с. 49 (в раздел „Поезия“). В същия раздел от ЖП тук са включени възхвалата на света Петка (с. 49—51) и Обръщение към света Петка (с. 51—52).

Подробното изложение на Евтимий синтезира византийски и славянски исторически източници.[22] Вероятно Хрониката на Георги Акрополит е използваан като извор за териториалните завоевания на българския цар. От славянските — освен пролога — на първо място ще отбележа прочутия надпис на Иван Асен в църквата „Свети четиридесет мъченици“, който е бил непрекъснато пред очите на всички търновчани. З своето изложение Патриарх Евтимий посочва друг авторитетен източник — царските хрисовули в лаврата „Свети Атанасий“ и в Протата (ꙗкоже свѣтлїи ѥго хрисовȣли въ славнѣи Лаврѣ Светыѥ горы Протатѣ ѡткръвенномь свѣдѣтельствоуют лицемь).

Непосредствените сведения за пренасянето на мощите, както и за участието на митрополит Марко в тази мисия Патриарх Евтимий е почерпал най-вероятно от Летописния разказ (или от някаква негова редакция, недостигнала до нас). Вероятно към незапазени летописни творби или устни предания възхождат и подробностите около посрещането (за шествието пешком на четири пъприща от града и др.).

Без да се впускам в повече подробности за източниците на VI глава, ще отбележа едно сведение в нея, привлякло вниманието на историците — че Иван Асен, след като завладял многочислените земи (македонските предели, Сер, Солун и Света гора, сръбските земи — в ЖП е казано Трївалы но в повечето преписи срещу тази дума в полето стои обяснение: Трївалы Сръбїѧ именоуѥ — Далмация чак до Драч) е поставил в тях митрополити и епископи „свѣтлѣ и благочьстивѣ“. В. Златарски, а след него Ив. Дуйчев предполагат, че Иван Асен е заменил византийското духовенство с българско и че посещението му в Света гора е свързано с издирването на подходящи лица за високите църковни санове. Обаче трябва да се предполага (особено след запознаването ни с текста на Летописния разказ), че са извършвани замени и на български духовници — изобщо на йерарсите, ръкоположени от архиепископ Василий и поради това считани след 1234 г. за неканонични.

---

[21] Іωаннь Асѣнь цр҃ь великыи и благочьстивыи сн҃ъ стараго Асѣнѣ цр҃ѣ иже многѫ любовь имѣѫ къ бг҃оу прославивь и просвѣтивъ блъгарское цр҇тво паче въсѣх' цр҃еи блъгарскыихъ бывшїих' прѣжде его монастирѧ създа и оукрасивь велми златωмь и бисрωм и каменїем' многоцѣнныимь. и въсѧ ст҃ыѧ и бж҇твныѧ цр҃квы мнωгыми дарми одаривь и свободѫ чистѫ на нихь обьꙗвивь... Вж. М. Г. Попруженко. Синодик царя Борила. С., 1928.

[22] За изворите на ЖП вж. В. Златарски. История на българската държава. Т. III, с. 342—348; Ив. Дуйчев. Приноси към историята на Иван Асен II. — В: Българско средновековие. С., 1972, с. 294, 319.

Текстът от VII до IX глава без колебание може да бъде причислен към най-поетичните страници не само в творчеството на Патриарх Евтимий, но и в цялата ни стара литература. Тази част на ЖП е пример за тънкия усет към композиция на ораторска творба — и присъщ на Евтимий като художник, и усвоен от него чрез най-добрите образци на византийската изящна словесност. ЖП ни разкрива твърде много от духовното битие на своя създател. И не само поради дълбокия лиризъм, породен от самия тип на героинята — отшелница, въплъщаваща идеала на исихастите; тя е едновременно и покровителка на народа, към който принадлежи и чийто пастир е Евтимий, закрилница на града, сред който в годините на бедствие се призовава нейното име. ЖП е написано по желание на владетеля и този субективен момент, както и несъмненият факт, че то, въпреки наслова си, е замислено и осъществено като слово, позволяват на Евтимий да разгърне с пълна сила блестящите си способности на проповедник.

Двете глави представляват патетично обръщение към Петка и в тях експресивното изложение достига кулминацията си. Калужняцки и тук е проявил верен усет към строежа на Евтимиевите творби, като е разделил тези части. Тематично (по отношение на възхвалата) те не се обединяват, а се противопоставят една на друга чрез опозицията *посрещане — изпращане*. Посрещане на тялото и изпращане на духа. Композиционното оформяне позволява по този начин да се избегне известна монотонност и риторичното свръхнапрежение да получи вместо една — две, симетрично построени върхни точки.

Сравни: Добрѣ ПРІИДЄ Христова краснаа невѣсто/
чистаа голȣбица позлащєннаа светымь доухомь/
дѣвствьнаа похвало/...

Срещу: ПОИДИ, мати, ПОИДИ
ПОИДИ вь прѣмирнаа селєнїа

Опозицията се осъществява и във времевен план. В първата част Евтимий пренася себе си като главно действуващо лице в друго време — той, така да се каже, се вживява в ролята на своя предшественик, тогавашния патриарх Василий и възпроизвежда сцената на тържественото посрещане. Разграничението от аудиторията е изразено и с акцентираното първо лице: Аз же что принести достоино недоȣмѣю сє...;... нь н(ы)нꙗ ꙗже тогда рєщи се хотѣхоу, провѣщаю...; Нь который достоинь принесȣ тебѣ...; Азь оубо аще и тогдашнаго твоего срѣтенїа лишень быхь, нь н(ы)нꙗ ꙗко скровище многоцѣнноє те зрȣ... и т. н. Обратният път във времето, връщането към действителната аудитория се осъществява и със смяна на числото: Єлма оубо, ꙗже кь срѣтенїȣ твоѥго чьстнаго тѣлесе єлико по силѣ сьвьнєсохѡмь... ѡбьꙗвихомь... Аще бѡ и ничтоже нашихь трѣбоующи, ѥсть нь мы дльжнаго, єлико по силѣ, не ѡставлꙗем сє...

Тази смяна на единствено и множествено число, повече пригодена за слухово въздействие, се е показала на по-късните преписвачи дотолкова необичайна, че те заместват в някои преписи (от молдавски произход) Аз с Мы и променят цялото изложение от единствено в множествено число в други случаи подчертаното Аз же се заменя с Аще.

В VII глава възхвалата е насочена към чудотворната сила на мощите, и то преди всичко като залог за благополучие и спасение на българския народ: ТЫ ѤСИ Бльгарѡмь красота, застоупница же и хранителница;

О ТЕБѢ царїе наши хвалет се;

ТВОИМЬ застоуплѥнїемь вьсѣмь ратоующимь насъ вьспрѣщаемь

О ТЕБѢ градь нашь оутврьждаѥт се и свѣтлоу поставлꙗѥть побѣдоу:

Колици многажди царїе и варвари вьсхотѣше ТВОИ славныи градь Трьновь озлобити и без вѣсти сьтворити, вь ниѥмже вьсечьстноѥ ТВОѤ лежить тѣло; НЬ ТЫ, ꙗкоже нѣкый храбрый воевода тѣхь лица ѿгнала ѥси крѣпостїю, данною ти ѿ твоего жениха Христа.

ТЕБѢ окрьстныѥ вьсе дары на поклоненїе приносеть;

ТЕБЕ сьбѡрь царицъ об'стꙋпають

И ТВОЕЙ рацѣ сь благоговѣнїемь прѣдстоеть.

В тази част, където според замисъла на автора трябва да доминира възхвалата, произнесена при пренасяне на мощите, напълно закономерно присъствува и характерното за панегирика „облажаване“. За разлика от други преводни и оригинални похвали (срв. например финала на Похвалата за Константин-Кирил от Климент Охридски) тук повторенията с блажꙋ са по-малко, по-стегнати и динамични; те не поемат върху себе си кулминацията на риторичното напрежение, а са само част от много по-богата и сложно изплетена възхвала.

Риторичните периоди в VII глава са съответно паралелни на ритмичните периоди в VIII глава, в която темата за достигнатия заслужен край и награда, за сливането с желания жених идва като отглас на прижизнените томления на героинята. Ако в VII глава покровителката на българския престолен град е изобразена величава като царица сред земните властелини, като храбър воевода, като „предстоятелница“ — една дума, която се асоциира зрително с известната иконографска композиция, в VIII глава доминира образът на прекрасната избраница, на съвършената „невяста“. Духът се слива със създателя, но създател в образа на желан и любим жених. В кръга на ритмичната цялост, насочвана от риторичните въпроси: что бѡ и доухꙋ твоѥмꙋ послѥмь, которыѥ пѣсни, котораа хвалѥнїа, которыѥ похвалы?... Прочеє что?... се включват заключителните цитати от „Песен на песните“.

Смисловото обединение на двете възхвали (VII и VIII глава), което и свързва, и разрешава тяхната опозиция, се съдържа във финалната фраза — след цитатите от „Песен на песните“: прїиди и проиди ѿ начела вѣры; оупокой се, наслади се, соубот'ствоуй истинноѥ соубот'ствованїе.

Молитвата, с която завършва ЖП, спада към традиционния тип финални молитвословия. Строежът ѝ подчертава конкретния повод за произнасяне на ЖП. Тук Евтимий Търновски подчертава още веднъж, че творбата е вдъхновена от българския владетел, за победата и благополучието на когото е предназначено традиционното молитвено обръщение. В него авторът вплита и собствената си молба за помощ при нелеките пастирски и наставнически усилия — с класическия за християнството образ на добрия пастир, който извежда стадото си на небесните пасища.

В текста на ЖП не намираме никакви податки за времето на неговото написване. Някои изследователи приемат, че тази творба е възникнала през първата половина на патриаршеството на Евтимий Търновски. В текста ѝ и особено във встъпителните и заключителните части те не откриват отгласи от тревогите на последните десетилетия преди падането на престолния град. Струва ми се обаче, че точно ЖП — творба така експресивна, акцентираща върху лиричното начало и възхваляваща „силата на слабия“, а като единствена надежда — съкровената сила на вярата — отразява атмосферата на разруха и предчувствие за цялостно крушение. Колкото и да са приглушени, молитвите за „сьмнрєнн мнра“ и за запазване на народа от всички врагове (оградн стадо ѥго ѡт вьсѣх съпротнвнынхь) подчертават атмосферата на „неустроеното“ време.

* * *

В славянските литератури ЖП получава широко разпространение — както количествено, така и регионално. Неговият първоначален текст бива подложен на различни изменения, а и самото определение на първичната (в смисъл на авторска) редакция се оказва твърде трудно. По тези причини текстологическият анализ на ЖП създава повече проблеми, отколкото останалите житийно-панегирични творби на Патриарх Евтимий и се налага да се спрем по-подробно на него.

Когато избира от достъпните за него текстове „най-автентичния“ според своите представи за авторски текст, издателят Е. Калужняцки разграничава няколко редакции на ЖП.

Първичната редакция според него се характеризира със следните особености:

1. Разказът за детството и възпитанието на Петка обема само един малък пасаж с начало Сїа оубо, сїа прѣподобнаа ѡтчьство нмѣаше Єпнваты. . . (по Калужняцки глава II, с. 62), в който се споменава и за смъртта на нейните родители.

2. Решението на Петка да се оттегли от света хронологически е отнесено след смъртта на родителите ѝ: прѣподобнаа оубѡ, ꙗко роднтелѥ къ боговн добрѣ ѡтсла, апостольскомꙋ оусрьдно вьздревнова жнтїю. . . (по Калужняцки, началото на глава III, с. 62—63).

3. В разказа за пренасяне на мощите в Търново се посочва, че те са положени в царската църква, където лежат и днес: н прннесше, положнше въ цр(ъ)квн царьсцѣн, ндеже н до д(ь)ньшнꙗго лежнть д(ь)нє, разлнчнаа нсцѣлѥнꙗ подавающн нже сь вѣрою н любовїю къ тоѥ славнѣн прнтекающїнмь рацѣ. (По Калужняцки края на глава VI, с. 72)

4. В похвалата на Петка се пазят изразите: ты ѥсн бльгарѡмь красота, застоупннца же н храннтелннца; о тебе царїє нашн хвалет се; твонмь застоупленїемь вьсѣмь ратоующнмь насъ вьспрѣщаемь; о тебѣ градь нашь оутвръждаѥт се н свѣтло поставлꙗѥть побѣдоу. Колнцн многаждн царїє н варварн вьсхотѣше твон славный градь Трьновь озлобнтн. . . (По Калужняцки, глава VII, с. 74).

5. Във финалната молитва се чете изразът: молн се ўбо о сьмнренн мнра н благочьстнваго цара нашего невредна н ненавѣтна съхранн, нже въ сїє еже о тебѣ словѡ нас подвыгшаго: на те бо надеждоу ꙗко нмы, сего радн н твое прѣдстател'ство въсѣмь нзъꙗвнтн потъща се. Застоупн его свещеннымн сн ходатанствы, ограды стадо ѥго ѡт вьсѣх съпротнвнынхь, дльготꙋ царьствїю н д/ь/нн мнрны томоу дароун. . .(по Калужняцки, глава IX, с. 76).

Според Калужняцки изброените особености, които поотделно се срещат и в други редакции на ЖП, като съвкупност отличават първоначалната редакция.

Вторичните изменения на текста на ЖП Калужняцки класифицира така: Съществува една разширена редакция на ЖП, която се разпространява в две версии, наречени от него условно първа и втора.

Първата форма на разширената редакция той е открил в препис от ръкопис № 1178, съхраняван в Румънския национален музей в Букурещ (сега в библиотеката на Румънската академия на науките (РАН) № 309). Основен отличителен белег на тази редакция е разширението на II глава, която има 6 пъти по-голям обем и поставя отиването на светицата в пустинята преди смъртта на родителите ѝ. В съответствие с пасажа от глава II и началото на глава III получава следния вид: Прѣподобнаа оубо, ꙗко поустынѫ достигши, ꙗкоже прѣдрече сѧ... Освен това в началото на VII глава вместо единствено число е употребено множествено: Мы же что принести достоино недооумѣемь... провѣщаемь и т. н. Според Калужняцки тази замяна придава на текста по-обобщен и лишен от личен момент характер. Тъй като преписът е непълен, не може да се определи дали в глави VIII и IX той следва особеностите на първоначалната редакция, обаче в заключението на VI глава е запазено сегашното време и това е единствената причина Калужняцки да нарече този текст „Първа форма на разширената редакция“.

Като се опитва да обясни причините за изменението в първоначалния текст, Калужняцки прави три предположения, без обаче да изтъква каквито и да са аргументи в полза на някое от тях. Той счита, че не е изключено Евтимий Търновски да е осъществил още една редакция на ЖП, но допуска и „някой друг непосредствено преди или след падането на Търново“ да е сторил това. Според него множественото число в началото на VII глава говори по-скоро за намесата на друго лице в тази редакция. Има и още една възможност—разширението във II—III глава да принадлежи на Евтимий, а изменението в VII глава — на друг книжовник.[23]

За „Втора форма на разширената редакция“ Калужняцки приема ЖП с прибавката на Григорий Цамблак, в която се разказва за пренасянето на мощите в Сърбия. Обикновено наличието на Цамблаковото продължение се отбелязва още в заглавието: Къ концоу же слова и како прѣнесена бысть въ славноую землю Срьбскоую, съписано Григориемъ Цамблакомъ. В основата на Втората форма е легнал текстът на Първата форма на разширената редакция със съответните изменения във II и III глава. От другите изменения спрямо първоначалния текст Калужняцки отбелязва края на VI глава, в която е употребено минало време: идеже и на многаа лежаше лѣта, различна исцѣлениа подаваюци...; промяната в съответствие с историческите обстоятелства на местата в ЖП, които се отнасят за българския народ и за град Търново (глава VII): Ты еси езыкꙋ Срьб'скомꙋ красота, застоупница же и хранителница... Колици мнѡгажди царїе и вар'вары въсхотѣше твои славныи град озлобити и без вѣсти сътворити и т. н. За разлика от П. Сирку, който също се спира на отличията между първоначалната и Цамблаковата редакция, Калужняцки не счита, че прибавянето на благочестиваго господина нашего деспот Гюрьга вместо благоъьстиваго цара нашего във финалната молитва принадлежи на Цамблак. Калужняцки отхвърля също и мнението на Сирку, че Цамблак е прибавил към изброените в I глава области, в които се тачи паметта на Петка, Мизия и Далмация, като сочи, че те се намират и в първоначалната редакция.[24]

---

[23] Текстологическите бележки на Е. Калужняцки са поместени в предговора на изданието му на с. LXV—LXXXV.

Най-сетне Калужняцки разграничава и една „съкратена редакция“ на ЖП, към която спадат според него група преписи, различни по произход и езикова редакция, но които възхождат към един и същ текст — към съкратеното ЖП, поместено в Сборника на Божидар Вукович от 1536 г. Съкращението е направено специално за тази книжка на Вукович. Калужняцки изказва предположение, че литературната обработка на Евтимиевата творба (която се свежда само до съкращение на риторичните места) е дело на йеродякон Мойсей, сърбин от Будима.[25]

Това са в общи линии текстологическите изводи на Калужняцки, предшестващи изданието на ЖП. Допълнително откритите преписи и някои уточнения върху особеностите на познатите на Калужняцки текстове налагат да се внесат корекции в представените отношения между редакциите на тази творба. Те засягат преди всичко т. нар. „Първоначална“ и „Първата форма на разширената редакция“.

В настоящия момент разполагаме с 8 преписа от тези две редакции.[26] (Още 5 преписа са ми познати библиографски, но тъй като текстът им остава непроучен, те не могат да се използват за текстологически изводи). Шест от тях принадлежат към „Първа форма на разширената редакция“ и само два — към „първоначалната“. Най-ранният препис, съдържащ разширението на II—III глава, се намира в известния Зографски сборник, най-ранен представител на новите, „евтимиевски“ житийно-панегирични състави. Зографският сборник е писан вероятно през 80-те години на XIV в.[27] Същата редакция на ЖП е поместена и в останалите преписи, които са били неизвестни или недостъпни на Е. Калужняцки: от ръкопис № 302 от Библиотеката на РАН от самото начало на XV в.;[28] от Панегирика на дяк Андрей, писан в 1425 г.[29]; от молдавски сборник, принадлежал на манастира Молдовица, а сега собственост на манастира Драгомирна (Румъния), зарегистриран под № 700 от втората половина на XV в.[30]; от един неизвестен досега в науката сборник, който намерих в Библиотеката на РАН под № 678 и който е също молдавски по произход,[31] от втората половина на XVI в. и от ръкопис, писан около 1622—1623 г. от йеромонах Даниил (Етрополска книжовна школа[32]); от сборник, писан в 1624 г. от монаха Аверкий в Карея.[33] Сега се пази в Хилендарския манастир. Към тези преписи трябва да прибавим и единствения, познат на Е. Калужняцки — от сборник № 309 от РАН, молдавски по произход.[34]

---

[24] П. А. Сырку. Несколько заметок..., с. 393—397. Е. Калужняцки на свой ред счита, че става въпрос за Георги Бранкович (1427—1457 г.), който е на власт обаче след като Григорий Цамблак вече не е жив. При това според Калужняцки Григорий Цамблак не би направил текстуални изменения в онази част от текста, която принадлежи на Патриарх Евтимий.

[25] Специално за съкратената редакция вж. текстологическите бележки на Е. Калужняцки на с. LXXX—LXXXV.

[26] Подробни археографски бележки за преписите от житийно-панегиричните творби на Патриарх Евтимий вж. в приложението към: Кл. Иванова. Агиографската продукция на Търновската книжовна школа. С., 1979 (Канд. дисертация, машинопис), където са посочени 37 преписа от ЖП (без кратката редакция).

[27] Описан от Г. А. Ильинский. Рукописи Зографского монастыря на Афоне.— Изв. Рус. археолог. института в Константинополе. Т. III. С., 1908, с. 274; Кл. Иванова. Зографският сборник, паметник от края на XIV в. — Изв. Инст. бълг. език, кн. XVII, 1969, с. 105—147. Преписът е бил известен на Калужняцки, но той го датира от XV в. и не го използува непосредствено.

[28] Ръкописът вероятно е писан на Атон и е в непосредствена връзка със Зографския сборник. Той е български, писан с юсов правопис, дребен полуустав с някои бързописни начертания, 346 л. Ръкописът е в лошо състояние, една част от листовете е изпаднала, другите са разбъркани при номерирането. Неизвестно е кога е пренесен в Румъния; съхраняван е в манастира Бистрица под № 11, а след това — в Националния музей на древностите под № 1144, откъдето е преминал в сбирката на РАН. Описан е от А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. — Сб.ОРЯС, т. 79, 1905, с 464—467. Ръкописът е известен на Калужняцки, но той не отбелязва ЖП в него.

[29] Сборникът е писан от дяк Андрей по заповед на сръбския патриарх Никон. Той е български, писан с безюсов ресавски правопис, 424 л. Съхранява се в Църковния историко-археологически музей в София под № 182 на Ръкописния отдел. Съдържа слова и жития за първите три месеца от църковната година. По състав е близък до Зографския сборник, но има допълнения от пространни жития. Не е известен на Калужняцки. Описан е от: В. Пан-

Що се отнася до приетата от Е. Калужняцки за първична редакция, то тя му е била позната в същност само по един препис — от манастира Нямц, сега в библиотеката на РАН № 151 от първата четвърт на XVI в.[35] По този ръкопис Калужняцки издава ЖП, въпреки че правописът му е безюсов и че той е възникнал най-вероятно на Атон. Още един препис от същата редакция ни е познат от ръкопис № 301, пак от РАН.[36]

дурски. Панегирикът на дяк Андрей от 1425 г. — Търновска квижовна школа. 1371—1971. С., 1974, с. 225—241 (с изчерпателна библиография върху ръкописа).

[30] Сборникът е български по правопис, 402 л. полуустав без начало и край. Съхранява се в библиотеката на манастира Драгомирна под № 700/1789. Съдържа жития и слова за месеците септември и ноември и по състав е близък до Зографския сборник и до Панегирика на дяк Андрей, но е попълнен с повече житиен материал, така че представлява в точния смисъл на думата „чети-миней". Описван е от Йон Юфу. Вж. и Зл. Юфу. За десеттомната колекция Студион (Из архива на румънския изследвач Йон Юфу). — Studia balcanica, 2, 1970, p. 311—317 (с библиография). Преписът не е известен на Калужняцки.

[31] Сборникът е писан с български (търновски) правопис, 371 л., без начало и край, полуустав. Съдържа слова и жития в календарен ред от края на август до декември. Има липси. Поместеният препис на ЖП не е известен на науката. Преписът е без начало поради липсващ лист.

[32] Ръкописът се съхранява сега във Врачанската митрополия. Сигнатура — 4/18. Принадлежал е на Черепишкия манастир. Писан е с ресавски правопис от Етрополската школа. Съдържа слова и жития за месеците септември—декември. Описан е от: Б. Райков. Йеромонах Даниил и Етрополският книжовен център през първата половина на XVII в. — В: Старобългарска литература. Изследвания и материали. Кн. I. С., 1971, с. 272—274. Преписът не е известен на Е. Калужняцки.

[33] Сборникът се пази в библиотеката на Хилендарския манастир под № 440. Писан е с ресавски правопис, 367 л., полуустав. Съдържа слова и жития за месец октомври, събрани от различни източници. Той е между най-пълните южнославянски чети-минеи. Описан е от Сава Хилендарец под № 296. Последен опис: Д. Богдановић. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београд, 1978, с. 168—169.

[34] Ръкописът е писан с търновски правопис, със следи от руско правописно влияние, от XVI в., 101 л., полуустав. Съдържа слова и жития и спада към смесен състав. Произхожда от молдавския манастир Бисерикани. Ръкописът е без начало и без край, преписът от ЖП е непълен. Описан е от: А. Яцимирский. Славянские и русские рукописи..., с. 483—485 (под № 155).

[35] Яцимирски датира този ръкопис от XV в., Е. Турдяну — от края на XV в., а в последния по време опис — на Панаитеску, той е датиран от XV—XVI—XVII в. Сборникът е писан с безюсов ресавски правопис, произхожда от атонския манастир Ксеноф, 266 л., полуустав. Неизвестно е кога е пренесен в манастира Нямц. Вероятно това е един от ръкописите, които Паисий Величковски е донесъл от светогорските книгохранилища. Сега се пази в библиотеката на РАН под № 151. Съдържа жития и слова за месеците септември — октомври. Описан е от: А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи..., с. 744—746 (№ 85 от манастира Нямц); P. Panaitescu. Manuscricele slave din Bibliotheca Academiei R. S. România, p. 199—200.

[36] Сборникът е писан с ресавски правопис и вероятно е възникнал на Атон или в България. Съдържа 479 л., полуустав от XV в. Съхранявал се е в Националния музей на древностите в Букурещ. Сега се пази в библиотеката на РАН № 301. Съдържа слова и жития за месеците септември — декември и по състав е близък до Панегирика на дяк Андрей. Описан е от А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи..., с. 458—464(№ 146). Ръкописът е по-стар от този, по който Е. Калужняцки издава ЖП, но не е бил познат на Калужняцки.

Както виждаме, „вторичната“ според Е. Калужняцки редакция характеризира не само преобладаващото число преписи на ЖП, но и най-архаичните от тях, тези, които може би отразяват непосредствено авторската воля (Зографският препис). По тази причина тя може да бъде приета за първоначална авторска редакция с по-голямо основание, отколкото „първичният“ (по Калужняцки) текст.

Липсващата в изданието част разказва за живота на Петка до оттеглянето ѝ от светския живот; съобщава и някои подробности за нейния брат — Евтимий. Според „разширената редакция“ Петка отива в пустинята още докато родителите ѝ са живи. Този момент от житийния разказ съответствува и на Евтимиевите източници — и поревновавши житїю аггелскомȣ и ѡставивши родителѧ и дрѹгы и всѧ ꙗже сѫть в' мирѣ и последова Христоѹ (Първо проложно житие)[37] и ѡгню видѣнїемъ симъ образомъ себе раждегши, ѡтлѫчѣет сѧ ѡтчьства и рода и дрѹжины ѡтмѣтает сѧ (Василиковото житие).[39] Но нито в Проложното, нито във Василиковото житие ще открием намек за конфликт между Петка и нейните близки, какъвто ни е засвидетелствуван в разширението. А при това в текста той заема централно място. Целият пасаж има определена антисветска насоченост, художествено изразена с устойчива ситуативна формула, рано въведена в агиографската литература (Житието на Антоний Велики) и многократно използувана в най-различни варианти. В основата си тя интерпретира един психологически мотив за „оттегляне“ от света. Бъдещият отшелник случайно чува и внезапно осмисля и възприема като своя съдба евангелските думи за следването на Христа (Матей 6,34; 16,24; 19,21 и другаде). И така десетгодишната Петка вниква в чутия от нея текст: Иже хощеть по мнѣ ити, да ѡтвръжет сѧ себе и възмет кр(ъ)сть свои и послѣдȣет' ми, след което дава на първия срещнат просяк дрехите си и моминските си украшения; завръща се в къщи в просяшките дрехи и естествено е наказана жестоко от домашните си: в таковѣмь оубо ѡбразѣ въ дѡм ꙗко пришедши и ѡт родителей ꙗко видѣна бывши, что подобаеть и глаголати, колико ȣкорена бысть и поносима ѡт них и биема, ꙗко да не такожде дрȣгойци сътворить.

Отшелническите настроения на невръстната „отроковица“ са подчертани и с цитат, който Патриарх Евтимий често влага в устата на своите герои: иможе ѡбразомь желаеть елень на источникы водныѧ... и т. н. (Пс. 41, 1—3). След като постъпката на Петка се повтаря не два или три пъти, „но многажди“, конфликтът ѝ с родителите достига такива размери, че тя избягва от къщи. Интересно е да се отбележи, че Евтимий характеризира действията им с изрази, които в агиографската литература се отнасят обикновено до езичниците-мъчители (ни въ чтоже въмѣнѣѫщи сих ради родителныѧ досады же и прѣщениꙗ и несътръпимыѫ ꙗзвы), въпреки че в началния пасаж пак по силата на общоприетите литературни устойчиви формули те са „рѡдителей благочьстивѣиших и боголюбезнѣйших... хѡдѧщих въ всѣх божїих заповѣдех неоѹклонно, милостынѣми и благотвореими въсѧ своѫ оукрашающихь жизнь". Последната част на разширението е посветена на Евтимий Мадитски — брата на Петка.[39]

---

[37] E. Kałuzniacki. Zur älteren... p. 52.
[38] Ibidem, p. 56.

Посоченият пасаж няма паралел в изворите за живота на епиватската отшелница, обаче като мотив той не е чужд за самия Евтимий. Подобни моменти се срещат в житията на Филотея, на Иван Рилски и другаде. Сравнението на текста с други житийно-панегирични творби на търновския патриарх също говори решително в полза на Евтимиевото авторство:[40]

ЖП.	
свѧщенным въдаша оучити сѧ писменемь (с. LXIX)	свѧщеннымь въдана быстъ оучити сѧ книгам (Житие на Филотея, с. 81); свещенныим того въдасть оучити се кнїнгамь (Похвала за Константин и Елена, с. 105)
Иже за прѣмногыѧ его добродѣтели на архїерейства възведень бысть и Мадитскый поставлень бысть прьвопрѣстолникь же и пастырь (с. LXXI).	за прѣмногѫѧ того добрѡдѣтель і епископьства правленїе върѫчень быст(ь) и Поливѡтоу прьвопрѣстольникь поставлень быст(ь)... (Похвала за Йоан Поливотски, с. 185).

Както вече бе отбелязано, с изключение на два безюсови преписа всички достъпни за изучаване ръкописи съдържат „първата форма на разширената редакция". Количествата на преписите и тяхното отношение към предполагаемия архетип (Зографският препис също принадлежи към посочената редакция) са убедителен аргумент в полза на Евтимиевото авторство. Те обаче не решават със сигурност въпроса за първичността на един от двата текста. И наистина, ако разширеното ЖП е първично, кое е наложило съкращаването на така типичната за живописанието на една отшелница част от творбата? Или ако първо е написан текстът, приет от Калужняцки за основен, при какви обстоятелства той е бил разширен?

Както знаем, това немалко по обем произведение, написано по повелята на Иван Шишман, е било предназначено преди всичко за слухово възприемане; то е било произнесено в присъствие на владетеля най-вероятно на храмовия празник в църквата, посветена на Петка. Конкретният повод намира отражение както в увода, така и в заключителната молитва към преподобната:

Нь, єлма дрьжава твоего благочьстиваго царьства оусрьд'ствоуѥт и поноуждаѥт нашоу немощь вь сїе благоѥ и богооугодноѥ дѣло, не боудеть ключимо, еже толикоѥ оусрьдїе же, коупно и желанїе прѣзрѣти твоего благочьстиваго и дрьжавнаго царствїа... (с. 60 — 61).

Моли се ȣбо о сьмирении мира и благочьстиваго цара нашего неврѣдна и ненавѣтна съхрани, иже въ сїе еже о тебѣ слѡвѡ нас подвыгшааго... Застоупи его свещенными си ходатайствы, огради стадо ѥго ѡт вьсѣх съпротивныихь, дльготꙋ царьствїю и д(ь)ни мирны томоу дароуй и въсѣхь, иже вь чьстный твой храмь пришьдшїихь д(ь)ньсь, огради ненавѣтны силою... (с. 76—77).

---

[39] Споменаването за Евтимий, брата на Петка и епископ на град Мадит (сега — Майдос) на Дарданелите, има важно значение като сигурна податка за времето, когато е живяла и Петка. Евтимий Мадитски също е канонизиран, но не е популярен. Чествува се на 5 май. Сергий (Полный месяцослов...) го отбелязва между светците, чиито памети не са фиксирани в месецословите и синаксарите. През 80-те години на XIII в. Григорий Кипърски посвещава на Евтимий Мадитски една похвала: *Γεωργίου Κυπρίου, ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν Εὐθύμιον. Ἐπιτιμᾶν δικαίως ἡμῖν οἶμαι...* (Издадена в Чтения Общества любителей духовного просвящения, 1889, кн. I, с. 5—68. Срв. BHG, I, № 654).

[40] Всички цитати са по изданието на Е. Калужняцки.

Без съмнение, както за случая, така и като индивидуално четиво в дворцова обстановка е по-подходящ текстът без разширението. Подчертаният конфликт между светицата и нейните родители, възвеличаването на бедността, и то във външните ѝ прояви — обличането на просяшки дрехи, пренебрегването на накитите и т. н., едва ли са били допустими от дипломатическа гледна точка и изцяло са пропуснати. Влияние на разширението върху по-краткия текст се открива при съобщението за смъртта на родителите, след което според разширението, в съгласие с източниците на Евтимий Търновски, Евтимий Мадитски се замонашва.

Първа форма на разширената редакция: Прѣдреченное же отрочѧ, сеѧ прѣподобныѧ Пѧтки брать, ꙗко оубо свѧщеннаа добрѣ извыче писанїа и родителѧ добрѣ къ богоу прѣдпосла, иночьскым себе одѣа ѡбразом (с. LXXI).
Основна редакция: Прѣподобнаа оубѡ, ꙗко родителѥ къ богови добрѣ ѡтсла, апостольскомꙋ оусръдно въздревнова житїю... (с. 62)

Едно косвено доказателство, че „първата форма на разширената редакция“ трябва да бъде приета не само за авторски, но и за *окончателен авторски текст*, е фактът, че тя се среща в сборници (панегирици и четиминеи), представящи архетипа на новия търновски тип устойчиви състави, включително и в Зографския сборник, а също така и в молдавските преписи, включени в подобен тип сборници.[41]

С текста на ЖП е свързан още един проблем. В два от известните на изследователите преписа — молдавския, понастоящем съхраняван в манастира Драгомирна под инвентарен № 700, и българския (или атонски), но смятан досега също за молдавски, принадлежащ на Румънската академия на науките (№ 302), липсва следният пасаж от края: и благочьстиваго цара нашего неврѣдна и ненавѣтна съхрани, иже въ сїе еже о тебѣ слѡвѡ насподвыгшааго; на те бо надеждоу ꙗко имы, сего ради и твое прѣдстател'ство въсѣмь изъꙗвити потъщꙗ се. Застоупи его свещенными си ходатайствы, огради стадо ѥго ѡт вьсѣх съпротивныихь, дльготꙋ царьствию и д(ь)ни мирны томоу дароуй.[42]

Отсъствието на посочената фраза бе отнасяно за сметка на румънските книжовници. Считаше се, че те са виждали в нея анахронизъм и затова са я пропускали.[43] Обаче, както става ясно от изучаването на РАН № 302, той е възникнал рано (края на XIV — началото на XV в.) и се намира в пряка връзка със Зографския сборник. В самия Зографски сборник пък целият цитиран пасаж е зачертан (но текстът се чете). От снимките, с които разполагаме, не е ясно дали се касае за по-късно „изправяне“ според историческите обстоятелства или за редакторска поправка (каквато има и на други места в този ръкопис). Ако при непосредствена работа с кодекса се окаже, че е коригиран със същото мастило, с което са правени и другите поправки, то може да се предположи, че и тук имаме работа със съзнателно изменение, целещо да избегне „конкретното“ звучене в едно произведение, претендиращо да бъде образец и предназначено за много по-широко разпространение (както и цялата търновска колекция), отколкото само за двореца на Иван Шишман или търновските църкви.

---

[41] Подробно за обема и състава на търновските житийно-панегирични състави вж.: Кл. Иванова. Житийно-панегиричното наследство на Търновската книжовна школа в балканската ръкописна традиция. — Доклад, четен на II международен симпозиум „Търновска книжовна школа“ (под печат).

[42] Срв. по-горе, с. 29, бел. 28.

[43] Срв. например Г. Михаила. Най-старият препис на Похвалното слово за Константин и Елена от Евтимий Търновски (Сборникът на Яков от Путна, 1474 г.) в славяно-румънската традиция — В: Търновска книжовна школа, с. 166—167.

Във всички случаи обаче изпускането на крайната фраза със споменаването на българския владетел не е инициатива на молдавските книжовници, а е вече било извършено, и то твърде рано, в българските земи или на Атон.

Що се отнася до т. нар. от Калужняцки „втора форма на разширената редакция“, т. е. Евтимиевия текст, допълнен от Цамблаковия разказ за пренасяне на мощите, то при нея бележките на Калужняцки не предизвикват възражения. Ще допълня само, че всички преписи от руски произход принадлежат към тази редакция, така че руските книжовници не познават първоначалния текст на творбата. Останалите ръкописи, съдържащи тази редакция, са все безюсови — български и сръбски. Най-ранните преписи от нея са възникнали в Рилския манастир (преписът в сборника на Мардарий от 1483 г. и непълният препис от сбирката на Порфирий Успенски, който Калужняцки неправилно отнася към „първичната редакция“ и който според Б. Ст. Ангелов принадлежи също на рилския книжовник Мардарий[44]). Показателен за начина, по който Цамблаковият текст се пригажда към произведението на Евтимий, е преписът от 1483 г. Първоначално Мардарий не е имал под ръка или не е смятал да включва в ЖП разказа за пренасяне на мощите и затова заглавието му е имало следния вид, характерен за преписите, спадащи към авторските редакции: Житїє и жизнь пр̂подобныє мт҃ре наш Петкы. въ немже и како прѣнесена быⷭ въ прѣславныи градь Трьновь. Съписано кїрь Еуѳимїємь патрїархѡⷨ трьнов'скыимь [блвиⷭ ѡ҃че]. Впоследствие към края на сборника, отделно от основния текст, се появява разказът без друго заглавие (л. 532) освен бележка в полето: О ст҃ѣи Петцѣ. Цаⷨблаково, при това написан не от ръката на Мардарий, а от друг преписвач, доколкото можах да сравня, най-вероятно от самия Владислав Граматик. След края на Цамблаковата добавка от същата ръка има бележка: Пакы ѿсоудꙋ възвратисе въспеⷮ, на оставшеє слова о ст҃ѣи, ѿноуже изьшъль єси само. и ѿтлѣ поємь, чьти напр̂ѣ до краꙗ. до гдеⷭ слѡво довръши, с което на разказа се определя постоянното му място в Евтимиевата творба — след разказа за пренасяне на мощите в Търново и преди последната част — Азъ же что принести достоино недооумѣю (глава VII—IX по Калужняцки). На същото място разказът за пренасяне на мощите на Петка стои във всички руски преписи; досега не е открит нито един случай, в който той да е въведен като самостоятелна статия. Интересна метаморфоза претърпява и заглавието на ЖП. На внимателно фигурално изрязано парче хартия, което закрива края (блвиⷭ ѡ҃че) и се спуска в полето, е прибавено: къ концꙋ слова. и како пакы прѣнесена быⷭ въ славноую землю срьⷡскоую. съписанѡ Грїгорїеⷨ Цаⷨблакоⷨ. Вън от подлепената хартия, от двете страни на орнамента, с който тя завършва: б҅л, ѿ. Допълнението към заглавието е от ръката на Мардарий.

---

[44] Калужняцки сигнира фрагмента с F³. Фрагментът се пази заедно с други откъснати листове в ГПБ под сигнатура F I 488; това са 5 листа. Преписът е без начало и край и според Б. Ст. Ангелов почеркът е на Мардарий Рилски.

С особеностите на „разширената редакция“ е свързано и едно характерно разночетение във финала на ЖП — на мястото на: и благочьстиваго цара нашего неврѣдна и ненавѣтна съхрани в руските преписи стои: благочестиваго господина нашего деспота Гюрьга неврѣднаѧ и ненавѣтнаѧ. . ., а южнославянските преписи или пазят първоначалния вид на текста, или го заменят с множествено число (Мардариевият препис от 1509 г.),[45] или четем съответно: и бл҃гочьстиваго г҃на нашего деспота Стефана... — в два преписа, единият от който се намира в Зографския манастир,[46] а другият е собственост на Софийската народна библиотека.[47]

Ако разказът за пренасяне на мощите на Петка се присъединява винаги към по-пространния текст на ЖП, то през XVI в. се явява едно съкращение на ЖП, в основата на което ляга по-краткият текст. Калужняцки не без основание счита, че съкратеното ЖП е дело на йеродякон Мойсей — сърбин, родом от Будима, чието име се чете в края на печатания с иждивението на Божидар Вукович сборник за пътници от 1536 г.[48] Печатният текст се разпространява широко и влияе върху по-късната ръкописна традиция.

Предположението на Калужняцки, че съкращението на ЖП е направено специално за книгата на Божидар Вукович, се подкрепя и от археографския материал. Известните преписи от тази редакция датират от втората половина на XVI в. насам. Едно изключение, което постави под съмнение изводите на Калужняцки, бе ръкопис № 665 от сбирката на Народната библиотека в София. ЖП се намира на л. 188—193б. Преписът е непълен поради липса на листове след л. 193. Б. Цонев го определя като ръкопис от XV в.,[49] обаче по воден знак[50] той може да се датира не по-рано от средата на XVI в.

Както отбелязва и Калужняцки, редакцията на Мойсей се състои в съкращаване на значителна част от текста. Почти изцяло са изпуснати всички риторични части и фразите, пряко адресирани до българския владетел. В резултат от глава I са запазени само два пасажа и тя има следния вид

---

[45] Мардариевият препис от 1509 г. се пази в ГПБ, Ленинград, в сбирката на Гилфердинг под № 56. Съдържа жития и слова за цяла година, без начало и край, 561 л. Описан е в: Отчет Императорской публичной библиотеки за 1868 год. СПб., 1869, с. 123—134, и от: Б. Ст. Ангелов, който пръв свързва този ръкопис с името и книжовното дело на Мардарий Рилски. — Неизвестни ръкописи на Мардарий Рилски. — Изв. Инст. литература, XXI, 1972, с. 44—58. Преписът е известен на Калужняцки (А^{3}).

[46] Ръкописът има сигнатура II д 8 (103). Писан е в град Кратово от Гюрин. Й. Иванов, който съобщава за този ръкопис в „Български старини из Македония“ (1. изд., С., 1908, с. 136—140 и 2. изд., с. 240—241) и публикува по него разказа на Григорий Цамблак, го датира от XV в., но по почерк изглежда по-късен и във всеки случай не е по-ранен от втората половина на XVI в. Описан е от: Г. А. Ильинский. Рукописи Зографского монастыря на Афоне, с. 274.

[47] Сборникът, който изглежда еднакъв и по съдържание, и по почерк с ръкописа от Зографския манастир, се пази в Соф. нар. библиотека под № 300. Датира се от края на XVI — началото на XVII в. и е писан с непоследователен ресавски правопис. Ръкописът изглежда същият, който Калужняцки сочи като № 5 от сбирката на Соф. нар. библиотека и го отбелязва с Ř. В изданието му обаче вариантите по този препис са отразени частично.

[48] Основанията на Е. Калужняцки са изложени в текстологическия увод към изданието — на с. LXXX—LXXXIII.

[49] Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. II, С., 1923, с. 176—178 (под № 665).

[50] Котва в кръг със звезда и контрамарка ЗЕ, подобна на Briquet № 532 от 1553—1557 г.

Свѣтлѣишїа слн҃ца прп҃обные паметь Пет'кы. аще подробнꙋ тое съповѣми житїе. дѣанїа же и хо̂женїа ꙗже радї Х҃ви люб'ве по̂еть. нь кто ꙋбо тое по чести иⷹзреть дѣанїа же и чюдеса. кто бл҃годѣанїа и застоуплѥнїа и прѣ̂стател'ства. ꙗже въ Єпїватоⷯ. ꙗⷤ въ Тракїи. Трьновѣ же и Мисїи. и Дал'матїи. не тьчїю же, нь и по въселѥннѣи тое ѡбрѣщеши ѡбносимо име. мнѡга ꙋбо и дльга боудеть ѡ пр̂пбнѣи сеи повѣсть. и нашь оумъ къ сеи по лѣпотѣ не довлѣеть съповѣдати.

Главите от II до VI са запазени с незначителни разночетения и редакцията завършва с пренасянето на мощите в Търново: и принесьше положише въ цр҃кви црⷭьцѣи. идѣже и до ин҃ꙗшнꙗго лежить дн҃е. различнаа исцѣлѥнїа подавающи. иже съ вѣрою и любовїю къ тое славнѣи притѣкающиимь ра̂цѣ. бл҃гтїю и чл҃колюбїю г҃а б҃а и сп҃са нашего І҃с Х҃а. емоуже слава и дръжава събезначел'ныиⷨ ѡ҃цемь... амиⷩ.

ПО ВЪПРОСИТЕ НА НАЙ-СТАРАТА СЛАВЯНСКА ПОЕЗИЯ

АЛЕКСАНДЪР НАУМОВ

Въпросът, дали и как съществува старославянската поезия и нейните национални рецензии (редакции), спада към най-противоречивите и интересни проблеми, с които се занимава палеославистиката и по-специално старобългаристиката. В основата му лежи откриването в началото на втората половина на миналия век на „Проглаcа“ и „Азбучната молитва“, които и до днес будят голям и оправдан интерес (60; 15). Това са най-старите силабически текстове. Към тази група спадат още някои азбучни молитви (азбуковници). По-късно силабическият принцип се среща доста нередовно в проложните стихове (13; 5) и в покаятелните стихове (43), докато известната Кантакузинова „Молитва към Богородица“ не представлява този тип, бидейки организирана според синтактично-интонационния принцип (28, 266).

Въпреки че самият принцип на определяне е достатъчно ясен и неговата връзка с византийската литература е безспорна (18), все още продължават дискусиите върху възможностите, начина и метода на възстановяване, издаване и тълкуване на текстовете, върху тяхната вътрешна структура, семантика и т. н. (15). Обаче именно тази скромна по количество група произведения, по творчески замисъл изосилабически, е определила за дълго време научната представа за старославянската поезия.

Самостоятелните силабически стихотворения бързо са били подкрепени от страна на силабическите реконструкции на най-старите преводи от византийската литургическа поезия и на най-древните оригинални произведения на славянската черковна поезия. От момента, в който В. Ягич издава староруските минеи от 1095 — 1097 г. (38), започва интензивно проучване на литургическите песнопения у православните славяни. Самият Ягич в увода си е твърде критичен и пише:

„Не обращая внимания на данный текст, как на произведение греческой поэзии, они (т. е. славянските преводачи — б. м., А. Н.) конечно в своем переводе не соблюдали ни размера стихов, ни таких поэтических украшений, как акростихи. Поэтичность перевода отражалась разве только отчасти в полете мысли подлинника, насколько они сквозили из-за набора славянских слов, и отчасти в самом языке, обогатившемся множеством новых выражений, которые, конечно, своим появлением тоже обязаны образцам греческим“ (38, XXVIII).

Скоро след това Р. Абихт (44) доказва, че Ягич е направил един съществен пропуск, като е изменил интерпункцията на паметниците; друг въпрос е, че и днес така постъпват повечето от издателите. Ягич твърди, че „знаки перепинания не имеют никакого отношения к размерам стихов или к паузам пения“ (38, XXXII) и не ги е отбелязал в изданието, защото „точка, как единственный знак перепинания, иногда поставлена совсем безсмисленно“.

А точките се оказват графически разграничители на колоните — тези елементарни ритмически единици, които носят определено част от мелодията. Две години по-късно Абихт (45), забелязвайки общото ритмическо несъответствие между славянския превод и гръцкия оригинал, все пак се опитва да открие силабическа организация в няколко черковни текста. В бележка към статията му редакторът Ягич изказва своето съмнение дали изобщо имат основание такива опити.

Преди Абихт същата идея е имал сръбският учен Й. Живойинович, който още през 1910 г. е доказал силабическата организация на рождественския (коледния) кондак (16, 2). Въпросът се поставя много по-широко и по-задълбочено едва през 1923 г. в прочутата „Заметка“ на Р. Якобсон. Той твърди, че действително по-голяма част от гръцката богослужебна поезия е била преведена на старославянски в проза, обаче има значително количество преводи със запазване, а дори и с усъвършенствуване на поетическата организация на византийските оригинали (39). Във връзка с това, че византийската ритмика и славянското ударение са твърде малко познати и недостатъчно проучени, тези реконструкции са, както казва Якобсон, „черновики“. Освен силабическите той допуска и съществуване на ритмически преводи при каноните, без да им отделя внимание. Подчертава при това необходимостта да се проучва византийско-славянското нотиране, тъй като проучването на музиката може да ни обясни редица неща, които на равнището на текста не са обясними.

Десетина години по-късно Д. Костич значително разширява самото понятие „старославянска поезия“, като включва в него всички текстове, предназначени за пеене, тържествено четене (*везан говор*), дори и библейските четива като средно рецитаторско ниво. Проза са само (според Костич) историческите делови текстове.

„У осталом—пише Костич—није оправдано, и погрешно је сматрати за стихове и песму устиховану само оно што се данас сматра за то“ (16, 3) и подчертава решаващото значение на певческия начин на изпълнението на поетическите текстове. Той намира също така многобройни следи от народна ритмика и метрика в старосръбски произведения. След това (17) Костич предлага редица реконструкции на най-старите литургически текстове, надсмивайки се над тези, които са виждали в тях само лишена от ритмическа организация проза (П. Попович и А. Теодоров-Балан).

След войната Якобсон продължава изследванията си в същата посока. Утвърждава, че общата тенденция на преводите е да се въведе изосилабическа организация на по-обемни цялостни откъси при по-голяма свобода по отношение на съставните им части (47, 252—253). Най-старите поетически пасажи Якобсон открива в Синайския евхологий (41), а също така разширява броя на хипотетичните стихови цитати във великоморавската агиография (40). Изследванията на Якобсон използува и Г. Сване, който върви подир големия учен и предлага други силабически реконструкции, в които пак съществува силабическа еквивалентност на строфата при голяма разновидност на колоните (59). Такова становище, най-общо взето, заемат повечето съветски учени и учените в чужбина, свързани с техните постижения.

Най-ясно по този повод се изказва А. М. Панченко (21 — 23). На няколко места той категорично твърди, че старославянска, а следователно и староруска поезия не съществува, с изключение на моравските откъси и старобългарските стихове от Златния век. Панченко защищава правото на староруската култура да няма литературни поетически форми и доказва, че само фолклорът задоволявал естетическо-поетическите нужди. Това, което К. Тарановски (34) нарича „молитвословный стих“ (т. е. свободен, несилабичен, организиращ началото, а не края на стиха), според Панченко изобщо не влиза в рамките на поезията, а е само риторическа проза, тържествено красноречие, а то „вообще лежит вне стиха“, а нали „различение стиха и прозы вовсе не так сложно“ — без да се замисля, заявява той (23, 16). Понататък Панченко съвсем правилно отбелязва, че ритъмът и римуваната проза не са оказали влияние над развитието на силабическата поезия (23, 25), обаче тази констатация се отнася до генезиса на силабическата поезия, а не засяга самата същност на явлението ритъм — рима в старорусската литература.

А въпросът, особено що се отнася до ритъма, е необикновено важен и сложен, пък и от неговото решаване зависи цялостната ни представа за старославянската поезия и изобщо литература.

В. П. Адрианова (2) е виждала в ритмизираните говорни откъси в староруските текстове „не образцы стихотворства, а лишь ритмическую речь, мерность которой обусловливается не столько сознательным намерением автора, сколько синтаксическим расположением предложений“ (2, 271). Обаче ние вече знаем, че обективно съществуващото в текста като структурен факт, от една страна, и творческото намерение и предразположението на възприемателя — от друга, са абсолютно различни неща и не бива да се смесват.

Разбира се, ритмичността отговаря на античния принцип: колоните в периода да са равни по размер (*парисосис*), също така както е античен принципът за звучното сходство в края на колоните (*хомойотелеутон,* а преди всичко *хомойоптон*), които се появяват незадължително и разчитат повече на смисловото възприемане, отколкото на естетическото. Именно в тази незадължителност и нередовност, в невъзможността да се предвиди появяването на тези явления и тяхната честота учените виждат основната разлика между прозаическите форми, теглещи към стихова организация (бихме могли да ги наречем „стихоидни форми“), и стиховете, в които появяването на ритъма и другите типове показатели е задължително и следователно може да се предвиди (1,210 — 236; 6,326).

Опозицията стих — проза е занимавала и занимава много изследователи, а сега е особено актуална във връзка с теоретическите опити да се класифицира съвременната поезия, доближаваща се все по-често до прозата.

Последните полски трудове, посветени на този въпрос, критично разглежда С. Савицки (58). От неговите изводи излиза, че поезията, независимо от формата на записа (т. е. графичното съществуване), трябва да има различен от прозата интонационен контур и *някаква* сегментация, при която сегментите трябва да бъдат *по някакъв начин* еквивалентни. От друга страна знаем, че силната ритмизация на прозата я доближава до стиховата форма. Затова критерият от миналия век: да се разграничава риторическото изказване като импресивно от поетическото като експресивно, не е точен, защото много пъти импресията преминава в експресия. Не може (и не бива) да се определят универсални критерии за литературата, а трябва да се вземат пред вид епохата и местната специфика.

Между съветските учени тази опозиция за старорусската литература отхвърля М. Л. Гаспаров (6). Той въвежда една друга опозиция: „текст поющийся — текст произносимый“, като че ли независимо от структурната организация на текста. Едва барокът определя ритъма и римата като признаци на поезията, функционираща оттогава вече в опозиция „стих — проза“.

Творецът — продължава Гаспаров — е разполагал с три стихови системи: *песенен стих* на билините и народните песни, *молитвословен стих* на литургическите песнопения и *говорен стих* на скоморохите. Но адаптирането на тези три стихови системи е било твърде сложно (6,328).

Както виждаме, М. Л. Гаспаров за разлика от А. М Панченко признава съществуването и на писана староруска поезия, като вижда нейния показател в тясната връзка с литургията и следователно с възможността да се предвиди музикалният мотив.

Да се смята песенното изпълнение за показател на поетичност е съвсем правилно, но то носи и определени опасности. Видяхме, че приемането само на този принцип е довело Д. Костич до включване в понятието 'поезия' дори на евангелските и апостолските четива. От друга страна пък, изследванията върху византийско-славянската система на екфоническите знаци или lectio solemnis (19; 52; 24, 89—111, срв. с 11; 46) показват, че при такава методологична гледна точка подобни заключения не са напълно несъстоятелни.

Няма друг изход освен разширяването и задълбочаването на проучванията върху византийско-славянската музика. Само така ще получим отговор на редица важни въпроси, преди всичко на тези два: а) какво е отношението на речевата структура на славянския превод и гръцкия оригинал спрямо мелодическата структура и б) какво е отношението между най-старата ни музика и византийската. Разбира се, опити да се изяснят тези въпроси са правени, обаче засега те не са задоволителни.

И началото на славянската музика е дело на солунските братя (55; 24), обаче нотацията е толкова късна и фрагментарна, че почти нищо не можем да кажем с пълна увереност за нея в онази епоха. Е. Кошмидер (52) обобщава своите проучвания върху най-старата византийско-славянска нотация, разделяйки я на три дяла: *екфонетична* за четивата и възгласите, *сематична* — за силабически организираните ирмоси и *кондакарна* — за кондаците.

Както е установено, славянските преводачи преди всичко са се старали да запазят ритмическата и силабическо-акцентната съгласуваност в т. нар. *попевки*, т. е. готови стереотипни музикални формули (каденции), които се спазват почти абсолютно и които са всеизвестни като сигнал за завършек на мелодията (51). Често пъти обаче славянският текст се различава твърде много от оригинала по количество срички — нещо, което е водело, при силно влияние на музиката, особено при понякога срещаното двуезично богослужение, до това, че не славянският, а гръцкият текст определя ритъма на мелодията и затова ритмическият акцент на мелодията не е съвпадал с граматическия. Това би могло да бъде причина в славянския текст точката да стои често в странна и неоправдана позиция. При това положение поправките са водели до промени на мелодията или до разваляне на текста.

Почти преди половин век Кошмидер е твърдял, че ритмиката на нашите мелодии не се подчинява на никакви тактови деления, а на западния симетричен такт отговаря принципът на комбиниране на материала от мотивите и строфите (51, 720). В същата книга авторът е посочил структурни (музикални и речеви) различия между отделните типове черковни песнопения. Песнопенията от „обихода" са речитативни, стихирите — мелизматични, а ирмосите, с които тогава се е занимавал във връзка с руската хомония, са от междинен тип.

Днес музиковедските изследвания са и по-широки, и по-активни. Организира се международно сътрудничество, издават се и се описват музикални паметници, проучват се различни страни на въпроса. Например швейцарският учен Ф. Келер (48 — 50) сравнява руските кондакарии, служби и акатисти с византийските; Д. Стефанович (29 — 33) продължава разсъжденията на Кошмидер и твърди, че в оригиналното славянско химнично творчество музикалната фраза точно е следвала текста, докато при преводите най-често мелодическите формули са били приемани буквално, а езиковият пласт е бил трансформиран с обща тенденция да се запази гръцкият словоред, граматичните конструкции и делението на текста. Стефанович напомня и двата стила на песенното изпълняване — при т. нар. „малко" пеене силабизмът на ирмосите и тропарите е могъл да има значение (на стихирите — не), пък при „голямото" пеене мелодията е излизала на първи план, пред текста, и всичките типове песнопения са могли да бъдат изпълнявани мелизматично. Той говори също така за т. нар. прекроявания на непознат текст, за да се приспособи той към една от познатите мелодии от октоиха, а и за симултантността на музикално-речевия процес на химнографа, макар че в оригиналното творчество като че ли съдържанието доминира над музикалната форма.

Изследователят Ст. Петров подчертава, че само полукаденциите и каденциите отговарят на византийската мелодия, докато „междинните тонове са се поставяли произволно в зависимост от синтактическата структура на черковнославянските текстове" (51).

От всичко това виждаме, че интензивните проучвания в областта на музикологията са изключително важни и единствено те могат да подпомогнат изследванията върху химничната ни поезия.

Този жив интерес, който вдъхновява учените на Балканите (Д. Богданович, Дж. Трифунович, П. Симич, Кл. Иванова, Б. Ст. Ангелов, Ст. Кожухаров, Г. Попов и др.) към проучване на старославянските служби като сложна химнографска композиция, показва, че този въпрос по отношение на староруските служби, които толкова рядко се издават и обработват, е много занемарен.

Автори на най-ценните методологически указания са: Д. Богданович (4), Ст. Кожухаров (12; 10; 14; 9) и Дж. Трифунович (35 — 37), при което Трифунович отделя най-голямо внимание на поетическия език; Богданович — на отношението на славянските служби към византийския канон във връзка с подражателния характер на тогавашното творчество, а пък Кожухаров се заема със самото функциониране на химнографските композиции, с тяхната структура и с промени в нея, обусловени от промените в типика, и т. н.

Тези постижения на българските и сръбските литературоведи-медиевисти, отнасящи се често и до руски текстове, не дават право да се отрича или подценява поетичността и на староруската химнография, и преводната, и оригиналната. Засега само Г. М. Прохоров вижда важното място на химнографията, като подчертава, че тя изпълнява „самую узловую, наиболее связывающую роль" (25, 122).

Освен тези два типа поезия, т. е.: а) декламационен, който няма обредна употреба и е със силабическа организация, и б) мелодичен, литургически, който има различна степен силабическа или тоническа организация и си служи с музикално-речевия ритъм, обособява се и трети тип: поетически пасажи в прозаически произведения (преди всичко в агиографията и омилетиката), който по природа е декламационен, със синтактично-интонационен ритъм, а при това обикновено има и обредна употреба.

Началото на научни изследвания върху третия тип поставя още Якобсон, а в трудовете на младия български учен Кр. Станчев въпросът добива по-цялостно решение (27 — 28, вж. 7; 54). Станчев тръгва от разсъжденията на М. Янакиев (42), отнасящи се до същността на ритмичната организация. От тях следва, че ритмичността съществува в самото говорно съобщение като обективна черта, независимо от субективното възприятие, обаче може да служи като основа за стихова организация само при условие, че ще се съчетае още с поне един детерминатор, който ще промени случайните, недетерминирани повторения в организирана, детерминирана редица появи (42, 66 — 78). Значи ритъмът само тогава ще бъде сигнал за стихова организация, когато обезпечи еквивалентност на всичките сегменти на дадено равнище. Още Крумбахер (53, 685) е подчертавал тясната връзка между поезията и ритмичната проза, а Р. Пикио, установявайки, че основният принцип на текстовата организация е изоколическият (56 — 57), показва колко голяма е трудността да се различат поезията и прозата, тъй като старата ни проза има доста последователна прозодична организация. Пикио доказва също така, че изотоническият принцип е валиден и за силабическите стихотворения и по такъв начин снема при този вид изследвания опозицията „проза — поезия“ и хвърля нова светлина върху техниката на съчетаване в текста на пасажи, от днешна гледна точка различни по структурна организация.

Кр. Станчев, за да отличи химническите части от останалия прозаичен текст, намира два ритмоопределителя: анафората и синтактичния паралелизъм. Тези химнически части са най-често лирически кулминационни откъси в похвалните слова, но се срещат и в други жанрове. Станчев им придава доста голяма литературна обособеност, а Е. Георгиев допуска, че това са цитати от „псалмоподобните песнопения“, които самият Климент (чието дело в това отношение е най-проучено) след написването им с друга цел въвежда и в словата си (7, 732).

Разсъжденията и анализите на Станчев са много убедителни, но трябва да вземем пред вид възраженията на учените, които изискват поетичните прояви да бъдат неслучайни и детерминирани, за да бъдат структурно значими и основателно да можем да говорим не за специален вид риторика, а за химнична поезия.

Затова трябва да намерим допълнителни доказателства за относително голямата тяхна самостоятелност и за композиционната им закономерност.

От 15-те проучени тук похвални слова, поместени в I и II том на събраните съчинения на Климент Охридски, 11 въвеждат химничната част със семантично-фоничен демаркационен сигнал, съставен, общо взето, от думата поχвала и от думата въпити (със синонимите ѝ), т. е. въвеждането е от типа на: сѣ поχвалоѭ велегласьно въпіемъ глаголѭщє (рєкѫщє) и неговите различни модификации и трансформации, които се градят предимно на богослужебните формули. (Вж. Т. I, с. 183, 235, 281, 473, 488, 508, 766, 772; Т. II, с. 31, 61, 69, 127, 130 — бел. 148, 369, 389, 406, 449.)

Доста голямата самостоятелност на пасажите, въвеждани чрез подобни формули, се потвърждава и от *Поучението за Рождество Христово*, където по същия начин е въведена библейско-литургическата „ангелска“ песен (т. I, с. 353), или от *Похвалното слово за Йоан Кръстител*, където така се въвежда речта на Йоан Кръстител (т. I, с. 391) и т. н.

Похвалата за Кирил Философ има разграничител от друг тип — това е доксологичната формула, която е твърде ясен знак за сигнала 'край' (т. I, с. 439, 427). И самите названия понякога показват обособеността на пасажа или комплектността на творбата (например: слово и поχвала — т. I, с. 551, № 16, житиє и поχвала — т. I, с. 687, № 136). Само две слова нямат такъв въвеждащ сигнал — това са: *Похвалното слово на Климент Римски* (т. I, с. 302) и за пророк Илия (I, с. 702), макар че самата дума похвала се явява в текста по-горе и там.

Смятам, че установяването на закономерност (поне при Климент Охридски и неговите сподвижници) в появата на такъв тип демаркиране на началото на химна потвърждава тезата на Станчев. Думи от семантичния кръг (по)хвала, (по)хвалити като определение за следващата част и дори изпълнителските указания, които можем да видим в думата велегласъно (което значи forte) засилват обособеността на химна, структурно реализирана от анафората, синтактичния паралелизъм или от някои други химноопределители.

Така че без съмнение можем да приемем и този трети тип старославянска поезия, различен от останалите типове ритмично-синтактично организирана проза (26), благодарение на това, че тези определители са използувани последователно и са от структурен ранг.

Този тип се състои и от произведения, съществуващи преди основния текст, и от такива, които са били създадени като поетична част на ораторския (или някакъв друг) текст съгласно с каноните на жанра или маниера на писателя. Неоспорим е паралелът с откриването на присъединените христологични химни (в посланията до: Кол. 1,15—20; Рим. 1,3—4; Фил. 2, 6—11; Ефес. 2, 14—17; 1 Тим. 3, 16; Евр. 1,1—4 и др.), от една страна, и, от друга — в такива като Павловия химн за любовта, който е писан същевременно с цялото послание (I Кор. гл. 13). Подобни резултати ще ни даде проучването на молитви в житията, обаче досега — освен няколко общи положения — те не са изследвани.

Описаните от Станчев три типа ритмически структури на старобългарската (старославянската) поезия: музикално-речевият, синтактично-интонационният и силабичният, се отнасят не само към оригиналното поетическо творчество, но и към византийското, тъй като всичките старославянски и византийските произведения принадлежат към едно и също семантично поле и при тях е важен не генезисът, а функцията.

Защото не е необходимо поетическо съзнание, за да съществува поезия, нито сливане на ораторството с фолклора — за да възникне тя. Старославянската поезия съществува в зависимост и в съжителство с библейската и със сирийско-византийската духовна поезия; съществува чрез поетичния език, различен от говорния и административния, чрез изпълнение — пеене или особена тържественост — и чрез желание говореното да бъде колкото може по-красиво, защото е образ на невидимото.

ИЗПОЛЗУВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Аверинцев**, С. С Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977.
2. **Адрианова**, В. П. Из начального периода русского стихосложения. — ИОРЯС, 1921 26, с. 271 — 276.
3. **Ангелов**, Б. Ст. Проникване на старобългарски съчинения в старата руска литература. — В: Старобългарска литература. Изследвания и материали. Кн. 2, С., 1977, с. 20 — 45.
4. **Богдановић**, Д. Византијски књижевни канон у српским службама Средњег века. — В: О Србљаку. Студије, Београд, 1970, с. 97 — 125.
5. **Богдановић**, Д. Две редакције стиховног пролога у рукописној збирци манастира Дечана. — Упоредна истраживања, 1975, 1, Београд, 1976, с. 37 — 72.
6. **Гаспаров**, М. Л. Оппозиция „стих — проза“ и становление русского литературного стиха. — In:. Semiotyka i struktura tekstu. Prace poświęcone VII MKS, Praca zbiorowa pod red. M. R. Mayenowej, Wrocław, 1973, p. 325 — 335.

7. Георгиев, Е. Возникновение староболгарской (старославянской) стихотворной традиции. — In: To honor Roman Jakobson. Esseys on the occasion of His seventieth Birthday (11 October 1966). T. I. The Hague — Paris, 1967, p. 726 — 733.
8. Георгиев, Е. Кирил и Методий. Истината за създателите на българската и славянска писменост. С., 1969.
9. Кожухаров, Ст. Неизвестно произведение на старобългарската поезия. — В: Старобългарска литература. Изследвания и материали. Кн. 1. С., 1971, с. 289 — 322.
10. Кожухаров, Ст. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. — В: Търновска книжовна школа. 1371 —1971. Международен симпозиум — Велико Търново 1971. С., 1974, с. 277 — 309.
11. Кожухаров, Ст. Нотни начертания в Орбелския триод — среднобългарски книжовен паметник от XIII в. — Бълг. език, 1974, кн. 4, с. 324 — 344.
12. Кожухаров, Ст. Към въпроса за обема на понятието „старобългарска поезия". — Лит. мисъл, 1976, кн. 7, с. 35 — 54.
13. Кожухаров, Ст. Старобългарски проложни стихове. — Лит. история, 1977, кн. 1, с. 44 — 56.
14. Кожухаров, С. Един рядък случай на химнографска компилация в неизвестен параклис за Симеон Неман и Сава Сръбски. — В: Стара српска књижевност. Зборник историје књижевности. Књ. 10. Под ред. В. Ђурића. Београд, 1976, с. 41 — 51.
15. Коссова-Джамбелука, А. Възстановим ли е текстът на Азбучната молитва? — Палеобулгарика—Старобългаристика, 1978, кн. 2, с. 52 — 65.
16. Костић, Д. Старост народног епског песништва нашег. — Јужнословенски филолог, 12, 1933, с. 1—72.
17. Костић, Д. Бугарски епископ Константин — писац Службе св. Методију. — Byzantinoslavica, 7. (1937 — 1938), p. 189 — 211.
18. Куев, К. М. Азбучната молитва в славянските литератури. С., 1974.
19. Лазаров, Ст. Изменението на българските средновековековни литургични текстове (във връзка с реформата на Евтимий Търновски). — В: Търновска книжовна школа (вж. № 10), с. 137 — 159.
20. Мирковић, Л. Православна литургика или наука о богослужењу Православне источне цркве. Први општи део. Београд, 1965.
21. Панченко, А. М. Изучение поэзии Древней Руси.—В: Пути изучения древнерусской литературы и письменности, Л., 1970, с. 125 —131.
22. Панченко, А. М. Перспективы исследования истории древнерусского стихотворства. — ТОДРЛ, 20, 1964, с. 256 — 273.
23. Панченко, А. М. Русская стихотворная культура XVII века. Л., 1973.
24. Петров, Ст., Кодов, Хр. Старобългарски музикални паметници. С., 1973.
25. Прохоров, Г. М. Гимны и молитвы Филофея Коккина (К истории литургической поэзии). — ТОДРЛ 27, 1972.
26 Сазонова, Л. И. Ритмико-синтаксические элементы в „Изборнике 1076 года". — В: Культурное наследие Древней Руси. Истоки — становление — традиции. М., 1976, с. 38 —42.
27. Станчев, Кр. Ритмичната структура в химничната поезия на Климент Охридски. — Бълг. език, 1969, кн. 6, с. 523 —531.
28. Станчев, Кр. Ритмични основи на старобългарската поезия.—В: Славистични изследвания III. С., 1973, с. 264 — 270.
29. Стефановић, Д. Музика у средњовековној Србији. Црквена музика од XV до XVIII. века. — В: Српска Православна Црква. Споменица о 750. годишњици аутокефалности. Београд, 1969, с 117 —127, 209 — 214.
30. Стефановић, Д. Појање старе српске црквене поезије.—В: О Србљаку (вж. № 4), с. 129 — 140.
31. Стефановић, Д. Стара српска музика. Примери црквених песама из XV века. — Музиколошки и-т САНУ. Посебна изд. 15/1 и 2. Београд 1975.
32. Стефановић, Д. Појање старе српске духовне поезије. В: Српска књижевност у књижевној критици. Т. I. Стара књижевност. Београд, 1972, с. 122 — 126.
33. Стефановић, Д. Црквенословенски превод приручника византийске неумске нотације у рукопису 311 манастира Хиландара. В: Хиландарски зборник, II. Београд, 1971, с. 113 — 130.
34. Тарановский, К. Формы общеславянского и церковнославянского стиха в древнерусской литературе XI — XIII вв. — In: American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists. T. I. The Hague—Paris, 1968, separatum.
35. Трифуновић, Ђ. Српски средњовековни списи о Кнезу Лазару и Косовском боју. Крушевац, 1968.
36. Трифуновић, Ђ. Стара српска црквена поезија. — В: О Србљаку (вж. № 4), с. 9 — 93.
37. Трифуновић, Ђ. Стара књижевност (вж. № 32), с. 60 —68, 92 — 121, 247 — 249.

38. Ягич, В. Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095--1097. СПб., 1886.

39. Якобсон, Р. Заметка о древнеболгарском стихосложении. — ИОРЯС, 1923, кн. 2, с. 351 —358.

40. Якобсон, Р. Стихотворные цитаты в великоморавской агиографии. — Slavistična revija 10, 1957, с. 111 — 118.

41. Якобсон, Р. Тайная служба Константина Философа и дальнейшее развитие старославянской поэзии. — Зборник радова Византолошког института, 8, 1963, с. 153 — 166.

42. Янакиев, М. Българско стихознание. С., 1960.

43. Фролов, С. В. Из истории древнерусской музыки (Ранний список стихов покаянных). — В: Культурное наследие (вж. № 26), с. 162 — 171.

44. Abicht, R. Die Interpunktion in der slavischen Übersetzungen griechischen Kirchenlieder. — Archiv fslPh, 35, 1914, p 413 — 437.

45. Abicht, R. Haben die alten slavischen Übersetzer der griechischen Kirchenlieder die Silbenzahler der griechischen Liederverse fostgehalter? — Archiv fslPh, 36, 1916, p. 414 — 428.

46. Fukač, J. Über den musikalischen Charakter der epoche von Grossmähren. — In: Magna Moravia. Sborník k 1100. vyročí přichodu byzantské mise na Moravu. Praha, 1965, p. 417 – 434.

47. Jakobson, R. The Slavic Response to Byzantine Poetry. — In: XII Congrès des Etudes Byzantines. Rapports VIII. Beograd, 1961.

48. Keller. F. Die russisch-kirchenslavische Fassung des Weihachtskontakions und seiner Prosomoia Bern—Frankfurt—Las Vegas, 1977 (Slavica Helvetica, B. 9).

49. Keller, F. Das Kontakion aus der ersten Služba für Boris und Gleb. — In: Schweizerische Beiträge zum VII Internationalen Slavistenkongress in Warschau (Sonderdruck), p. 65 — 74.

50. Keller, F. Die slavischen Fassungen des „Akathistos“. — In: Schweizerische Beiträge zum VIII Internationalen Slavistenkongress in Zagreb und Ljubljana. Bern, 1978, 87 — 103.

51. Koschmieder, E. Przyczynki do zagadnienia chomonji w hirmosach rosyjskich. — Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, Sekcja Filologiczna, Nr. 2, Wilno, 1932.

52. Koschmieder, E. Ein Blick auf die Geschichte der altslavischen Musik. — Byzantinoslavica, 31, 1970, p. 12—41.

53. Krumbacher, K. Geschichte der byzantinischen Litteratur. München, 1897.

54. Mamajko, K. Sztuka kaznodziejska Klimenta Ochrydzkiego. — Rocznik Komisji Historycznoliterackiej PAN w Krakowie, XIII, 1975, p. 3 — 17.

55. Palikarova-Verdeil, R. La musique byzantine chez les Bulgares et les Russes (Du IXe au XIVe siècle). Kopenhagen, 1953.

56. Picchio, R. Strutture isocoliche e poesia slava medievale: A proposito dei capitoli III e XIII bella „Vita Constantini“. — Ricerche Slavistiche, 17/19, 1970 — 1972, p. 419 — 445.

57. Picchio, R. The isocolic principle in old russian prose. — In: Slavic poetics. Essays in honor of Kiril Taranovsky. The Hague — Paris, 1973, p. 299 - 331.

58. Sawicki, S. Wokół opozycji: wiersz — proza. — In: Metryka słowiańska, praca zbiorowa pod red. Z. Kopczyńskiej i L. Pszczołowskiej. Wrocław, 1971, p. 265—283.

59. Svane, G. Kilka prób rekonstrukcji cerkiewnosłowiańskiej poezji liturgicznej. — Rocznik Slawistyczny, 19/1, 1968, p. 29—38.

60. Urbańczyk, S. Dwa zabytki staro-cerkiewno-słowiańskiej poezji: Progłas i Modlitwa abecadłowa. — Pamiętnik Słowiański, 22, 1972, p. 345 – 360.

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ИЗБОРНИК СВЯТОСЛАВА И ЕГО СЛАВЯНСКИЙ ПРОТОГРАФ

ИВАН В. ЛЬОВОЧКИН

Изборник Святослава 1073 г. является одним из выдающихся памятников славянской культуры периода средневековья. Этому памятнику посвящена значительная литература[1], однако, некоторые вопросы, связанные с его происхождением, историей и значением для славянских народов требуют своего дальнейшего изучения. В частности, требует своего исследования вопрос о славянском протографе Изборника. В настоящей статье приводятся некоторые результаты специального исследования проблемы славянского протографа рукописи 1073 г. Это исследование было предпринято в связи с подготовкой Изборника к изданию[2].

Решение вопроса о славянском протографе Изборника Святослава 1073 г. связано с особыми обстоятельствами. Еще К. Ф. Калайдович, который в 1817 г. обнаружил Изборник, отметил, что два участка текста рукописи с именем Святослава (в приписке писца и в „Похвале“, л. 263-об.), написаны по подскобленному пергамену[3]. Впоследствии С. П. Шевырев высказал мнение о том, что вместо имени Святослава первоначально здесь могло стоять имя Изяслава[4]. Но, как писал Н. М. Каринский, если бы это было так, то зачем потребовалось соскабливать кроме имени Святослава и другие слова, стоявшие рядом с этим словом („кнѧзєхъ“, „кнѧзь“)?[5] Таким образом предположение С. П. Шевырева не является убедительным.

Иной точки зрения придерживался Н. М. Каринский, который считал, что первоначально на строках с подскобленным пергаменом стояло имя царя Симеона[6]. Гипотеза Н. М. Каринского не базируется на неоспоримых данных, но в отличие от предположения С. П. Шевырева подтверждается новыми фактами.

---

[1] См. Изборник Святослава 1073 г. Сборник статей. М., Наука, 1977 (Содержание и подстрочные примечания). В дальнейшем — Изборник, сб. ст.

[2] Решение об издании Изборника 1073 г. было принято в 1977 г. См. М. В. Щепкина, Л. М. Костюхина, И. В. Левочкин, Э. В. Шульгина. Изборник 1073 г. и проблемы его издания. — Конференция по истории средневековой письменности и книги. Тезисы докладов. Ереван, 1977, с. 116—117.

[3] К. Ф. Калайдович. Иоанн эксарх болгарский. М., 1824, с. 102.

[4] С. П. Шевырев. Поездка в Кирилло-Белозерский монастырь. Ваканционные дни профессора С. П. Шевырева в 1847 г. М., 1850, ч. II, с. 32. Это мнение разделяли А. В. Горский и К. И. Невоструев. См. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки, Отд. 2, ч. 2. М.. 1859, с. 367.

[5] Н. М. Каринский. Образцы письма древнейшего периода истории русской книги. Л., 1925, с. 11.

[6] Там же, с. 11.

В 1979 г. Отдел рукописей и старопечатных книг Государственного Исторического музея (ГИМ), в котором хранится Изборник 1073 г., организовал исследование нескольких листов рукописи современными оптико-фотографическими методами. Исследование, проведенное в Лаборатории консервации и реставрации документов АН СССР (ЛКРД), Д. П. Эрастовым, показало, что три нижние строки первого столбца и полторы строки в начале второго столбца л. 263-об, действительно написаны по соскобленному тексту. По подскобленному пергамену написаны и восемь строк в начале второго столбца л. 264 („Летописец вкратце"). При этом масса пергамена на этих участках практически осталась без изменений. Это означает, что подчистка первоначального текста была проведена вскоре после его написания, когда чернила еще не проникли глубоко в пергамен. Подчистка была проведена тщательно, следов чернил не осталось, однако, её исследование открывает возможность реконструкции первоначального текста.[7]

На основании фотографий, выполненных в ЛКРД специальными методами, и визуального анализа подскобленных участков пергамена, проделанного автором настоящей статьи в условиях ЛКРД, а также на основании закономерностей палеографии и кодикологии, нами предлагается реконструкция первых двух строк второго столбца л. 263-об. Изборника Святослава 1073 г. (начало „Похвалы").

Первое слово („вєлнкын") и предлог („въ") являются первоначальными. Второе слово („кнѧзєхъ") написано по соскобленному. Первоначальное слово на этом участке текста соскоблено особенно тщательно. Соскабливание захватывает участки пергамена выше и ниже строки, что свидетельствует о бывшем здесь титле, которое было над сокращенным словом и что это слово начиналось с букв, имевших „хвостики". В рукописи 1073 г. „хвостики", которые могли быть написанными ниже строки, имеют лишь буквы З, Р, У, Ф, Ц, Х, КСИ и ПСИ. Но по смыслу на подскобленном участке

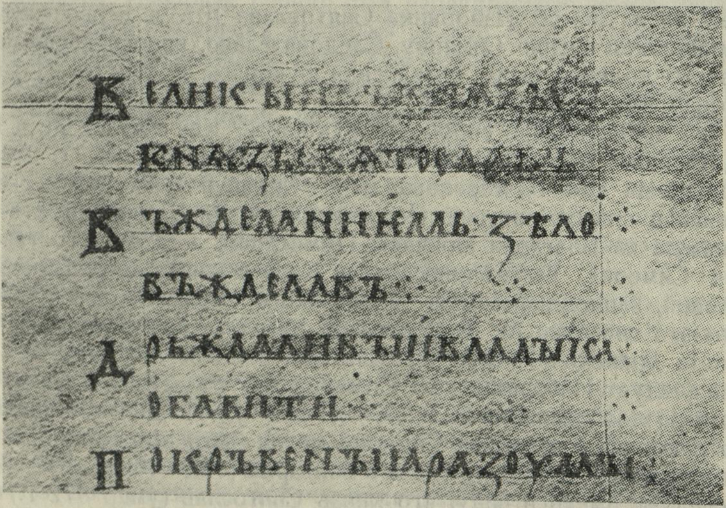

Изборник Святослава 1073 г. Л. 263-об (начало „Похвалы")
Фото в косом освещении. Выполнено в ЛКРД

---

[7] Экземпляры Акта об этом исследовании и комплекты фотографий, выполненных в ЛКРД, хранятся в ГИМе и в ЛКРД.

пергамена не может стать любое слово, начинающееся с любой из этих букв. К тому же конфигурация подскобленного участка пергамена в виде треугольника с вершиной, направленной вниз, показывает, что первая буква первоначально написанного здесь слова имела короткий, а вторая — длинный „хвостики“. Такими буквами являются Ц и Р. Все эти наблюдения приводят к выводу о том, что первоначальным словом здесь было слово „цр҃ьхъ“. Подчистка первого слова второй строки проведена также с захватом пергамена выше и ниже букв, имевших „хвостики“, а участок подчищенного пергамена по своей конфигурации напоминает только что рассмотренный, что дает основание реконструировать здесь слово „цр҃ь“[8]. Локальное разрушение поверхности пергамена на участке, находящимся в непосредственной близости, показывает, что первоначальное слово здесь состояло из семи букв. Так как в Кирилло-Белозерском списке Изборника XV в. (ГПБ, Кир.-Бел.,5/1082) на этом месте стоит имя царя Симеона, то мы вправе реконструировать первоначальное слово как „Симеонъ“.

Таким образом, первые две строки „Похвалы“ Изборника Святослава 1073 г. мы предлагаем, как реконструкцию, читать: „Великыи въ цр҃ьхъ/цр҃ь Симеонъ“. В связи с этим и приписка писца (три нижние строки первого столбца л. 263-об) и, может быть, часть „Летописца вкратце“ (восемь строк второго столбца л. 264), должны были первоначально читаться иначе, чем они читаются сейчас. Однако реконструкция текста на этих участках—задача специального исследования. Пока же мы можем утверждать, что текст „Похвалы“ на л. 263-об. Изборника Святослава 1073 г. первоначально начинался обращением к царю Симеону. Следовательно, непосредственным протографом этого кодекса была славянская рукопись, в тексте „Похвалы“ которой стояло имя царя Симеона.

Что же представляла собой эта рукопись? Как считает М. В. Щепкина, непосредственным протографом Изборника Святослава 1073 г. была рукопись, написанная для болгарского царя Симеона (893—927 гг.) и некогда хранившаяся в его библиотеке. По мнению М. В. Щепкиной, эта рукопись была вывезена из Болгарии Иоанном Цимисхием, а затем, в составе библиотеки царя Симеона, была привезена в Киев в качестве приданного за царевной Анной, вышедшей замуж за киевского князя Владимира.[9] Несмотря на то, что эта гипотеза М. В. Щепкиной не является бесспорной, отрицать возможность хранения Изборника Симеона в Киеве в начале 70-х гг. XI в. все же не следует. Изборник царя Симеона мог оказаться в Киеве в результате самых разнообразных событий X—XI вв.[10] П. Н. Динеков, например, считает, что рукопись Изборника Симеона могла быть вывезенной на Русь „во время одного из походов Святослава в Болгарию (968—969 гг., 970—971 гг.)“.[11] Однако следует иметь в виду, что князь Святослав (умер 972 г.) был язычником[12] и вряд ли его могла заинтересовать христианская рукопись. Не отрицая ни одну из высказанных гипотез о путях, которыми Изборник Симеона мог попасть на Русь, мы предлагаем свое решение по этому вопросу.

---

[8] О возможности употребления в то время слова „цр҃ь“ см. Саввина книга. Труд Вячеслава Щепкина. СПб., 1903, Указатель, с. 227.

[9] М. В. Щепкина. К изучению Изборника Святослава 1073 г. — Изборник, сб. ст., с. 224—233.

[10] См. Л. П. Жуковская. Изборник 1073 г. Судьба книги, состояние и задачи изучения. — Изборник, сб. ст., с. 11—12.

[11] П. Н. Динеков. Значение Изборника Симеона-Святослава 1073 г. в развитии болгарской культуры. — Изборник, сб. ст., с. 273. См. так же Старобългарска литература. Кн. 5. С., 1979, с. 4.

[12] См. С. М. Соловьев. История России с древнейших времен. Кн. 1., М., 1959. с. 159—160.

Как известно, Русь конца X—начала XI в. переживала начальный период христианизации и нуждалась в соответствующей литературе. Об этом хорошо знали и в Болгарии, и в Византии. Но в этой литературе в первую очередь нуждались не князья, а проповедники христианства. Вполне возможно, что рукопись царя Симеона была принесена на Русь одним из таких проповедников и, скорее всего, из Византии (например, митрополитом Михаилом), куда, возможно, она попала в результате похода Иоанна Цимисхия. В начале 70-х гг. XI в. эта рукопись, по всей вероятности, хранилась в Киево-Печерском монастыре, где с нее и был сделан список, известный в настоящее время как Изборник Святослава 1073 г.

Здесь следует заметить, что рукопись 1073 г. хотя и является „роскошной“, однако, ее пергамен, оформление и некоторые другие качества дают основание для вывода о том, что первоначально она готовилась не для князя Святослава. Так, например, во второй части рукописи инициалы остались без золотого покрытия, в ряде случаев сохранилась грубая разметка больших инициалов (л. 205 и др.), с которой не совпадают инициалы выполненные. В тексте рукописи имеются пропуски и другие дефекты, которые отмечались еще А. В. Горским и К. И. Невоструевым.[13] Думается, что рукопись 1073 г. готовилась первоначально просто как обычный список с целью передачи его либо одному из высокопоставленных лиц, либо одному из монастырей. Имя Симеона в тексте „Похвалы“ было переписано в этом случае автоматически, но когда в марте 1073 г. киевским князем стал Святослав Ярославич, Изборник срочно был переадресован ему. Именно по этой причине в рукописи Изборника появился второй текст „Похвалы“ и миниатюра с изображением семейства князя Святослава.

Примерно в это же время с болгарского Изборника, вероятно, был сделнн еще один список, который послужил протографом для Кирилло-Белозерского списка XV в., в котором сохранилось имя ца҃ря Симеона и статья „Коую меру своих имений должен есть приносити къ бо҃у“ в полной редакции.[14] В пользу этого предположения говорит и иная по сравнению с рукописью 1073 г. система нумерации статей в Кирилло-Белозерском списке XV в., а также иное обозначение в нем цифры 900.[15]

В заключение следует заметить, что непосредственным протографом Изборника Святослава 1073 г. мог быть и один из списков с рукописи Симеона, в котором стояло имя этого царя.[16] Как показала В. Д. Лихачева, источниками фронтисписов Изборника 1073 г. являются византийские иллюминованные рукописи XI в.[17] Следовательно, в рукописи Симеона подобных фронтисписов быть не могло. Возможно, однако, что в болгарском списке Изборника XI в., с которого была переписана рукопись 1073 г., уже имелись фронтисписы, послужившие источниками для украшения Изборника Святослава. Впрочем, древнерусские книжники, переписывая кодекс Симеона, для украшения создаваемой ими рукописи могли и непосредственно использовать одну или несколько византийских иллюминованных рукописей XI в. Все эти вопросы требуют своего дальнейшего изучения.

---

[13] А. В. Горский и К. И. Невоструев. Указ. соч., с. 405.

[14] ГПБ, Кир.-Бел., 5/1082, л. 154-об. В рукописи 1073 г. эта статья представлена не полностью: „и длъжьн е приносити кто бо҃у“.

[15] Р. А. Симонов. Числовые обозначения в Изборнике 1073 г.—Изборник, сб. ст., с. 184.

[16] Как нам представляется, Изборник Симеона был известен славянским народам X—XI вв. в нескольких списках. Об этом можно судить по важности содержания кодекса, а так же по его популярности в XIII—XVII вв. в России и в других славянских странах.

[17] В. Д. Лихачева. Византийские источники архитектурных фронтисписов Изборника 1073 г. — Изборник, сб. ст., с. 207, 210, 216.

ИЗ РЪКОПИСНАТА СБИРКА НА МАНАСТИРА ДРАГОМИРНА (РУМЪНИЯ)

ГЕОРГИ ПЕТКОВ

Сред славянските ръкописни сбирки в Румъния[1] важно място заема сбирката на манастира Драгомирна — Северна Молдова, окръг Сучава. В библиотеката на този манастир[2] сега се пазят 165 ръкописа от XIV до XIX в. и две папки с отделни листове от различни ръкописи. По-голямата част от ръкописите — общо 123 — са със среднобългарски правопис.[3] Тази сбирка привлича вниманието на Й. Юфу и В. Брътулеску, които след продължителна работа с ръкописите публикуват през 1963 г. своите предварителни резултати.[4] Със същата ръкописна сбирка работи и Зл. Юфу, която на два пъти — през 1964 и 1966 г. — посещава библиотеката на манастира Драгомирна и публикува основните данни за ръкописите.[5] През 1970 г. по материали на своя съпруг Й. Юфу и на основата на свои наблюдения тя публикува у нас прецизно описание на 6 ръкописа от тази сбирка.[6] Тези шест аналитично описани сборника имат пряка връзка с книжовната и реформаторска дейност на Евтимий Търновски и неговата школа. В съставите на някои от тези ръкописни сборници са включени седем преписа от оригиналните съчинения на Евтимий Търновски, които досега не бяха известни в научната литература. Това са преписи от житията на Петка Търновска, Иван Рилски, Иларион Мъгленски, Филотея, както и похвалните слова за Йоан Поливотски, Михаил Воин и за Константин и Елена.[7] Интересно е да се отбележи, че в ръкопис № 1828/739[8] са включени както преписи от съчинения на Евтимий Търновски, така и от Григорий Цамблак — двете му слова за великомъченик Георги.[9] От по-старите български писатели тук са застъпени с преписи от съчиненията им Климент Охридски (със словото му за Михаил и Гавриил и Йоан Екзарх с двете му слова за Йоан Богослов и Преображение, но приписани на Йоан Златоуст.

---

[1] За тези ръкописни сбирки в Румъния вж. обзорната статия на Св. Николова. Славянските ръкописи в Румъния. — Старобългарска литература, 1978, кн. 3, с. 107–112 и пос. там литература.

[2] Манастира Драгомирна се намира на 12 км северно от г. Сучава, Северна Молдова. Построен е от молдавския митрополит и книжовник Анастасие Кримка (1606–1617, 1619—1629) в първото десетилетие на XVII в. T. Voinescu şi R. Teodorescu. Mănăstirea Dragomirna. Bucureşti, 1965.

[3] Zl. Iufu. Manuscrisele slave din biblioteca şi muzeul mănăstirii Dragomirna. — Romanoslavica, XIII, Bucureşti, 1966, p. 196. Срв. и Зл. Юфу. За десеттомната колекция Студион (Из архива на румънския изследвач Йон Юфу). — Studia Balcanica, II. Проучвания по случай Бтория международен конгрес по балканистика. С., 1970, с. 300.

[4] I. Iufu· Mănăstirea Moldoviţa — centru cultural important din perioda culturii române în limba slavona (sec. XV – XVIII). — Mitropolia Moldovei şi Sucevei Anul XXXIX, No 7—8, p. 428—455. V. Brătulescu. Ornamentica manuscriselor slavone provenite de la mănăstirea Moldoviţa şi aflate la mănăstirile Dragomirna. Suceviţa şi în alte părţi. — Mitropolia Moldovei şi Sucevei. Anul XXXIX, № 7–8, p. 473—501.

[5] Zl. Iufu. Manuscrisele slave..., p. 190—196. Срв. и Зл. Юфу. За десеттомната колекция..., с. 300.

[6] Зл. Юфу. За десеттомната колекция..., с. 311–342. Според Й. Юфу тези шест сборника представляват шест тома от т. нар. от него десеттомна колекция Студион. Тази своя хипотеза той изложи в две поредни статии: I. Iufu. Mănăstirea Moldoviţa..., p. 428— 455; Despre prototipurile literaturii slavo-români in secul al XV-lea. — Mitropolia Olteniei. Anul XV, 1963, № 7—8, p. 199—201.

За тази колекция вж. още и П. Русев и А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966, с. 31–32; П. Русев. Десет сборника, съставени и редактирани от Евтимий Търновски. — Велико Търново, юли 1968, с. 18; I.-Radu Mircea. Relaţions littéraires èntre Byzance et les Pays Roumains. In: XIVe Congres international des études Byzantines. Bucarest, 6 — 12 sept. Raports, IV, 1971, p. 85

От страна на българските специалисти със славянските ръкописи от сбирката на манастира Драгомирна са работили К. М. Куев и Хр. Кодов. През м. март 1978 г. за много кратко време със сбирката работи и Кл. Иванова, а през ноември същата година и аз имах възможност[10] за няколко дни да прегледам част от ръкописите от същата библиотека. Вниманието ми бе насочено към онези ръкописи, които съдържат неизвестни или по-малко известни текстове на старобългарски съчинения. Ето и бележките ми за някои от тях.[11]

1. Похвално слово за Михаил и Гавриил от Климент Охридски.[12]

Препис от това съчинение на бележития старобългарски писател се намира в ръкопис № 1789/700, л. 385—388, среднобългарски правопис. Сборникът първо е описан кратко от Й. Юфу,[13] а след това и по-подробно от Зл. Юфу.[14]

В твърде дългия списък от известните досега 156 преписа на словото на Михаил и Гавриил преписът от библиотеката на манастира Драгомирна е посочен под № 18.[15] Съставителят на същия сборник е включил и три преписа от жития на Евтимий Търновски за Петка (на л. 187 — 196), за Иван Рилски (на л. 206—217б) и за Иларион Мъгленски (на л. 275—291).

При сравнението на текста на словото за Михаил и Гавриил от Климент Охридски по преписа в ръкопис 1789/700 от библиотеката на манастира Драгомирна с преписа в ръкопис 302, XV в., среднобългарски правопис, л. 154 — 158 от сбирката на библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ[16] и с преписа на същото слово в Зографския сборник

П. Русев. Школата на Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица". — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 36; Г. Петков. За десеттомното ръкописно издание на българската литература от времето на Евтимий Търновски. — В: Славистични проучвания. С., 1978, с. 305— 318.

[7] Това са следните ръкописи: № 1789/700 от XV в., № 1795/706 от XV в., № 1828/739 от XVI в.

[8] Описан е от Зл. Юфу. За десеттомната колекция..., с. 326—336.

[9] Намират се на л. 8—19 и л. 42 — 56 б. Тези слова са предмет на друго съобщение.

[10] Дължа да изкажа своята сърдечна благодарност на ръководството на Крайовския университет и на Департамента на вероизповеданията в Букурещ, които улесниха моя достъп до библиотеката на манастира Драгомирна.

[11] Тук не се спирам на преписите от Евтимиевите съчинения, които са предмет на проучване от Кл. Иванова.

[12] Критично издадено в т. I на събраните му съчинения, с. 238—286.

[13] I. Iufu. Mănăstirea Moldoviţa..., p. 435—436.

[14] Зл. Юфу. За десеттомната колекция..., с. 311—317.

[15] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. I. С., 1970 с. 245.

[16] Описан е от P. P. Panaitescu. Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR, t. II (машинопис), а публикация на текста направи Д. П. Богдан. Дело Климента Охридского по неизданным румынским источникам. — В: Климент Охридски. Материали за неговото честване по случай 1050 години от смъртта му. С., 1968, с. 104—106.

103, XIV в., среднобългарски правопис, на л. 168 — 171,[17] се оказа, че трите преписа се покриват напълно в текстуално отношение. Разликите между тях са незначителни и имат правописен характер. Следователно ръкопис 1789/700 от Драгомирна и ръкопис 302 от Букурещ са точни копия на българския ръкопис от Зографския манастир под № 103 и вероятно тези два ръкописа са направени на Атон, а после са отнесени в Молдова. От друга страна, посочените тук три преписа от словото за Михаил и Гавриил имат едни и същи различия спрямо преписа на същото съчинение в Германовия сборник от 1359 г.,[18] който е използуван от К. М. Куев за основен при критичното издание на тази Климентова творба.[19]

2. Проложно житие на Петка Търновска.

Това житие е едно от най-разпространените съчинения, посветени на Петка Търновска. То се среща в пролозите под дата 14 октомври, когато църквата чествува нейната памет. Текстът на житието отдавна е познат в славистичната литература. У нас за пръв път е публикуван от Б. Ст. Ангелов по препис в Дамяновия пролог № 74 от XIV — XV в., среднобългарски правопис, от сбирката на БАН.[20]

Четири неизвестни досега преписа от Проложното житие на Петка Търновска се намират в четири пролога за месец октомври, които се пазят в библиотеката на манастира Драгомирна: № 1700/681, № 1794/705, № 1876/787 и № 1785/696. За наличие на преписи от текста на житието в първите два ръкописа съобщи Й. Юфу в тяхното кратко описание,[21] без обаче да ги сравнява с познатите вече на науката преписи. Тези четири ръкописа съдържат още и Първото проложно житие на Иван Рилски, на Иларион Мъгленски и на Петка Търновска, за които ще стане дума по-нататък. Първите три ръкописа са от XV в., а четвъртият е от XVI в., но и четирите са в среднобългарски правопис.

Преписите на проложното житие на Петка Търновска от сбирката на манастира Драгомирна не съдържат помежду си различия, а също така и спрямо преписа в Дамяновия пролог. За отбелязване са само няколко лексикални различия между преписите от Молдова и преписа в Дамяновия пролог. Преписвачът на Дамяновия пролог употребява двете форми тѣло и троупь, а преписвачите от Молдова последователно застъпват само формата тѣло. По същия начин постъпва преписвачът на пролога и при употребата на формите погребошѧ/погребосте срещу формите положишѧ/положисте, които са предпочетени в преписите от Молдова. В тях срещаме формата вѣжь (от вѣдѣти) срещу формата познаван в Дамяновия пролог. В него срещаме и формата оулѣчи же сѧ, а в молдавските преписи е употребена формата сълоучи же сѧ. Явно е, че посочените дотук лексикални разлики, както и някои правописни различия, за които тук не стана дума, не водят до промяна на основния текст и не дават основание да се говори за отделни редакции на житието. Четирите преписа от Молдова и Дамяновия пролог принадлежат към една група, водеща към общ първоизточник.

---

[17] Текстът е публикуван от Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 334 — 337. Сборникът подробно е описан от Кл. Иванова. Зографският сборник, паметник от края на XIV в. — Изв. Инст. бълг. език, кн. XVII, 1969, с. 105 — 147.

[18] За този сборник вж. I. Iufu. Sbornicul lui German. — Ortodoxia, Anul XII, № 2, Bucureşti, 1960, p. 264 – 265; Д. Иванова-Мирчева. Германов сборник — български писмен паметник от X в. в препис от 1359 г. — Бълг. език, 1965, кн. 4 — 5, с. 308 — 325.

[19] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. I. С., 1970, с. 280 — 286.

[20] Ръкописът е описан от Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. С., 1968, с. 147 — 150, а преписът е издаден от Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. IV. Проложното житие на Петка Търновска. — Изв. Архив. инст., кн. I, 1957, с. 290 — 292 с библиография. Книгописни бележки за житието има у Хр. Кодов. Старите жития на Петка Епиватска. — Духовна култура, 1960, кн. 2, с. 21 — 23.

[21] I. Iufu. Mănăstirea Moldoviţa..., p. 429. За останалите два преписа вж. тук археографските бележки под т. 3 и 4.

3. Първо проложно житие на Иван Рилски.

За Иван Рилски са познати две проложни жития: първо и второ.[22] Текстът на Първото проложно житие е предпочитан в ръкописната традиция, поради което получава и много по-широко разпространение. То първо влиза в печатните пролози от XVII в.[23] Най-старият запазен препис е от първата половина на XIV в., но възникването му се отнася по-рано, през XIII в.[24] Й. Иванов публикува текста на Първото проложно житие на Иван Рилски на два пъти: първия по два преписа в пролози от XV в. от сбирката на Зографския манастир,[25] а втория по препис в ръкопис № 135 от XVI в., среднобългарски правопис, от сбирката на Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София.[26]

Преписите на Първото проложно житие от библиотеката на манастира Драгомирна не съдържат помежду си различия, а доколкото ги има, те носят правописни особености. Два от преписите са точни копия помежду си. Това са преписите в ръкопис 1770/681 и ръкопис 1794/705. От направеното сравнение между преписите на житието от Молдова с публикувания препис от Й. Иванов в ръкопис 135 от сбирката на Народната библиотека в София се вижда, че различията са незначителни и в повечето случаи имат правописен характер. Трябва да се отбележи, че липсващата фраза в ръкопис 135: и въ дꙋплѣно[27] дрѣво въшє̑ въ поцієни и въ млтвах (гл. 1, с. 52, бел. 8), е запазена от преписвачите на молдавските преписи. Същата фраза е запазена и в Пчинския миней от 1340 г., от сбирката на Рилския манастир, № 1/26, XV в. и в ръкопис № 47, XV в. от сбирката на Зографския манастир. В текста на житието в ръкопис 135 се съобщава, че при пренасяне на мощите на Иван Рилски от София в Търново процесията е била съпровождана от т҃ (=300) избрани воини, а в преписите от Молдова е посочена цифрата і҃ (=10), което вероятно се дължи на грешка при преписването на текста. Както в преписа на житието в ръкопис 135, така и в преписите от Молдова липсва фразата: съ радостїѫ ѧшѫ сѧ пѫти и идѣхѫ съ веселїємь (гл. 4, с. 54, бел. 2). Тази фраза липсва в Пчинския миней от 1340 г. и в Рилския ръкопис 1/26. Й. Иванов възстановява този текст по Зографския ръкопис № 88 от XV в. Подобно на текста на житието в ръкопис 135 и неговите преписи от Молдова не съдържат добавката[28] след IV глава, пред заключителната молитва. Този факт показва, че преписите са възникнали преди 1469 г., когато бива създадена Рилската повест на Владислав Граматик,[29] от която, според Й. Иванов,[30] се е ползувал авторът на добавката.

---

[22] Й. Иванов. Жития на св. Иван Рилски. — Год. Соф. унив., т. XXXII, 13, 1936, с. 11 — 15.

[23] Пак там, с. 11.

[24] Пак там, с. 12.

[25] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1908, с. 111 – 114.

[26] Й. Иванов. Житията на св. Иван Рилски..., с. 52 — 55.

[27] В молдавските преписи тази форма е: дꙋблъно.

[28] Й. Иванов. Житията на св. Иван Рилски..., с. 55 — 57.

[29] Г. Данчев. Владислав Граматик — книжовник и писател. С., 1968, с. 85.

[30] Й. Иванов. Житията на св. Иван Рилски..., с. 13.

4. Проложно житие на Иларион Мъгленски.

Възникнало във връзка с пренасяне мощите на Иларион Мъгленски в Търново от Калоян, това житие получава много скоро широко разпространение в ръкописната традиция на славянските народи. Най-старият препис, който е достигнал до нас, е от XIII в. и е публикуван от Л. Каравелов[31]. Друг препис от XVI в. публикува Й. Иванов.[32] Напоследък нов препис от XIV в., среднобългарски правопис, публикува Б. Ст. Ангелов по ръкопис от сбирката на БАН. Той сравнява публикувания от него препис с още два преписа от същата сбирка: единия от XIV в., среднобългарски правопис, а другия от XVII в., сръбски правопис.[33] Според Б. Ст. Ангелов тези три преписа и издаденият от Й. Иванов „показват голяма близост помежду си“[34].

Неизвестни досега са четири преписа от текста на проложното житие на Иларион Мъгленски по ръкописи от сбирката на манастира Драгомирна. При сравнението на текстовете на тези преписи се оказа, че те не съдържат почти никакви различия помежду си. Това означава, че те са точни копия на друг по-стар препис. Единственото изключение е пропусната фраза от преписвача на ръкопис 1876/786: мощ҃ими блаж҃енааго ст҃лѣ ’Іларіона и положена съ, която се намира в последното изречение на житието. Тази липсваща фраза обаче не изменя основния смисъл на текста. От друга страна, преписите от Молдова не съдържат никакви различия и спрямо публикуваните преписи от Й. Иванов и Б. Ст. Ангелов, освен някои дребни правописни промени, които нямат съществено значение за историята на текста на житието. Това дава основание всички тези преписи да се обединят в една група.

5. Проложно житие на Константин и Елена.

В два минейни сборника за месец май, № 1798/709 и № 1820/737, от сбирката на манастира Драгомирна са включени две съчинения за Константин и Елена — служба и проложно житие, което е редактирано като похвално слово. В същите минеи липсват съчинения за Филотея.

За ръкопис № 1798/709 кратки сведения дава Й. Юфу,[35] без обаче да отбелязва наличието на преписи от житието и службата на Константин и Елена. И двата преписа са от XV в., среднобългарски правопис, но произхождат от различни места: първият е донесен в манастира Драгомирна от манастира Молдовица, а вторият от Ръдъуц.[36] Както ръкописите като цяло, така и службата и житието на Константин и Елена представляват две точни копия на друг по-стар ръкопис. Това лесно може да се установи дори при тяхната най-бегла съпоставка: имат еднакъв почерк, размер на листата, подредбата на включените в тях текстове за всеки ден от месеца и др. В сегашното си състояние вторият ръкопис е без първите четири листа. Текстовете на житието за Константин и Елена са разположени в двата ръкописа на почти едно и също място: на л. 157 — 158 б. Почти на едно и също място е разположен и текстът на службата за Константин и Елена: в първия ръкопис тя е на л. 80б — 85, а във втория на л. 79 — 84.

---

[31] Л. Каравелов. Сокол. Букурещ,1878, с. 139 — 140.

[32] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 419 — 420.

[33] Тези преписи са описани от Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, № 73, с. 137 — 147; № 74, с. 147 — 150; № 75, с. 150 — 153.

[34] Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. Кн. I. С., 1958, с. 98 — 99.

[35] I. Iufu. Mănăstirea Moldoviţa..., p. 433.

[36] Z I. Iufu. Manuscrisele slave..., p. 191.

6. Служба на Петка Търновска.[37]

Службата на Петка Търновска по нейната първична редакция е публикувана от Й. Иванов. Намира се в Драгановия миней от XIII в., среднобългарски правопис.[38] Три преписа от тази редакция на службата се намират в посочените вече ръкописи, съдържащи и проложните жития за Иван Рилски, Иларион Мъгленски и Петка Търновска, за които стана дума по-горе (срв. т. 2, 3 и 4).

Характерното за тези три преписа от службата на Петка Търновска е това, че те не са поместени на съответното място в ръкописа под дата 14 октомври, както би трябвало да се очаква, а ги намираме в края на първата част, след текстовете на всички служби за всички дни от месеца, т. е. непосредствено преди втората част на ръкописа, която съдържа само проложни жития за всеки ден от месеца. Само съставителят на единия от трите ръкописа, именно на ръкопис 1770/681, съзнавайки този важен пропуск в своята работа, намира за нужно да остави на л. 81, където би се очаквало да бъде текстът на службата, следната червенописна бележка в дясното поле: Въ сїи дн҃ь поет сѧ слꙋжба ст҃ѣи Параскевїи, пи пр҇ѣжⷣе про҃лога.[39] И действително службата се намира непосредствено преди пролога на л. 176—179 б. В останалите два ръкописа такова указание не е оставено, но службата се намира в края на първата част, т. е. преди пролога.

Друга редакция на службата за Петка Търновска, по-разширена,[40] се намира в ръкописен миней за месец октомври под № 1785/696 от сбирката на библиотеката на манастира Драгомирна. Ръкописът е от XVI в., среднобългарски правопис. Службата се намира на л. 76 — 95, в първата част на сборника, а във втората му част под съответните дати са включени проложните жития за Петка Търновска, Иван Рилски и Иларион Мъгленски, за които вече стана дума по-горе.

Най-интересното и ценното на този ръкопис се състои в това, че той съдържа непознат досега текст на малката вечерня от състава на службата на Петка Търновска. Всички известни досега преписи и редакции на службата за Петка (Параскева) не са засвидетелствували подобен текст. Поради важността на текста на новонамерения препис, съдържащ малката вечерня, той ще бъде публикуван изцяло на друго място. По-нататък е дадено само кратко описание на ръкописа.

7. Разказ за избитите византийци при похода на Никифор срещу Крум през 811 г.

Този твърде интересен разказ с военен сюжет е известен в две славянски редакции по преписи в ръкописи от XIII до XVIII в.[41] Неговият текст е публикуван многократно, а също така е установен и неговият гръцки извор.[42]

---

[37] За това произведение на старобългарската литература вж. Ст. Кожухаров. Неизвестно произведение на старобългарската ни поезия. — Старобългарска литература. Кн. I. С., 1971, с. 289 — 322.

[38] Й. Иванов. Български старини от Македония, с. 424 — 431.

[39] Бележката е публикувана и в превод на румънски език, вж. I. Iufu. Mănăstirea Moldovita..., p. 429.

[40] За редакциите на службата вж. Ст. Кожухаров. Пос. съч., с. 292.

[41] Б. Ст. Ангелов. Из старата... Кн. I, с. 120. Срв. още у него: Старобългарски текстове..., с. 267 — 274.

[42] Гръцкият текст е намерен от Ив. Дуйчев. Нови житийни данни за похода на имп. Никифор I в България през 811 г. — СпБАН, LIV, 1937, с. 147 — 186.

Три неизвестни досега преписа от втората редакция на Разказа се намират в три минейни сборника за месец юли, съхранявани в библиотеката на манастира Драгомирна под № 1775/686, № 1782/693 и № 1816/727. Първите два ръкописа са от XV в., а третият е от XVI в., но и трите са със среднобългарски правопис. Тези ръкописи са постъпили в различно време и от различни места в библиотеката на манастира: първият е донесен от манастира Молдовица, вторият от манастира до Ръдъуц и третият от Къмпулунг.

За наличие на препис от текста на Разказа в ръкопис 1775/686 от сбирката на Драгомирна пръв съобщи Й. Юфу в краткото си описание на сборника, без обаче да се спира на съдържанието му.[43] Другите два преписа намерих в ръкописи от същата библиотека, които сравних с посочения от Й. Юфу и с публикацията на текста от Б. Ст. Ангелов[44] по препис от ръкопис в Рилския манастир, № 2/20/24/, сръбска редакция от XVII в. Оказа се, че между тези четири преписа не се наблюдават значителни разночетения. Освен някои дребни правописни разлики тук могат да бъдат отбелязани следните по-важни разночетения между Рилския препис и преписите от Молдова. Срещу формите сьодолѣвь в преписите от Молдова срещаме два варианта: съпоказавь (рък. 1775/686) и съподелѣвь (рък. 1782/693 и рък. 1816/727). Преписвачът на Рилския ръкопис предпочита формата сьдѣлаше, а преписвачите на молдавските ръкописи употребяват съдѣловашѧ. Малко преди края на текста в преписите от Молдова е съкратена фразата: дроуѕи же стрѣлами състрѣлıани, спрямо Рилския препис. В един случай имаме промяна на словореда в преписите от Молдова по отношение на преписа в ръкописа от Рилския манастир, в който фразата има следния вид: таково изоставише блъгары дръзати гнѹти се сътвори, а в останалите преписи същата фраза е предадена по следния начин: таковоє изоставишѫ блъгары гнѫти сѧ сътвори дръзати. Отбелязаните дотук различия не водят до промяна на основния смисъл на текста, който показва голяма устойчивост в процеса на преписване и разпространяване в продължение на близо пет столетия.

8. Проложно житие на св. Петър Патриций.

Това житие у нас е публикувано от Ив. Гошев в неговите „Стари записки и надписи“ по препис в ръкописен пролог от XVI в., сръбска редакция, № 295 от сбирката на Църковния исторически музей в София.[45]

Нови три преписа от това житие се намират в три минейни сборника от сбирката на манастира Драгомирна, които са предназначени за месец юли. Това са същите ръкописи, които съдържат и Разказа за избитите византийци при похода на Никифор срещу Крум през юли 811 г. Текстът на житието е даден под дата 1 юли и с него в същност започва втората част на трите ръкописа, която съдържа синаксарни четива за всеки ден от месеца. Помежду си тези преписи на житието на Петър не съдържат никакви разлики, а също така и спрямо публикувания от Ив. Гошев текст, освен някои правописни различия. Всичко това означава, че тези ръкописи възхождат към общ първоизточник.

Според съдържанието на текста на житието Петър взел участие в похода на Никифор срещу българите през 811 г., бил пленник при хан Крум, но успял да се спаси и избегне съдбата на хиляди други избити.[46] Разказът съобщава, че първо гърците победили българите, а след това българите „поразили“ гърците и взели в плен 50 князе: прьвѣе грьци победиша блъ҃гары. потом҆ ѡбратише сѧ блъгаре, поразиша грькы. и ѧтꙋ бывшоу блаже҃номꙋ съ пѧтдесѧтїѫ кнѧѕь, ѿ блъгарь. и приведени къ мѫченїю.[47] Петър бил спасен от плен с помощта на чудо и после станал монах: ꙗви се емꙋ но҃щїѫ стыи Ї҆ѡань възлегыи на пръси хⷭ҇вы и избави его ѿ ѧзь.

---

[43] I. Iufu. Mănăstirea Moldoviţa..., p. 430.
[44] Б. Ст. Ангелов. Из старата... Кн. I, с. 123—124.
[45] Год. Соф. унив., Богосл. фак., кн. VI, св. 22., 1929, с. 32—33.

9. Споменаване за Константин-Кирил Философ.

В един от петте часослова от сбирката на манастира Драгомирна, съдържащи тропари за Петка Търновска, Иван Рилски, Иларион Мъгленски и Константин и Елена, се среща твърде интересно споменаване за Константин-Кирил Философ, който бил покръстил българите. Този ръкопис има № 1907/818 и е от XVI в., среднобългарски правопис. На л. 138б четем: д҃і. иже въ с҃тыⷯ ѿ҃ца нашего Кирила Философа, крⷭ҇тившаго болгары. Ръкописът е донесен от Къмпулунг в манастира през XVII в.

АРХЕОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ ЗА НЯКОИ РЪКОПИСИ ОТ СБИРКАТА НА МАНАСТИРА ДРАГОМИРНА (РУМЪНИЯ)[48]

1. *Миней* за октомври — ръкопис № 1770/681 от XV в.,[49] донесен от манастира Молдовица (Северна Молдова). Има 279 листа, 27 реда на страница (27 × 20 см), полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис, филиграни: волска глава с тояга между рогата и кръст отгоре. Подвързия — дъски с кожа, орнаментирана отгоре. На л. 1 има стилизиран орнамент в червено.[50] Заглавията и заглавните букви са писани с червено мастило.

Съдържание:

Първа част — от л. 1 до л. 119, съдържа служби за всеки ден от месец октомври. На л. 81 под дата 14 октомври в дясното поле горе преписвачът е оставил следната бележка с червено мастило: Въ сїи д҃нь поет сѧ слꙋжба с҃тѣи Параскевїи, пиⷭ҇ прѣжⷣе пролога. Действително текстът на службата на Петка Търновска се намира преди пролога (вж. тук, с. 55).

На л. 116—119: Слоужба прпⷣѣи м҃три наше Параскевїи. Верьⷮнна на г҃и възваⷯ. Стиⷯры глⷭ҇а ѕ самогласна.

Живѫщи по с҃мрти Параскевы бл҃женаа. посѣщаеши по въсѣи верѫ притекаѫщи къ рацѫ твоеи. ѿ люты покриваѫщи стⷭ҇рте въсегда. и ѿ б҃а избавлѣеши.

---

[46] Подробности за това събитие вж. у В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. I. С., 1970, с. 334—335.

[47] Цит. по ръкопис № 1775/686, л. 187.

[48] Цялата ръкописна сбирка е описана от I. Iufu şi V. Brătulescu. Manuscrisele slave din Moldova. I. Fondul mănăstirii Dragomirna (машинопис). Тук се дават кратки археографски данни за онези ръкописи, съдържащи материали за старобългарските съчинения, за които стана дума в първата част на настоящата работа.

[49] Кратко описание на ръкописа има у I. Iufu. Mănăstirea Moldoviţa. . ., p. 429.

[50] Изследван от V. Brătulescu. Ornamentica . . ., p. 479.

Втора част — от л. 120 до л. 279, съдържа проложни жития за по-известните светци за всеки ден от месеца, между които и кратките жития за славянските светци Петка Търновска, Иван Рилски и Иларион Мъгленски. Преписите са поместени, както следва:

На л. 196—197б: (за 14 октомври) Въ тъжⷣе дн҃ь ст҃ыѫ прѣпⷣобныѫ Параскевїѫ.

Сїа ст҃аа прпⷣбнаа Параскеви бⷭы ѿ веси Єпиватѧ, ѿ града Каликратїѫ, дъ҃щи благоврнȣ родителю.

На л. 206—209: (за 19 октомври) Въ тъⷤ дн҃ь памⷮ прпⷣбна оц҃а ⟨на⟩шеⷢ Іѡ҃ Рⷧскаⷢ.

Ст҃ыи и прпⷣбныи ѡц҃ь нашь Іѡ҃ великыи въ постцѣⷯ, бѣше оубо ѿ прѣдѣль славнаго града Срѣдечьскаⷢ ѿ села нарицаемое Скрино.

На л. 211—212: (за 21 октомври) Въ тъⷤ дн҃ь прѣнесенїе мощеⷨ ст҃го Илариѡна епⷭка Меглен'скаго.

Цр҃твȣѫщоу Калоїѡанноу цр҃ю блъгар'скомоу братȣ стараго Асѣнѣ цр҃ь. и прѣемшоу гръчьскѫѧ землѧ Ѳракъ, Македонїѫ, Иеадѫ, и Иладѫ. и дошеⷣ до граⷣ Меглен'скаго, и прѣемь и того граⷣ, ѡбрѣте ракѫ прѣпⷣнаго епⷭка Иларїона.

2. *Миней* за октомври — ръкопис № 1794/705 от XV в.,[51] донесен от манастира Молдовица. Има 238 листа, 28 реда на страница (28 × 20,5 см), полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис, филиграни: тризъбец и сърп. Подвързия — дъски с кожа, орнаментирана отгоре. На л. 1 и л. 167 има стилизиран орнамент.[52] Заглавията и заглавните букви са писани с червено мастило.

Съдържание:

Първа част — от л. 1 до л. 166, съдържа служби за всеки ден от месец октомври. Подобно на предходния ръкопис службата на Петка Търновска се намира в края на първата част, непосредствено преди пролога.

На л. 163б—166б: Слоужба прпⷣбныи мт҃ри наше Параскевїи. Веⷱрна Гн҃и възваⷯ. Стⷯрⷯы глаⷭ ѿ самогласно.

Живѫщии по смр҃ти Параскеви бл҃женаа. посѣщаеши по въсѣи вѣрѫ притакаѭщии къ рацѣ твоеи. ѿ люты покриваѭщии стⷭрти въсегда.

Този препис е идентичен с предидущия в ръкопис № 1770/681.

Втора част — от л. 167 до л. 238, съдържа проложни жития за по-известните светци за всеки ден от месеца, между които и кратките жития за славянските светци Петка Търновска, Иван Рилски, Иларион Мъгленски. Преписите на тези съчинения са идентични с преписите от предидущия ръкопис № 1770/681. Преписите се намират в ръкописа, както следва:

На л. 194—195б: (за 14 октомври) Въ тъжⷣе дн҃ь стыѫ прпⷣбныѫ Параскевїѫ.

---

[51] Описан накратко от I. Iufu. Mănăstirea Moldoviţa..., p. 431—432

[52] Изследван от V. Brătulescu. Ornamentica..., p. 498

Сїа ст҃аа прпⷣбнаа Параскеви быⷭ ѿ веси Єпивате, ѿ града Каликратїѫ, дъщи благоврнȣ родителю.

На л. 206—209: (за 19 октомври) Въ тъⷤ днъ памѧ҃ прпⷣбна ѡ҃ца нашеⷢ І҆ѡ҃ Риⷧскаⷢ.

Ст҃ыи и прпⷣбныи ѡ҃ць нашь І҆ѡ҃ великыи въ постцѣⷣ, бѣше ѿ прѣдѣль славнаго града Срѣдечьска ѿ села нарицаемо Скрино.

На л. 212—212б: (за 21 октомври) Въ тъⷤ днъ прѣнесенїе мощеⷨ ст҃го Иларина епⷭка Меглен'скаго.

Цр҃твȣѫщиоу Калоїѡаноу цр҃ю блъгар'скомоу братȣ стараго Асѣнѣ црь, и прѣемшȣ гръч'скѫѧ землѧ Ѳракъ, Македѡнїѧ, Неадѫ, и дошеⷣ до граⷣ Меглен'скаго. И прѣемь и того граⷣ, ѡбрѣте ракѫ прѣпⷣнаго епⷭка Иларїона.

3. *Миней* за октомври — ръкопис № 1876/787 от XV в., донесен от манастира Молдовица. Сега има 199 листа, липсват листове от началото и края. Много от листовете са свободни от подвързията (откъснати), по 27 реда на страница (25 × 19,5 см), полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис. Ръкописът няма собствена подвързия, а листовете са поставени в дървена подвързия на тетраевангелие, за което се съди от запазеното парче от първия му лист. Изглежда, ръкописът е бил орнаментиран, което се вижда от факта, че преписвачът е използувал червено и зелено мастило при изписване на заглавията и заглавните букви, чиито загръглени части той е запълвал със зелено. Филиграните са еленови рога.

Съдържание:

Първа част — от л. 1 до л. 157, съдържа служби за всеки ден от месец октомври, като започва със службата за Йеротей Атински, защото липсват листове от началото на ръкописа. Службата на Петка Търновска, подобно на предидущите два ръкописа, се намира в края на първата част, непосредствено преди пролога.

На л. 154—157б: Слоужба прпⷣбныи мт҃ри наше Параскевїи. Верь на гиⷱ възваⷯ. Стиⷯры глаⷭ ѕ҃ самогласно.

Живѫщи по см҃рти Параскеви блаженаа. посѣщаеши по въсеи вѣрѫ притакаѫщи къ рацѣ твоеи. ѿ люты покриваѫщи см҃рти въсегда.

Този препис е идентичен с предидущите ръкописи.

Втора част — от л. 158 до л. 199, съдържа кратки жития за поизвестните светци за всеки ден от месеца, между които и проложни жития за славянските светци Петка Търновска, Иван Рилски и Иларион Мъгленски, чиито преписи са идентични на предидущите два ръкописа. Тези преписи се намират в ръкописа, както следва:

На л. 189—183: (за 14 октомври) Въ тъжⷣе днь ст҃ыѫ прпⷣбныѫ Параскевїѫ.

Сїа ст҃аа прпⷣбнаа Параскеви быⷭ ѿ веси Єпиватѧ, нарицаемѣ ѿ града Ка҃ликратїѧ, дъщи благоврноу родителю.

На л. 191—193б: (за 19 октомври) Въ тъⷤ днь памѧⷮ прпⷣбнаго ѡ҃ца нашего І҆ѡ҃ Рылскаⷢ.

С҃тыи и пр҇пбныи ѡ҃ць нашь Іѡ҃- великыи въ постцѣ҇, бѣше ѹбо ѿ прѣдѣль славнаго града Срьдечьскаⷮ ѡ села нарицаемое Скрино.

На л. 196—197: (за 21 октомври) Въ тъ҇же дн҃ъ прѣнесеніе моще҇ ст҃го Илариѡна еⷭпка Меглен'скаго.

Цр҃ствꙋѫщоу Калоіѡаноу цр҃ю блъгарскомоу братоу стараго Асѣнѣ цр҃ь, и прѣемшꙋ гръчьскѫѧ землѧ Ѳракъ, Македѡніѫ, Иеадѫ, и доше҇ до гра҇ Меглен'скаго, и прѣемь и того града, ѡбрѣте ракѫ прѣ҇бнаго еⷭпка Иларіѡна.

4. *Миней* за октомври — ръкопис № 1785/696 от XVI в., донесен от Къмпулунг. Има 283 листа по 28 реда на страница (24,5 × 21 см), полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис, филиграни: глиган. Подвързия — дъски с кожа, орнаментирана отгоре. Заглавията и заглавните букви са писани с червено мастило. Този миней съдържа много ценния неизвестен текст на малката вечерня от състава на службата за Петка Търновска.

Съдържание:

Първа част — от л. 1 до 222, съдържа служби за всеки ден от месец октомври. Службата на Петка Търновска тук е дадена на своето място под дата 14 октомври.

На л. 76—95: Мц҃а того Д҃І паме҇ пр҇пбныѧ мт҃ре нашѧ Параскевіѧ, на малѣи вⷱѣрни. Ст҇ры҇ гла҇ а҃, по҇бно н҃бнымь чинѡмь.

Бесъмр҃тнымь ѹспеніем ти мт҃и. въсегда на осещаеши. иже вѣрѫ притѣкаѫщии къ сщ҃еннѣи на памѧти твоеи дв҃о. пр҇пбнаа въ жена҇ Параскеви въсеблаженаа, мли сѧ о дш҃а наши҇ (л. 76).

На л. 77—95: На велицѣи вⷱерни. антіфѡ҇. блаженъ мѫжь. на г҃и възва҇ потавимь, сіи. ст҇ры҇ гла҇ ѕ҃ по҇. въсѣ ѹпованіе.

Живѫщии по съмр҃ти. Параскеви бл҃жена посѣщаеши по въсѣи вѣрѫ притекаѫщии къ рацѣ твоеи. ѿ люты покриваѫщии см҃рти въсегда.

Втора част — от л. 222б до л. 283б, съдържа кратки жития за поизвестните светци за всеки ден от месеца, между които и проложните жития на славянските светци Петка Търновска, Иван Рилски и Иларион Мъгленски, чиито преписи са идентични с предидущите три ръкописа. Текстовете на тези преписи се намират в ръкописа, както следва.

На л. 230—232: (за 14 октомври) Въ тъ҇же дн҃ъ ст҃ыѫ пр҇пбныѫ Параскевіѫ.

Сі҃а стаа пр҇пбнаа П҃араскеви бы҇ ѿ веси Єпивате, нарицаемѣ ѿ града Каликратіѫ, дъщи бл҃говрноу родителю.

На л. 230—232: (за 19 октомври) Въ та҇же дн҃ь памѧ҇ пр҇пбнаго ѡца нашего Іѡана Ры҇ска҇.

С҃тыи и прⷯпбныи ѡ҃ць нашь Іѡань великыи въ постницѣⷯ, бѣше оубо ѿ прѣдѣль славнаго града Срѣдечьскаго ѿ села нарицаемое Скрино.

На л. 248—249: (за 21 октомври) Въ тъжⷯе днъ прѣнесеніе мощеⷮ ст҃го нашего Иларинѡна еⷭпка Мегленʼскаго.

Цр҃ствꙋющоу Калоіѡанноу цр҃ю българʼскомоу братꙋ стараго Асѣнѣ цр҃ѣ. и прѣемшоу гръчьскѫѧ землѧ Ѳракъ, Македоніѫ, Иеадѫ и Еладѫ, и дошеⷯ до граⷯ Мегленʼскаго, и прѣемь и того ѡбрѣте ракѫ прⷯѣпбнаго еⷭпка Иларіѡна.

5. *Миней* за май — ръкопис № 1798/709 от XV в.,[53] донесен от манастира Молдовица. Има 175 листа по 30 реда на страница (28 × 20,5 см). У Й. Юфу са посочени по 20 реда на страница. Полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис. Липсва един лист по средата след л. 119, според сегашната номерация. Филиграни: тризъбец и сърп. Подвързията — дърво с кожа, орнаментирана отгоре, с две закопчалки. На л. 1 има орнамент, който представлява свързани помежду си кръгове, оцветени с червено, синьо и зелено.

Съдържание:

Първа част — от л. 1 до л. 124, съдържа служби за всеки ден на месец май. Службата за Константин и Елена се намира, както следва:

На л. 80б—85: (за 21 май) Мц҃а тогожⷯе. КА̄. стχь великыи цр҃еи и равноапⷯлы. Костадина и Елены. Стⷯрыⷯ. глаⷭ д̄ подасть знаменіе.

Ѡрѫжїе крѣпко, цр҃ю нашемꙋ даль еси.

Втора част — от л. 125 до л. 175, съдържа кратки жития за познатите светци от месец май и кратка история на всеки от по-големите празници на месеца.

На л. 157—158б: (за 21 май) Мц҃а того КА̄ памⷮѧ с҃тыⷯ и бг҃овѣчиныи великыи цр҃еи и равноапⷯлы Костантина и Елены, ꙗко ѡбѣщано имаахѫ земнаго цр҃твіа вѣнець. имаѫть и ѡбщїи вѣнець иⷭбныи. съ оумрѣ матери Костантинь въ двадесѧⷮ пръвыи.

Великыи сын и блаженыи, и приновъспоминаемы въ цр҃е Костантинь бѣше с҃нь Костантина зеленааго и Елены чьстныѧ.

В ръкописа липсват съчинения за Филотея.

6. *Миней* за май — ръкопис № 1826/737 от XV в., донесен в манастира Драгомирна от Ръдъуц. Има 171 листа: липсват листове от началото, средата и края, 29 реда на страница (20 × 28,5 см), полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис, филиграни: везни, ножица, кула. Листата от ръкописа са отделени от подвързията, която е дърво с орнаментирана отгоре кожена обвивка. Първите два листа от началото са от евангелие на Лука, свободните от подвързията листа са подредени от Й. Юфу на съответното им място по време на тяхното описване. Заглавията и заглавните букви са писани с червено мастило.

Съдържание:

Първа част — от л. 1 до л. 125, съдържа служба за всеки ден от месец май. Службата на Константин и Елена се намира на л. 79—84 (без началото), запазената част започва по следния начин: ... стⷭвїю нбⷮнѹ сїѫ сⷯпобан еси... слаⷡ глаⷭ в҃. богатыⷯ даровь лоучшаа п҃рїемь ѿ б҃а.

---

[53] I. Iufu. Mănăstirea Moldovița ..., p. 433.

Втора част — от л. 126 до л. 171, съдържа кратки жития за повестните светци, празнувани през месец май, и кратка история на поважните празници на месеца.

На л. 157—158б: (за 21 май) М҃ца того к҃а памѧⷮ ст҃ыⷯ и бг҃овѣчныи великыи ц҃рєи и равноапⷭлныⷯ Костадина и Єлены, ꙗко обєщани имаахѫ земнаго ц҃ртвїа вѣнєць. имажть и общїин вѣнєць нбⷭныи. съ оумрѣ матери Костандинь въ к҃а.

Великыи сын и блажєныи, и прⷭновъспоминаємыи въ ц҃рє Костадинь бѣшє с҃нь Костантина зєлєнаагои Єлєны чьстныѧ.

Този препис е идентичен с предидущия ръкопис 1798/709. Освен това разположението на текста на службата и житието на Константин и Елена се намират на едно и също място в състава на ръкописа, което показва, че двата сборника са точни копия на друг, по-стар ръкопис. И в този миней липсват материали за Филотея.

7. *Миней* за юли — ръкопис № 1775/686 от XV в.,[54] донесен в манастира Драгомирна от манастира Молдовица. Има 216 листа по 28 реда на страница (27,5 × 19 см), полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис, филиграни: сърп и котва. Подвързията — дърво с кожа, орнаментирана отгоре. Заглавията и заглавните букви са писани с червено мастило. На л. 1 има орнамент — пет свързани помежду си кръга, оцветени в червено, синьо и зелено.

Съдържание:

Първа част — от л. 1 до л. 176, съдържа служби за всеки ден от месец юли.

Втора част — от л. 177 до л. 216, съдържа кратки жития за поизвестните светци от месеца и кратка история за по-големите празници.

На л. 176б—177: (за 1 юли) Въ тъⷤ д҃нь памѧⷮ прѣпⷯобнаго ѡ҃ца нашєго Пєтра, бывшаⷢ патрикїа въ Євандрѣ. сⷯ. Славѫ изоставль зємнѫѧ и єжє на зємли вєщи, оумєрь въспрїѧть нєбєснѫѧ славѫ Пєтръ.

Съ бѣшє въ врємєна Иринѫ благочьстивѫѧ ц҃рцѫ, и Костандина с҃на єѫ. родитєлє и вєликыⷯ и славныⷯ патрикїє бо бѣшє ѡ҃ць єго и стратигь Костадинь, нарицаємь.

На л. 206—207: (за 25 юли) Въ тъⷤ днь памѧⷮ иже въ блъгарѣⷯ скончавшиⷯ сѧ хⷭрїан братїи ншⷯи:

При Никифорѣ ц҃ри єжє въ дєвѧтоє лѣто цⷭртва єго изшє̂ на блъгары съ всѣкыими грьчьскыими воин҆ствы. Тако и съ своиⷨ въсѣмь окрочєнїємь коупно и съ с҃номь Ставракїємь и Михаиломь зѧтємь своимь.

---

[54] Кратко описание има ỷ I. Iufu. Mănăstirea Moldoviţa.., p. 430.

8. *Миней* за юли — ръкопис № 1782/693 от XV в., донесен в Драгомирна от Ръдъуц. Има 175 листа: липсват листове от началото и края, по 27 реда на страница (26 × 19 см), полууставно писмо (2мм), среднобългарски правопис, филиграни: ножица. Ръкописът няма собствена подвързия, а е поставен в друга от по-голям ръкопис, без да е свързан с нея. Заглавията и заглавните букви са писани с червено мастило.

Съдържание:

Първа част — от л. 1 до л. 139, съдържа служби за всеки ден от месец юли. Запазената част започва със службата за Тома (7 юли).

Втора част — от л. 139 до л. 175, съдържа проложни жития за по-известните светци през месеца за всеки ден и кратка история на по-големите празници от същия месец.

На л. 139б—140: (за 1 юли) Въ тъⷤ днь҃ памѧⷮ прпⷣбнаго ѡц҃а нашего Петра, бывшаго патрикїа въ Евандрѣ. сⷯ. славѫ изоставлъ земнѫѧ и еже на земли вещи, оумерь въспрїать небеснѫѧ славѫ Петръ.

Съ бѣше въ вр҃ѣмена Иринѫ благочьстивѫѧ црцѫ҃. и Константина сн҃а еѫ. родителе и великыⷯ и славныⷯ патрикїе бо бѣше оц҃ь его и стратигь Константина, нарицаемь.

На л. 170—170б: (за 25 юли) Въ тъⷤ днь҃ памѧⷮ иже въ блъгарѣ сконъчившиⷯ сѧ хрⷭтїанꙿ братїи нашиⷯ.

При никифорѣ цр҃и еже въ девѧтое лѣто цр҃тва его изшеⷣ на блъгары съ всѣкыми грѣчьскыми воинꙿствы. Тако и съ своиⷨ ѡкроченїемь коупно и съ сн҃омь Ставракїемь и Михаиломь зѧтемь своимь.

Тези две съчинения се покриват напълно с преписите от предходния ръкопис 1775/686.

9. *Миней* за юли — ръкопис № 1816/727 от XVI в., донесен в манастира Драгомирна от Къмпулунг. Има 228 листа по 24 реда на страница (27 × 19,5 см), полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис, филиграни: ловец с пушка. Подвързия — дъски с кожа, орнаментирана отгоре. На л. 1 има орнамент: свързани помежду си кръгове, оцветени с червено и зелено мастило. Заглавията и заглавните букви са писани с червено мастило.

Съдържание:

Първа част — от л. 1 до л. 186, съдържа служби за всеки ден от месец юли.

Втора част — от л. 187 до л. 228 съдържа кратки жития за всеки ден от месеца за по-известните светци, а също така и кратка история на по-големите празници от съответния месец.

На л. 187б—188: (за 1 юли) Въ тъⷤ днь памѧⷮ прѣпоⷣбнаго ѡц҃а нашего Петра, бывшаⷢ патрикїа въ Евандрѣ. сⷯ. славѫ изоставль земнѫѧ и еже на земли вещи, оумерь въспрїать небеснѫѧ славѫ Петрь.

Съ бѣше въ вр҃ѣмена Иринѫ благочьстивѫ црцѫ҃ и Констандина сн҃а еѫ. родителе и великыⷯ и славныⷯ патрикїе бѡ бѣше ѡц҃а его и стратигь Костадинь, нарицаемь.

На л. 219—219б: (за 25 юли): Въ тъ҃ днь памѧⷮ иже въ българѣ҃ ско чившїи сѧ хⷭртїан братїи нши҃.

При Никифорѣ цр҃и еже въ деватое ⟨лѣто⟩ цр҃тва его изше҃ на българ съ всѣкыими гръчьскыими воин̾ствы. Тако и съ своиⷨ ѡкроченїемь коупно съ сиомь Ставракїемь и Михаиломь зѧтемь своимь.

Тези два преписа са идентични с преписите от предходните ръкописи № 1775/686 и № 1782/693.

10. *Часослов* — ръкопис № 1913/824 от 1596 г.,[55] донесен от манастир Молдовица. Има 251 листа по 18 реда на страница (20,5 × 15 см), полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис, филиграни: глиган. Подвързията е дъски с кожа, орнаментирана отгоре. На л. 1 има стилизиран орнамент: вплетени кръгове, изпълнени с червено мастило. Заглавията и заглавните букви са написани с червено.

В синаксара са дадени тропари и кондаци за българските светци, чиито мощи са се намирали в Търново, а също така и за Константин и Елена.

На л. 137б: (за 14 октомври) Д҃І. Назарїа. Геврасїа. Протасїа и Келсїа. и прпⷣбны мт҃ре наша Параскевїѧ. Троⷫ миⷱци твои г҃и се мц҃а Ꙁ҃. и прпⷣбнѣи о тебе мт҃и се мц҃а и҃. коⷩ гла҃ и възбраннои.

Възбраннои благозастѫпници. благодарствьнѫѧ пѣⷭ молеб̾нѫѧ. нн҃ѣ приношѧ ти гра҃ твоѧ блаженаа. нѫ ꙗко имѧщи ѿ б҃а крѣпости непобѣдимѫѧ. ѿ въсѣ искоушенїи избавлѣи наⷭ въсегда. ꙗко да зовѫ ти. ра҃ꙋи сѧ мт҃и Параскевїе прѣхвалнаа:

На л. 139: (за 19 октомври) Ѳ҃І. Ст҃го прр҃ка Іѡилѣ. и ст҃го миⷱка І҆оуара. и прпⷣбнаго ѡц҃а нашего І҆ѡанна Рилскаго. Троⷫ глаⷭ а҃. Покаанїю основанїе. прописанїе оумиленїа. ѡбразь оутѣшенїа дх҃овнаго съвръшенїа. тъчїю агглѡⷨ бы житїе твое прпⷣбны въ молитва҃. бо, а въ пощени и въ слза҃. ѡче І҆ѡанне м҃ли х҃а б҃а сп҃ти дша҃ наши҃;

Коⷩ гла҃ ѕ҃ рѫ҃ писана҃. Бл҃гтїѫ бж҃їеѫ ѡбогатил сѧ еси. извѣстиль еси званїе. и ꙗви І҆ѡанне оугодникь х҃а б҃а. въ мл҃тва҃ и въ постѣ҃ дарованїи бж҃їа дх҃а испълни сѧ. и бы недѫгѡⷨ прогонитель. и достѫпникь дш҃а наши҃.

На л. 139—140б: (за 21 октомври) К҃А. Прпⷣнаго оц҃а нашего Иларїѡна Великаго. и пренесенїа мощеⷨ ст҃го Иларїѡна епⷭка Мегленскаго. Троⷫ глаⷭ и҃. Слъзами твои исти источникь. поустыни безна҃ное въздѣлаль еси. и иже из глѫбины въ дьханїа въ ст҃го трȣды расплодиль еси. и быⷭ свѣтилникь въселенѣи сїаѫ чюдеси. Иларiwне wч҃е нашиⷨ.

---

[55] Кратко описание у I. Iufu. Mănăstirea Moldoviţa. . ., p. 441.

Иларiwнꙋ Мегленскомоу. Трⷫо глаⷭ. г҃. юдо ꙗви сѧ извѣщенїа дѣлы въсїа добродѣтѣли бж҃їихь иночьствоуѫщиⷯ ликь оупасе. архїеренскаа сѣдалища не исти. и еретичьскаго нападанїа неоусъмнѣ сѧ. ц҃ркви въздвиже х҃ви п̂рпбне Иларiwне. оумер же ꙗко спⷭѧ. цѣль съблюдень быⷭ.

Иларiwнꙋ пȣстынномоу. Кⷪⷣ глаⷮ г҃ дв҃аа днⷭ. Ꙗко свѣтилникь ꙗви сѧ разоумномоу с҃лнцоу незаходимыи. съшеⷣше сѧ днⷭе въсхвалѣⷨе въ пѣснеⷯ. въсїань бо еси. сѫщиⷨ въ тъмѣ невѣдѣнїа. въсѣ възводѧ къ бжⷭтвнь и высотѣ Иларїwне. тѣм же ти въпїеⷨ. ра҃уи сѧ wчⷨе постникwⷨ. основанїе.

Мегленскомȣ. Кⷪⷣ глаⷭ тъⷤ. Ꙗко свѣтоносна ꙗви сѧ ст҃лѣ памⷮѧ. и тъмѫ раздроушь оуньнїа. и свⷮѣ wбаиста дарwв нбⷭны. въсѣ въⷯываѫщи народованїе. ѿ б҃а бо Иларїwне блⷣгть wбрѣте ими и хⷨw степень :~

На л. 206—206 б: (за 21 май) К҃А.[56] Стыⷯ великыⷯ цреⷯи, и равныⷯ апⷨлw Константина и Елены.[57] Трⷫо. глаⷭ. и҃. Крⷭта твоего wбразь на нбⷭи видѣвь· Ꙗко Павель званїе не wт ч҃лкь прїеⷨ. иже въ ц҃реⷯ апⷭлъ твои гн҃и. ц҃рьствоуѫщїи граⷣ. въ рѫцѣ твои прѣдаⷭ.[58] ежо же и съхранѣи[59] въсегда въ мирѣ. мл҃твами бц҃ѫ едине ч҃лколюб е :~

Кⷪⷣ глаⷭ г҃ дв҃аа днⷭе. Константїнь[60] днⷭе съ мт҃рїѫ Еленоѫ. крⷭть ꙗвлеѫⷮ въⷭсечетное дрѣво. въсѧ Їоудеѫ призваши.[61] wрѫжїе бо еⷭ непобедимое[62] въ бранеⷯ. ц҃ремь наⷭ бо ради ꙗви сѧ знаменїе велїе, прѣжде[63] вѣкь[63] страшное[64] :~

11. *Часослов* — ръкопис № 1907/818 от XVI в., донесен в манастира Драгомирна от Къмпулунг. Има 180 листа; липсват листове от началото и края, по 19 реда на страница (17,5 × 13,5 см), полууставно писмо (2 мм), филиграни: глиган. Подвързия — дъски в кожа, орнаментирана отгоре. Заглавията и заглавните букви са писани с червено. На л. 3 има следната бележка: Съ книга Часословець, сътвори Петрѣ дїакь, зать Григорь. и подрѫжїа

---

[56] За сравнение е използуван текстът в следващия ръкопис 1907/818 от XVI в., среднобългарски правопис, л. 147б.

[57] Доб.: мт҃ре его.

[58] прⷯѣложи.

[59] спⷭан.

[60] Костантинъ.

[61] призванїе

[62] Липсва.

[63—63] прѣвечное.

[64] оужасное.

его Кръстнна н за дш҃а своѧ н за роднтелемь его Тома. н подрȣжїа его Соломїа н даде въ цр҃ковь. Оуспенїе ѿ Длъгонполь (Cămpulung, град в Северна Молдова). н аще кто хощеть покоуснтн нлн възѣтн. ѿ ст҃аа цр҃кве. да бѫдеть проклеть. н тръклѣть ѿ г҃а б҃а. н пр҃чтїа его мт҃рь н ѿ, ст҃н, нже въ Некен. Амннь.

На л. 138б: (за 14 февруари) Нже въ ст҃ыⷯ ѡ҃ца нашего Кнрнла Фнлософа. крⷭтнвшаго болгары. Н прⷣпбнаго бгоноснаго ѡ҃ца нашего Аоуѯентїа. Троⷫ глаⷭ г҃. ѡбразь бⷭы пощенїемь бж҃їнмъ д҃хоⷨ въсѧ просвѣтнвь православїа течєнїѧ съвръшнвь. оучєнїеⷨ мнра просвѣтналь есн. н зло главьнынⷯ ѡблнчналь есн смысль. ѡ҃че прⷣпбне мл҃н х҃а б҃а.

На л. 147б: (за 21 май) — указания за Константин и Елена, които са близки с предходния ръкопис, където са дадени и разликите.

В този часослов липсват материали за другите славянски светци

12. *Часослов* — ръкопис № 1908/819 от XVI—XVII в. (според Зл. Юфу[65]), водни знаци не се откриха. Ръкописът е донесен от Вама, град в Северна Молдова. Има 126 листа: липсват листове от началото, средата и края; по 22 реда на страница (20,5 × 15 см), полууставно писмо (2 мм), среднобългарски правопис. Подвързията — дъски с кожа, орнаментирана отгоре. Заглавията и заглавните букви са писани с червено мастило.

На л. 54—55б: (за 14 октомври) К҃І.[66] Назарїа. Геврасїа. Протасїа. н Келсїа. н прⷣпбны Пѧткы.[67] Троⷫ глаⷭ д҃. мннⷱкѡⷨ. мнцⷱн твон гн.[68] въ страⷣнїн своемь вѣнцѧ прїѧша нетлѣн'нн. ѿ тебе б҃а нашего. нмȣще[69] крѣпость твоѫ мѫчнтелѧ оупразннша.[70] раздрȣшнша[71] н бѣсомь немощноє[72] шѫтанїе[73] тѣⷯ м҃лтвамн[74] спⷭн дш҃ѫ нашѫ. н прⷣпбнѣн.

Троⷫ[75] глаⷭ н҃.

Въ[76] тебѣ м҃атн нзвѣстно спⷭа. еже по ѡбразоу прїемшн бо крⷭть последова[77] х҃оу. н творѧще оучѧше прѣзрѣтн оубо плъⷮ прѣходнт бо. по пещн же сѧ ѿ д҇ше вещи бесъмртнѣи. тѣм же и съ а҇ггелы рⷣажт[78] сѧ прпⷣбнаа м҇ти д҇хь твои: ⁓

---

[65] Zl. Iufu. Manuscrisele slave. . ., p. 191.

[66] Разночетенията са по следващия ръкопис 1819/730, л. 97—97б.

[67] Параскевн.

[68] Доб.: нже.

[69] нмаще бѡ.

[70] ннзложнша

[71] съкроушнша

[72] некрепкѫѧ

[73] снѫ.

[74] матва.

[75] Липсва.

[76] о.

[77] последовала есн.

На л. 95: (за 21 май) има указания за Константин и Елена, които са идентични с посочения по-горе ръкопис 1913/824.

В този часослов липсват материали за другите славянски светци.

13. *Часослов* — ръкопис 1819/730 от XVII в., донесен от Ръдъуц (град в Северна Молдова). Има 177 листа, някои от които са откъснати от подвързията и стоят свободно, но са поставени на съответното им място; по 21 реда на страница (27 × 19,5 см), полууставно писмо (3 мм), среднобългарски правопис, филиграни: волска глава без тояга между рогата, подкова и трилист. Подвързията — дъски с кожа, орнаментирана отгоре. Орнаментите и орнаментираните букви са изрязани с ножче и сега липсват в ръкописа. На л. 97—97б под дата 14 октомври има указания за Петка Търновска, копие на ръкопис 1908/819. За другите славянски светци липсват материали.

---

[78] веселит.

РЪКОПИСНАТА СБИРКА НА СВИЩОВСКОТО ЧИТАЛИЩЕ

АНИСАВА МИЛТЕНОВА

Свищов е известен в нашата наука като значително културно и книжовно средище през Възраждането. Градът, оживен търговски център през XVII, XVIII и особено през XIX в., е привличал балканското население, а чрез него са се пренасяли ръкописи от старопланинските манастири, Етрополе и Троян; осъществявал се е приток на печатни и ръкописни книги от румънските земи и Русия. Тук през 30-те и 40-те години на XIX в. работят едни от най-видните ни възрожденци — Христаки Павлович, Петко Р. Славейков, Неофит Бозвели, които с дейността си създават повишен интерес към миналото на българския народ, към събирането на стари ръкописи и археологически ценности. Скоро у свищовци се поражда идеята не само да събират, четат и преписват придобитото книжовно богатство, но и да се погрижат за съхраняването му за бъдещите поколения. Това е една от основните цели, която вдъхновява създателите на „Народното свищовско читалище", чийто наследник днес е читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови". Това първо българско читалище е основано на 30. I. 1856 г. от Ем. Васкидович, Д. Начевич, Г. Владикин и Хр. Филипов и в неговата програма се подчертава, че една от най-главните задачи на читалището ще бъде „да се събират вред от Балканский полуостров оцелелите народни наши паметници, като пергаменти, вехти ръкописи, писани на книга, български монети и други таквиз"[1], а в съобщението за откриването му във в. „Турция", бр. 49 от 1866 г., се характеризира като „книгохранителница, съставена от разни язици и стари останки и ръкописи".

Първите ценни придобивки на читалищната библиотека са дар от Хр. Попов, учител в Александрия, В. Манчов, Н. Х. Палаузов, Ем. Васкидович и др. Както твърди самият В. Манчов, дългогодишен читалищен деец и уредник на библиотеката, скоро след създаването ѝ тя вече притежавала значителен брой ръкописи: „Бяха са събрали до тридесят пергаментни книги от една голяма важност и други петдесет ръкописи, също тъй важни, но писани на проста книга."[2] Той свидетелствува още, че сбирката е била проучвана от Луи Леже и от Марин Дринов, който „копирал бележки от старите ръкописи".

Голяма част от това книжовно богатство не е достигнала до нас. Според В. Манчов упадъкът на библиотеката започва още през 1866 г. и особено се засилва по време на Априлското въстание и Руско-турската освободителна война, когато сбирката се разпилява и някои ръкописи изчезват завинаги. Нямаме точни сведения какво точно е изгубено или прехвърлено в други библиотеки, тъй като старата инвентарна книга на читалището отдавна не съществува. От ръкописната сбирка оцеляват само дванадесет ръкописа (между които нито един пергаментен), известни на специалистите по едно кратко описание на Г. Попристов в Юбилейния сборник на читалището от 1931 г.[3] По-късно към тях се прибавят още шест ръкописа, откупени от Асен Д. Паничков, син на х. Димитър Паничков. Те са разгледани от Ат. Иванов в сборника „Сто години народно читалище Свищов“[4] и, както твърди авторът, три от тях са дело на Ем. Васкидович, а остананалите са от неговата библиотека.

---

[1] В. Манчов. Няколко думи за Свищовското читалище. — Дунавска зора, бр. 17, 31 март 1879, Свищов.

[2] Пос. съч., с. 2.

Днес по-голямата част от сбирката (10 ръкописа) се намира в Свищовския музей на Възраждането, където е част от музейната експозиция. В библиотеката на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ са останали на съхранение ръкописите на Ем. Васкидович и два ръкописни сборника — инв. № 145 и 145а.

Настоящият опис обхваща само ръкописите, които са част от старобългарската ръкописна традиция (не са включени ръкописите на Ем. Васкидович), като към разгледаните накратко от Г. Похристов дванадесет ръкописа са прибавени още два — два листа, намерени в подвързията на четириевангелие № 154, и десет листа, подвързани заедно със сборник № 145 а (съответно пор. № 6 и 13), така че общият брой на описаните ръкописи е четиринадесет. Те представляват интерес за изследователя в няколко насоки:

1. Като извор за нови наблюдения и изводи в областта на палеографията. Особено ценно е това, че пет от ръкописите са точно датирани в съответни приписки, което дава възможност определени палеографски факти да бъдат отнесени към конкретен период от нашата стара литература.

2. Свищовските ръкописи съдържат ценни данни за историята на езика и правописа.

3. Двата ръкописни сборника — кормчаята № 145 и сборникът с неделни поучения № 145 а, както и подвързаните по-късно към него листа, имат твърде интересно съдържание. Така например в сборника с неделни поучения се съдържат 9 предполагаеми и две сигурни слова от Климент Охридски, 6 от които представляват рядък южнославянски препис на Климентови слова за великопостния цикъл (от неделя месопостна до четвъртата неделя на поста).

4. Не на последно място по важност трябва да се отбележи големият брой приписки, някои от които със съществено литературноисторическо значение. Така например постният триод от 1619 г. е снабден с обширна приписка от ръката на преписвача граматик Койо, известен в историята на нашата книжнина и с други ръкописи (например № 1044 от НБКМ и др.); служебникът от 1639 г. е дело на етрополския книжовник поп Йоан, под плодовитото перо на който също са излезли няколко ръкописа, и т. н.

---

[3] Г. п. Христов. Старопечатни книги и ръкописи в читалищната библиотека в Свищов. — В: Юбилеен сборник на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ в гр. Свищов. 1931, с. 137—190.

[4] Ф. Мушмова-Георгиева и Ж. Аламанова-Спасова. Библиотечна и издателска дейност на Свищовското читалище от основаването му до 1944 г. — В: Сто години народно читалищо Свищов. Юбилеен сборник 1856—1956 г. Свищов, 1958, с. 187—220. От свищовските ръкописи са се интересували още Л. Милетич. Свищовският дамаскин, новобългарски паметник от XVIII в. – Български старини, 1923, кн. VII; Н. Дилевски. Украинское рукописное евангелие 1568 года из Галича в музее Возрождения города Свищова в Болгарии. – Славянска филология, III, 1963, с. 309—321.

В приписките се съдържат освен това данни за книжовната дейност в редица селища през XVI, XVII и XVIII в. — Етрополе, Тетевен, Троян, Сопот и др.

Целта на описа е да даде изчерпателна, по възможност най-точна и стегната информация за ръкописите. При съставянето му е използуван преди всичко опитът на българската наука — описите на Б. Цонев, на Хр. Кодов и М. Стоянов, а освен това е съобразен с основните положения, посочени от Д. Богданович[5], Д. С. Лихачов[6] и др.

Ръкописите в описа са подредени според съдържанието им (псалтири, евангелия, апостоли, минеи, триоди, октоиси, служебници, сборници), а вътре във всеки вид — хронологически.

Датировката се основава на данните от водните знаци и хартията, както и на останалите палеографски белези — писмо, украса и т. н.

Външното описание на ръкописите включва броя на листовете (вкл. и празните) размерите, формата, броя на колите и номерацията. Освен това се отбелязват състоянието на ръкописа и липсващите листове. За определяне на хартията и водните знаци са използувани следните справочници: Ch. M. Briquet. Les filigranes. Dictionaire historique des marques du papier. 2 ed. Leipzig, 1923, т. I — IV (по-нататък — Briquet); Вс. Николаев. Водняные знаки Оттоманской империи. I. С., 1954 г. (по-нататък — Николаев); В. Мошин и М. Гроздановић-Паић. Водени знак „Круна са звездом и полумесецом". — Библиотекар, 1963, бр. 1, с. 11—20 (по-нататък — М. Гроздановић-Паић¹); М. Гроздановић-Паић. Водени знак „Три полумесеца".— Библиотекар, 1968, бр. 5, с. 527—533 (по-нататък — М. Гроздановић-Паић²); Vl. Mošin. Anchor watermarks. Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia. XIII. Amsterdam. 1973 (по-нататък — В. Мошин). Когато има разлика между водния знак в ръкописа и рисунката в албума, е поставена бележка „под." (подобен). В случаи, когато водният знак липсва в наличните справочници, е отбелязано „неидентиф." (неидентифициран). При описанието на подвързията са използувани: П. Атанасов. Български художествени подвързии. — Изв. НБКМ, т. II (VIII), 1960—1961, с. 274—323; Б. Райков. За старите български художествени подвързии и обкови. — Зборник Музеја примењене уметности, 18, Београд, 1974, с. 33—38.

За определяне на типа писмо се използуват възприетите в нашите описи термини — устав, полуустав и бързопис. За по-точното характеризиране на писмото на някои ръкописи се използуват и термините „литургически устав" и „калиграфски полуустав".

Към възприетите в нашата наука термини се придържам и при описанието на украсата — заставка, началка и т. н.

При характеристиката на правописа се отбелязват най-показателните явления, основни за определяне на книжовната школа, към която принадлежи преписвачът (носовки, ерове, ѣ, ы и ѕ, йотация, мекост на съгласните и т. н.); употребяват се термините юсов, безюсов, двуеров, едноеров правопис; не се използува терминът „редакция" в смисъл на извод или правопис поради неговата многозначност. Системата на надредните знаци отнасям към правописа, като те се определят чрез гръцките им названия (оксия, вария, кендема, амора, камора и т. н.).

---

[5] Д. Богдановић. Метод описа рукописа у археографском одељењу Народне библиотеке СРС у Београду. — Библиотекар, 1968, бр. 5, с. 361—390.

[6] Д. С. Лихачев. Задачи составления методики описания славяно-русских рукописей. — Археограф. ежегодник за 1972 г. М., 1974, с. 235—236. Вж. също Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. Вып. I, М., 1973; вып. II, ч. I и II, М., 1976.

Съдържанието на ръкописите се разкрива по възможност най-пълно. При описанието на библейските книги и богослужебните книги с постоянен състав (минеи, триоди, октоиси, служебници и др.) съдържанието се дава максимално стегнато; началата на отделни части от състава се маркират само ако представляват отклонение от общоприетото или имат по-специално историко-литературно значение; освен това се отбелязват и всички допълнителни за определен тип статии. При описанието на сборниците освен заглавието на отделните статии се дава началото на всяко произведение — завършена фраза извън обичайните формули — и бегли библиографски бележки по отношение на съдържанието му.

Текстът в описа се предава с възможно най-голяма близост до оригинала — съкращенията не се развързват; грешките на преписвачите не се коригират; запазва се оригиналната пунктуация; главни букви се пишат само когато ги има в оригинала с изключение на случаите, в които се въвеждат за собствените имена на лица, селища и др.

Накрая на всяко описание се дава мястото, където в настоящия момент са съхранява ръкописът и литературата, в която по един или друг повод е разглеждан.

По изключение ръкопис № 14 (556) — Свищовският дамаскин от 1753 г., само се отбелязва в описа, без да се прави подробно описание и палеографска характеристика, тъй като е проучен основно от Л. Милетич в труда му „Свищовският дамаскин, новобългарски паметник от XVIII в.“ — Български старини, 1923, кн. VII.

№ 1 (147). *Псалтир с последования* от средата на XVI в.

299 л. 14/21 см (4°). 40 коли по 8 л., номерирани на всеки пръв и последен лист. Ръкописът е в лошо състояние: от 40-а кола са запазени малки части от листовете; 39-а кола се състои от 10 л., последните 5 от които са скъсани по дължина (л. 294, 298, 299) и по ширина (л. 295, 296, 297); също — л. 228—230; на много места от листовете са откъснати парченца (л. 200, 260, 261 и др.). От л. 1 до л. 13 ръкописът е допълнен по-късно с началото на псалтира, което е било изгубено; от л. 14 до л. 29, а и на други места листовете са подлепвани в краищата. Хартията на основната част от ръкописа е плътна, грапава (разст. между вержорите 2,8 см) с воден знак бича глава с петлистно цвете отгоре и контрамарка подобно цвете (Николаев, № 11 от 1526 г.; Briquet, № 4173 от 1531 г.); на прибавените по-късно л. 1—13 — по-тънка, с блясък (разст. между вержорите 3 см), с воден знак цвете и контрамарка кръгче между буквите A и L (неидентиф.); на л. 1 и 2 (празни) се забелязват следи от разрушен воден знак три полумесеца. Подвързия — дъски, облечени с орнаментирана чрез пресоване кожа, доста повредена; запазена е една закопчалка от преплетена кожа с костен край. Орнаменти: на предната корица — плетеничен бордюр и средник — ромб с растителни орнаменти; на задната корица — плетеничен бордюр, като рамкираното пространство е разделено на триъгълннци с пресовани растителни орнаменти.

Писмо: ясно се разграничават три почерка — прибавените по-късно л. 3а—13а са изписани с полуустав (вис. на буквите 3 мм) по 18—19 реда на страница; л. 14а—145а — с едър полуустав (вис. на буквите 3—4 мм) по 23 реда на страница; л. 145а—299б — с по-дребен полуустав (вис. на буквите 2 мм) по 23 реда на страница. Заглавията с везано писмо и заглавните букви са в червено.

Украса: на л. 132а, 151а и 271а — плетенични заставки в балкански стил в червено и синьо; на л. 132а — плетенична началка в същия стил.

Правопис: първа ръка (л. 3а—13а) — безюсов, двуеров; преобладава ь — не само в средисловие и краесловие, но и в предлози и представки. Втора ръка (л. 14а—145а) — безюсов, двуеров; ъ в представки и предлози, а понякога и в средисловие; ь в средисловие и краесловие, по изключение в предлози и представки (вь вѣкы л. 145а); пише се рь, ль, но и ръ, лъ; вьсе (л. 145а), но въсѣми (л. 87б); ѣ, ы и ѕ стоят на етимологичните си места. Трета ръка (л. 145а—299б) — безюсов, двуеров правопис; последователно ъ в представки и предлози, ь в средисловие и краесловие; редовно рь, ль, както и вь сь; разколебана поствокална йотация (безаконїа моа — л. 238а). Надредни знаци — I ръка (л. 3а—13а): оксия, вария, спиритус ленис, паерчик; II ръка (л. 14а—145а): оксия, вария, спиритус ленис, кендема, камора, паерчик; III ръка (л. 145а—299б): оксия, вария, спиритус ленис, кендема, камора, паерчик, по-непоследователно употребени, отколкото при II ръка.

Съдържание:

Л. 1 и 2 — празни.

Л. 3а—131б: Дⷣва пр̈рка и ц҃ра [псалми]. Давидовите псалми от 1 до 151.

Л. 132а—144б: Пⷭ҇ѣ мѡѷсеѡва вь исходѣ. Десетте библейски песни.

Л. 145а: Мл҃тва по скончанїи ѱалтїра.

Л. 145а—147а: Тропаре сїе поемь вь сⷠ҇ȣтȣ по непорѡчнⷯ҇.

Л. 147а—150б: Тропари вьскрѣсны и б҃городичны и ѵпакои. ѡсмыиⷨ҇ гласовѡмь.

Л. 151а—237б; Последованїе сьбранїа вьселѣтнаго. начьнеше ѿ мⷭ҇ца сеⷫ҇тевⷨрїа до мⷭ҇ца авгȣста. прѣимѣе тропаре же. и кѡндаке. праⷣзникоⷨ҇ госпоⷣскыиⷨ҇. и нарѡчитыиⷨ҇ ст҃їимь. Месецослов. Отбелязани са 14 окт. — Петка Търновска, 19 окт. — Иларион Мъгленски, 21 окт. — Иларион Мъгленски, 28 окт. — Арсений Сръбски, 14 ян. — Сава Сръбски, 13 февр. — Симеон Сръбски, 14 февр. — Кирил Философ.

Л. 238а—264а: Начело ст҃го и великаго поста неⷣлꙗ. Типикарски указания за службите от неделята на митаря и фарисея до четиридесетница.

Л. 264а—265б: О житїи. сирѣчь о пощенїи и раⷣзрѣшенїи вьсего лѣта. ȣказанїе. поⷣбаеть вѣⷣти. Типикарски указания за рождественския пост.

Л. 265б—270б: О канѡнѣⷯ дневныⷯ. както поют се, иже въ ѡⷯтоиⷯ съ минеемъ, въ неⷣлю. поⷣбаеть вѣⷣти. Типикарски указания.

Л. 271а—276б: Часословьць. имѣѥ нощнȣю и дневнȣю слȣжбȣ, по оуставȣ прⷣобнаго ѡ҃ца нашегѡ Савы ѥрⷭ҇лмскаго. зачело полȣнощници

Л. 276б—277б: Дрȣгаа полȣнощница пѣваема въ сȣботы.

Л. 277б—279а: Начело ȣтрьници.

Л. 279а—299б: Тропары и б҃гродичии. и кондакы, прѣз неⷣлю. До л. 281б — за дните на седмицата извън поста; от л. 281б до края — за дните на седмицата през поста. Без край.

Бележки: На вътрешната страна на предната корица: Знамєниє ка҇ коє-кога да се четє. сȣбота вечер҃ а҃ блажєнъ мȣжъ въ нєлȣ в҃. понделникъ д҃ є ȣтрȣ. понделникъ вечеръ ѕ҃ ȣтрȣ з҃ и҃. вечеръ срєдѣ ·ѳ· ȣтрȣ і҃ аі҃ четврътакъ вечеръ ві҃ ȣтрȣ гі҃ ді҃ петакъ вечеръ їи҃ сȣбота знанъ ѕі҃ зі҃.

На л. 2а: Да знаєтє бл҃гословєни хрⷭ҇тєнє кои ȣкаднє тази книга да є прокєтъ ѿ иѡсємнаєсє ѡ҃ци и ѿ ві҃ апостоли и ѿ ст҃а вл҇ка и ѿ ц҃ра д҃вда кȣта є писалъ тази книга.

На л. 87б: Въспонтє г҃ви писаⷯ и азъ Ѳодоръ граматикъ о нєтанⷯь мастилѡ.

На л. 237б: Да се знає за сїю книгȣ глаєми ѱал҇тиръ, како ю кȣпи Раїѡ за ф҃к, аспри да работи за негови родитєлє Стѡїкѡ и Денка, и за себе си Раїѡ и за подрȣжїє свою Неша. и приложї ю оу храмъ прѣ҃стєи б҃ци. да работи доклє трає, и кої ꙗ щє прода или оукра или посвои, да є проклєтъ ѿ т҃иї, ѡ҃ци и ѿ прѣ҇чтаа м҃ти б҃жїа, и ѿ въсєⷯ с҃тыиⷯ, ам҇и.

На л. 264а с червено отстрана в полето е написано като че ли с ръката па преписвача Никı́фѡ.

Пази се в Музея на Възраждането — Свищов.

Литература: Г. Попхристов, с. 162—163.

№ 2 (149). *Псалтир с последования* от средата на XVI в. 292 л. 15/20 см(4°). 35 коли по 8 л. и една (36-а кола) от 3 л., номерирани на всеки пръв и последен лист от л. 6а нататък. Освен пожълтяването от употреба ръкописът е добре запазен. При повторна подвързия е подлепван на места с ивици от друг, по-стар ръкопис, от който на места (л. 14а) се виждат отделни букви. Хартия — плътна, грапава (разст. между вержорите 3,5 см), с воден знак папска корона (Briquet, № 4902 от 1520 г.) и арбалет (Briquet, № 744 от 1518 г.) Подвързия — дъски, облечени в орнаментирана чрез пресоване кожа; запазена е една кожена закопчалка, без накрайник. Орнамент — на предната корица — плетеничен бордюр, средник — ромб с растителни мотиви и подобни мотиви в четирите краища на рамката; на задната корица — плетеничен бордюр, като рамкираното пространство е разделено на еднакви ромбове.

Писмо: полуустав, на места неравен (вис. на буквите 3 мм) по 25 реда на страница. На л. 292б след края на текста има допълнения с друг, по-дребен полуустав (вис. на буквите 2 мм). Заглавията с везано писмо и заглавните букви са в червено.

Украса: на л. 1а, 6а, 7а, 129а 160а плетенични заставки в балкански стил, запълнени с червено, синьо и зелено; на л. 7а, 101б, 111б — плетенични началки в същия стил.

Правопис — безюсов, двуеров; ъ се употребява в предлози, представки и в средисловие; често се среща и в краесловие (д҃шамъ нашимъ — л. 281а, конъцъ — л. 2б и др.); ь се пише в краесловие и в съчетанията рь, ль; понякога се среща и в представки (вьспрїє — л. 281а); има епентетично л; често мекостта на л и н се означава с йотовани гласни (оу нєго мьчь — л.

111б); ѣ, ы и ѕ стоят на етимологичните си места. Надредни знаци — последователно употребени: оксия, вария, кендема, спиритус ленис, камора и паерчик.

Съдържание:

Л. 1а—2б: Прѣⷣсловїє и сказь како съставлѥнь бысть ѱалтирь. Нач. Начьншꙋ Дв҃дꙋ цⷭ҇ртвовати по Саоулѣ к҃ избра ѿ вьсѣхь плѣмень Іи҃лѥвь по о҃ моужь. Апокриф. Вж. А. И. Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов. 1921, с. 185—187.

Л. 2б—5б: Иже вь ст҃ыⷯ оц҃а нашеⷢ҇ Василїа Великаго прѣⷣсловїє въ начело ѱалмомъ.

Нач.: Въсако писанїє бг҃одъхновенно и польꙁно. сего ради съписано бывше ѿ дх҃а.

Л. 6а—6б: Чинь како поⷣбаеⷮ пѣти ѱалтїрь.

Нач.: Аⷭ҇ще ѥ попь, р҃ци. бⷭ҇лвен҃ь бь нашь. Аще ли простьць. за м҃лтвь ст҃ыиⷯ ѡⷮ҇ць нашиⷯ. Слава тебѣ б҃е нашь. Типикарски указания.

Л. 7а—111б: Дⷣва прⷪ҇рка и ц҃ра пѣⷭ҇нь. Пълният текст на псалтира, разпределен по катизми, от 1 до 151 псалм.

Л. 111б—128а: Пѣⷭ҇ Мѡѷсеѡва въ исходѣ. Десетте библейски песни.

Л. 128б — празен.

Л. 129а—159б: Часосло̇вьць имѣе нощнꙋю и д҃невноую слꙋжбоу. по типикꙋ прⷣпобнаго и б҃гоносънаго оц҃а нашего Савы. сице послѣдованїє бываеⷮ и въ прочїиⷯ ієрⷭ҇амскыихь ст҃ыиⷯ обитѣлїи.

Л. 160а—230а: Послѣдованїє сьбранїа вьселѣтнаго начьніше ѿ м҃ца септемврїа, до мⷭ҇ца авгꙋста. Месецослов. От българските и сръбските светци са отбелязани следните: 14 окт. — Петка Търновска, 19 окт. — Иван Рилски, 21 окт. — Иларион Мъгленски, 14 ян. — Сава Сръбски, 13 февр. — Симеон Сръбски, 14 февр. — Кирил Философ.

Л. 230б—268а: Начело ст҃го и велїкаго поста. Типикарки указания. На л. 230б след евангелската стихира е поместено следното указание за поста: И се вѣⷣжь, ꙗко сїю седмицоу постеть трьклеты армени, скврьнныиⷯ поⷭ҇. нарицаемыи арцивꙋры. мы же на прѣобидѣнїє истоудь. раⷣзрѣшаемь сїю седмицꙋ, сырь и ꙗица. попирающе тѣⷯ догмать, сирѣчь ꙋченїє. Вж. Iв. Франко. Із старих рукописів, Жите і слово, вістник литератури, істори і фольклору, т. III, 1895, VII, с. 469—473.

Л. 268а—268б: Сказанїє въсего лѣта ст҃ыⷨ великыиⷨ избранныⷨ нарѡчитыⷨ и гоⷣспоскыимъ праⷣзникѡⷨ коиⷯ поⷣбаеть праⷣзновати. Синаксар. Съдържа само изброяване на дати с типикарски указания, без имената на светците.

Л. 268б—278а: Тропары вьскⷭрны и б҃городичны и ѵпакои ѡсмыиⷨ гласовѡⷨ.

Л. 278а—281а: Бгородїчны и кⷭртобгородичны, єга имⷣа слаⷮвꙋ с҃тыи въ минеи зⷯє ѻ҃.

Л. 281а—292б: Аⷭплы и еѵⷮлїа и б҃лажени преⷣз неⷣлю.

Л. 292б: След края на текста антифони, с друг почерк.

Нач.: Б҃лго ѥⷭ исповѣдати се г҃ви и пѣти имени твоемꙋ вышнїи.

Бележки: На вътрешната страна на предната корица: Да се знае че ми повеза попь Нешѡ ѿ Каисꙋрата тоꙗ ѱалтиръ за еⷣна зѡла.

Пак там: А се жидове ꙋчаха х҃а на книга и рекоха мꙋ ръце. а. азь есмъ б҃ь.

По-долу: Помени г҃ди оусѡпши раба Бжил хачи Ненко хачи Драгани попь Стефан попь Тѡрнѡ попь Гачѡ попь Драгꙋль попь Продан попь Събѡ и ꙋпокои ихь въ недрехь аврамлихь идеже ликꙋють праⷣвени.

На л. 128б: Молитвата „Свети боже, свети крепки...“ на гръцки език с кирилска транслитерация. Под него със същия почерк: Видехѡмъ светъ истини и придохмы.

На л. 151а: Да се знае кога ꙋчи Генчо тамꙋ бе манстуръ Илѡ и тои ꙋчи ѱалтира какво ли сїю слово пишеше.

На л. 160а: Покꙋсихъ перо и мастїло да вида дал[и] хꙋбаво... (не се чете).

На л. 246б: Да се знае кога беше мор на говеда.

На л. 288б: Писаⷯ азъ Ило. грешникъ граматикъ.

На вътрешната страна на предната корица: най-отгоре — антифони с нач.: Прⷣиете възраⷣчем се г҃ви... б҃ꙋ сп҃сителю нашемꙋ. Под тях: Ѧ̀бꙋне еледи фиетьсе мефать ита икедесь измекьте ите мелекь тꙋкать тꙋкꙋнь мильсїте фїе седеликь. аль ель ардать а[..] не хꙋпьзине изевь хари кефать евьмиꙋпекь фирие хꙋнь асаеле велететь ха[...] и течерить ишерирь аминь. (Приписката е на караманлийски турски език, написана много неграмотно и поради това не може да се даде точно разчитане и превод.)

Пази се в Музея на Възраждането — Свищов.

Литература: Г. Попхристов, с. 161—162.

3 (150). *Четириевангелие* от 1568 г., писано от дякон Йоан в Галич, Украйна.

141 л. 27/17,5 см (1°).17 коли по 8 л., номерирани на всеки пръв и последен лист. Липсват листове от евангелието от Матей, изцяло са загубени евангелията от Лука и Йоан. От л. 1 до л. 13 има следи от влага, без да бъде повреден текстът, иначе ръкописът е добре запазен. Хартията е не много плътна (разст. между вержорите 3 см), с воден знак — глиган (Briquet, № 13 583 от 1562 г.). Подвързията е по-късна от ръкописа (XVIII в.?) — дъски, облечени с орнаментирана кожа. Листовете на ръкописа са обрязвани, след като се е лишил от оригиналната си подвързия, така че бе-

лежките по полетата и номерацията почти навсякъде са отрязани до половината или изобщо не се четат.

Писмо: едър литургически устав (вис. на буквите 6 мм) по 18 реда на страница; червени заглавия, изписани с везано писмо, заглавни букви, номерата на амониевите глави и зачалата в полето — в червено.

Украса: на л. 1а, 10а, 17а, 93а, 97а — плетенични заставки в молдаво-влашки стил в червено и бяло; на л. 17а и 97а — плетенични началки в същия стил; на л. 16а, 96а и др. текстът е оформен във вид на клин.

Правопис — двуюсов, двуеров, личи Търновска школа на подложката и южноруски черти на преписвача. Носовките стоят на етимологичните си места. Спорадична замяна на ѫ с оу и обратно (въшєдшѫ ємоу въ капєрнаоумь — л. 32б). След ж и ш се пише ѫ, а след ч — ѧ. Аористното окончание за 3 л. мн. ч. е винаги шѧ. ъ се пише в предлози, представки и в средисловие, а ь — в краесловие. Забелязва се изясняване на слабия ь в є. ѣ, ы и ѕ стоят на етимологичното си място. Липсва поствокална йотация.

Съдържание:

Л. 1а—2а: Сказанїє въсєго лѣта прѣємлѧщєє число єⷢ҇ѵлскоє їєⷢѵлїстомь прѣатїє. ѿ кѫдѫ начинаѫть и до гдє стаѫть. Типикарски указания за евангелските четения.

Л. 2а—10а: Сказанїє єжє на въсѣкъ д҃нь. длъжно єⷭ҇ гл҃ати сѧ єⷢ҇ѵлїє. нєⷣлѧ въсєго лѣта. (Таблици)

Л. 10а—13а: Єжє ѡ Маѳєа ст҃го єⷢ҇ѵлїа главы. Оглавление на евангелието от Матей.

Л. 13а—16а: Ѳєофилакта архиєпⷭ҇кпа ѡхридскаго прѣдисловїє єⷢ҇ѵлїа єжє ѿ Маѳєа.

Нач.: Ижє оубо прѣⷣжє закона ѡни ст҃їи мѫжїє, нєписаними книгами прос-вѣщахѫ оучими бѣхѫ.

Л. 16б — празен.

Л. 17а—92б: ѿ Маⷮѳєа ст҃оє благовѣстїє.

Л. 93а—94а: Єжє ѿ Марка ст҃го єⷢ҇ѵлїа главы. Оглавление на евангелието от Марко.

Л. 94б—96а: Прѣⷣсловїє єжє ѿ Марка ст҃о єⷢ҇ѵлїа.

Нач.: Єжє ѿ Марка ст҃оє єⷢ҇ѵлїє по дєсѧтиⷯ лѣтѣⷯ Х҃ва възнєсєнїа. съписаⷭ҇но бы въ Римѣ.

Л. 96б — празен.

Л. 97а—141б: ѿ Марка ст҃оє благовѣстїє.

Бележки: Под част от текста на евангелието от Матей — л. 17а—36а: Изволєнїємъ ѿ҃ца и поспѣшєнїєⷨ с҃на и съвръшєнїємъ ст҃го д҃ха въ лⷮѣ по сємотисѧщи о҃з м҃ца ѡⷦтєврїа к҃г д҃нъ а по роⷤствѣ х҃ѣ афѯи. При вєликоⷨ короли поⷧскѡⷨ Авгоустѣ и при старостѣ галиⷰкѡⷨ ꙗроши сїю книгу рєкомую єⷢ҇ѵлїє тєтрь коупиⷧ рабъ б҃жїи Кондраⷮ Грєбѣниковиⷱ мѣщаниⷩ и раⷣцѧ галицькїи. съ жєною своєю Настасїєю за з҃ златы и ѡковаⷯ єго срѣброⷨ наврѣхꙋ таⷠлицю и распѧтїє на табалици вырито га҃ н҃шеⷢ І҃V Х҃а. и четыри єѵⷢлисты таⷦ же вырито ч҃л҆ко-лино на пⷦоулѧⷯ ѡколо распѧтїа и на испоⷣ тажеⷦ є҃ пулїн крⷢулыⷯ и запиⷩкы срѣбрьны а тое срѣ҃ все важиⷮ г҃ривну и ѕ лутѡⷡ а позолочѣнѧ г ч҃ер҆ленїа а ѡⷮ роботы по҃ г грошѣ ѡⷮ лута и нарѧⷣвшиⷤ сїе єѵⷢлїе то раⷠ б҃їи Коⷩдраⷮ съ женою своєю Анастасїєю и дали єго на г҃нь прѣстѡлъ къ ц҃ркви с҃тго іерарха х҃ва чюⷣтвор҆ца Николы иже єⷭ в мѣстѣ Галичи на вѣчно кꙋ чти кꙋ хвалѣ въ т҃рици б҃у славимому а бы никто не моⷢ сїе с҃тое єѵⷢлїе ѡⷮдалити ѡⷮ храма с҃тго Николы а єсли бы кто ѡⷮдалиⷦ бȣди прокляⷮ ѡⷮ храма с҃тго Николы и бⷧж клѧⷮва б҃жїа на неⷨ ѡⷮ с҃тыⷯ ѡць т҃ и н҃ї и сⷧж бȣдеⷮ мѣти въ страшны д҃нь пришествїа х҃ва. а которыⷮ бѫдеⷮ с҃щенниⷦ при храⷨ с҃тго Никоⷧ. повинеⷩ за ниⷯ с҃тго б҃а м҃ати и помнати и родителѣ. а писаⷧ сїе єѵⷢлїе Іѡаⷩ дїакоⷩ из Стрїа в Галичи при ц҃ркви с҃тго Никоⷧ. Ино ѡ҃ци с҃тїи и господїе чьтѣте и исправлѧте а ваⷨ г҃ь б҃ъ исправиⷮ пуⷮ въ цⷭрство своє ємоуⷤ славⷯ в҃кы вѣкѡⷨ амиⷩ амїⷩ.

На л. 92б с късен почерк: Г҃ди гоⷭдь нашь тако чꙋдно име твоє по все земли.

На л. 96б със същия почерк началото на молитвата „Отче наш“.

Пази се в Музея на Възраждането — Свищов.

Литература: Н. М. Дилевский. Украинское рукописное авангелие 1568 года из Галича в музее Возрождения города Свищова в Болгарии. — Славянска филология, III, 1963, с. 309—321; Г. п. Христов, с. 151—154.

№ 4 (154). *Четириевангелие* от средата на XVI в.

217 л. 19/30 см (1°). 28 коли по 8 л., номерирани. Липсват листове от началото и средата на ръкописа. Общо е добре запазен, само в началото — следи от влага. Хартия — плътна (разст. между вержорите 3 см) с воден знак — везни в кръг със звезди отгоре (Briquet, № 2515 от първата половина на XVI в.) и кардиналска шапка (Briquet, № 3457 от 1504—1517 г.). Подвързията се състои от дъски, облечени с орнаментирана чрез пресоване кожа. Задната корица е счупена по дължина, а кожата е силно повредена. Орнаменти — на предната корица — двоен бордюр от плетеница и мотив — цветя; средник — кръст върху стъпаловидна основа, очертан със същия мотив от растителни орнаменти, с цветя и клонки по краищата; на задната корица — бордюр от мотив цветя, като рамкираното пространство е разделено на неправилни ромбоиди, с вписани орнаменти. От вътрешната страна на двете корици са залепени листове от по-стар ръкопис (вж. № 6).

Писмо: едър полуустав (вис. на буквите 3—4 мм) по 26 реда на страница. Червенослов в текста и заглавия с везано писмо.

Украса: на л. 3а, 56а, 57б, 59а, 94а, 95б, 96а, 158б, 159а, 161а, 211а красиви плетенични заставки с растителни орнаменти в балкански стил в червено и зелено; в началото на евангелията — червени плетенични началки; на л. 2б — преди евангелието от Матей — миниатюра на евангелиста в черно; на л. 2а, 58б и др. текстът завършва във вид на стъпаловидно подредени клинове.

Правопис: безюсов, двуеров; ь и ъ се употребяват безсистемно — ъ се се пише в предлози, представки, в средисловие и краесловие, но в същите позиции се пише и ь; след ж, ч, ш, се пише както ь, така и ъ (мнѡжъство — л. 100б; шъдшїи — л. 209а; чъсть — л. 101а); преобладава употребата на ръ, лъ пред рь, ль; ѣ, ы и ѕ в повечето случаи стоят на етимологичните си места; има епентетично л; след л и н се пишат йотовани гласни (ѡ нємь — л. 158б; изволєнїє — л. 187а; хвалєщє — л. 158а). Надредни знаци — оксия, вария, кендема, спиритус ленис, паерчик; без правило — дипла, амора и камора.

Съдържание:

Л. 1а—2а: Теофилактово предисловие към евангелието от Матей. Без начало.

Л. 3а—55б: Єже ѿ Маѳеа ст҃ое бл҃говѣстїє.

Л. 56а—57а: Єже ѿ Марка ст҃го єѵⷢлїа главыи. Оглавление на евангелието от Марко.

Л. 57б—58б: Прⷣѣисловїє еже ѿ Марка ст҃го єѵⷢлїа. Теофилактово предисловие на евангелието от Марко.

Л. 59а—93б: Єже ѿ Марка ст҃ое бл҃говѣствованїє.

Л. 94а—95б: Єже ѿ Лѹкы ст҃го єѵⷢлїа главы. Оглавление на евангелието от Лука.

Л. 95б: Прⷣѣисловїє еже ѿ Лѹкы стго єѵⷢлїа. Теофилактово предисловие на евангелието от Лука.

Л. 96а—158а: Єже ѿ Лѹкы ст҃ое бл҃говѣстїє.

Л. 158б: Єже ѿ Iѡанна ст҃го єѵⷢлїа главы. Оглавление на евангелието от Йоан.

Л. 159а—160б: Прⷣѣисловїє еже ѿ Iѡанна ст҃го єѵⷢлїа. Теофилактово предисловие към евангелието от Йоан.

Л. 161а—210а: Єже ѿ Iѡанна ст҃ое бл҃говѣстїє.

Л. 210 — празен.

Л. 211а—213б: Сьборныкь сь бгⷨѡ҃ ві-мъ мцⷭѡмъ сказѹє главы коемоѹжⷣо єѵⷢлїоѹ. праздныкѡⷨ госпⷣѡскыиⷨ и въсѣⷨмъ стыиⷨ въсего лѣта. Синаксар. Без край — завършва на л. 213б с 29 октомври. Отбелязани са: на 14 окт. — Петка (Параскева) Търновска и на 19 окт. — Иван Рилски.

Л. 214а—217а: Єѵⷢлїа различна въ паметь ст҃ыимъ.

Л. 217б: Ѹказанїє гласовѡмъ и ѹⷮⷬъиⷨ єѵⷢлїа въскⷭрⷨнь.

Бележки: на л. 2б: исписа перо... (не се чете); на л. 57а: ст҃аго и похвалнаго апⷭтла. єѵⷢлста. ке҃. Марка. трⷫо. гла г҃ апли ст҃и молите мⷭлостиваго б҃а да съгрешенныем оставление. подастъ. д҃шамъ нашемъ коⷣ гла. в. по вⷲнмъ. съвнше прнемъ б҃годтъ. д҃ховное вѣтнскне пленнице разорнлъ есн. апⷭле нез[...] все оуловнвъ Марко. прѣславне вⷣаце пⷭрнвелъ есн. бжетвное проповедавъ еⷮѵлїе. Под него нарисуван кръст, който е копие на орнаментирания на корицата.

На л. 70а: (със същия почерк) Н оуже чⷭа многъ. ѡⷮпоустн нхъ.

На л. 95а: (със същия почерк) С҃таⷢ апⷭла еⷢѵлста Лоукн. трⷫо. н҃і. апⷭлн с҃тн мл҃нте мнлостнваго б҃а да съгрѣшеннемъ н ѡставленне подастъ д҃шамъ нашнмъ кⷣо глас в҃ твърдое[...].

На л. 158а: (със същия почерк) С҃таго въсехвалънаго апⷭла еⷢѵста Нѡвана б҃гослова. трⷫо. глⷭа в҃. апостоле. хⷭоу б҃оу възлюблеⷩне то щъ се нзъбавнтн людн. безъ ѡⷮвътїеннѥ прїемет тѣ прнпадающа. нже възлегъша на прьсн. прнемн. его же молн б҃гослове належещн. ѡблакъ езнческн. разорнтн. просн намъ мнръ велне мнлостъ. кⷣо глⷭа в҃. Велнчнꙗ твоꙗ двъствъннче. кто нсповестъ нсточаешн бо чодеса. н точншн нсцеленнꙗ. н молншн се ѡ дшахъ нашнхъ. ꙗко б҃гословъ н дрꙋгъ хⷭвъ.

На л. 210б: Нзволенїеⷨ оц҃а н съ поспѣшенїеⷨ сн҃а н съвръшенїеⷨ ст҃го д҃ха амⷫн. повеза сїа кннга зовемꙋю тетроеⷢѵль, оу село Троⷩꙗ н ѿкꙋпї ю Батꙋль Дⷮꙋлѡ да работн за неговꙋ д҃шꙋ н за роднтеле его Дꙋлѣ н матн его Тⷣѡрж н тестѣ его Петра н тъщж сн Недж н чⷣа [нх] іⷡѡ. да нⷨ е на помѣнь н кон чете да говорн б҃ь да пⷭротн. въ лⷮѣ з҃св (1694) мⷭц аⷫ г҃.

Пази се в Музея на Възраждането — Свищов.

Литература: Г. Попхристов, 160—161.

№ 5 (152). *Празничен миней с избрани служби от триода* от 1646 г.

315 л. 21/31 см (1°). 32 и половина коли по 8 л. (минея) и 7 коли по 8 л. (триода), номерирани поотделно на всеки пръв и последен лист. Ръкописът е добре запазен, само последните три листа са повредени от влага. Хартията е плътна (разст. между вержорите 3 см), с водни знаци три полумесеца и контрамарка трилистник между буквите В и М (М. Грозданович-Паич[2], № VIII от 1642), три полумесеца с контрамарка трилистник между буквите Р и F (М. Грозданович-Паич,[2] № VI от 1645 г.), котва в кръг с трилистник отгоре и контрамарка трилистник между буквите Ь и V (Вл. Мошин, №2114 от 1650). Подвързия — дъски, облечени с кожа, силно изтъркана от употреба; задната дъска е счупена на две по дължина, а предната заедно с л. 1—15 е отделена от ръкописа; орнаменти — на предната корица двоен бордюр от плетеница и от растителен орнамент, средник — правоъгълник с подобен орнамент; на задната корица — бордюр от растителен орнамент, като рамкираното пространство е разделено на ромбове.

Писмо: калиграфски полуустав (вис. на буквите 3 мм) по 27—28 реда на страница. Червенослов в текста и заглавия, изписани с везано писмо.

Украса: преди началото на минея (л. 1а) има плетенична заставка с растителни орнаменти в червено, кафяво и синьо в балкански стил; на л. 246 — по-скромна плетенична заставка в същия стил, но само с черно, незапълнена. Понякога началките леко са украсени с листов-точков орнамент.

Правопис: безюсов, двуеров. Употребата на двата ера е безсистемна — ъ в предлози и представки, често в средисловие и краесловие; ь — също. Пише се както ръ, лъ, така и рь, ль. В повечето случаи ѣ, ы и ȣ стоят на етимологичното си място, но се среща замяна на ы с и и обратно. След л и н стоят йотовани гласни. Надредни знаци — оксия, вария, кендема, спиритус ленис, камора и паерчик.

Съдържание:

Л. 1а—258б: Празничен миней. Започва от 1 септември (Симеон Стълпник) и завършва с 15 август (Успение Богородично). На л. 36б—50б: Мⷭ҇ць ѡктовріа д҃і ст҃ы мн҃нкь Назаріа Протасіа Гервасіа и Келсіа и прⷪ҇пѡбныи мт҃ре наше Петкы.

Л. 259а—259б: Пасхални таблици.

Л. 260а—313а: Избрани служби от цветния триод. Включени са службите за велики четвъртък, велики петък, велика събота, Пасха, четвъртъка от шестата седмица след Пасха — Възнесение и за Неделята на всички светии.

Л. 313б—315а: Мл҃твы литїины. иже глⷮ҇ѥ дїакоⷩ҇ на литїи великыѥ верниѥ.

Бележки: На предната корица от вътрешната страна:. Радо даде во̂ поⷮ҇ Раѡ ре̄[...] поⷮ҇ Георги ре̄ к̄[...] Продаⷩ҇ реⷱ҇ юнець и кравь и кобиль. Стойко воиниⷦ҇ е̄ овце Градо в̄ вола. Братаⷩ҇ реⷮ҇ г̄ четвратⷮ҇ пеⷲ҇ Тано реⷱ҇ говеда.

По-долу: Прокимни д҃невны.

На л. 3а: А҃пль Павелъ. Аще ȣхлѣблю въсѧ имѣнїе моѫ и прѣдаⷨ҇ тѣло мое да сьфетȣ т'ме люб'ве же не имаⷮ҇ каа ми еⷭ҇ полза.

Под него със същия почерк: Вѣрȣитⷷ брате аще тѣло имѫтъ стрⷭ҇тъ въ ѡбичаи поⷧ҇лежитъ мȣцѣ.

На л. 119б: Изволенїе оц҃а и съ поспѣшенїе ст҃го д҃ха аминъ. да се знаѥ сїю книгȣ гл҃еми минеи какъ кȣпи ꙗ попь Стоꙗнь Петко Рȣїѡ Радохна Станко Стоꙗнь Никола да слȣжїи за бащїнь имь дȣшȣ и за маичи иⷯ҇ дⷨ҇шȣ Петко подрȣжїе Рȣсо Рȣїѡ подрȣжїе Бонке Радохна подрȣжїе Бонке Станко подрȣжїе Радо Стоꙗнь подрȣжїе Стано. Сїю книгȣ кȣпи сїчко село и прѣложї ꙗ ȣ храмь прⷪ҇побна Петка да слȣжї и на жївн на животъ на мрътвы на спⷭ҇енїе вь вѣкы вѣкоⷨ҇ аминъ и кои рече моꙗ е̄с да е проклеть ѿ т҃ н҃і оц҃и и ѿ прⷪ҇пбна Петка и ѿ ст҃го ѡц҃а Никола. аминъ.

На л. 315а: Б҃ъ да прости писавшаго и б҃ь да спⷭ҇еть.

На л. 315б: Да се знае какь праде попь Нетко ѿ село Тебѣнѣ сїю кнїгȣ гоглїмї менеїь на село Трань ї настїло Петко Боазїчїь ї Рȣїо ї Станко.

їоко кога земе та рече а моїа є да є пракеть ѿь ти҃ осамнадеть ѡ҃ції ї да мȣ опрєрика ст҃а Петка.

Под него: Та го зеле сїчко село Тоѣнь. Следват имена.

На л. 263б: Вѣдомо да ѥⷭ҇ въсакомȣ чл҃кȣ како кȣпи Нетко Іѡвановⷡ҇ книгȣ сїю гл҃ѥми минеи. ѿ село Добрѣвци и приложї ю оу храⷨ ст҃го ѡц҃а наⷲго и чюдотворца х҃ва Николае да слȣжи за неговȣ д҃шȣ. и за бащинȣ д҃шȣ и за маичинȣ и за негове чеда. и аще кто да се покȣсиⷮ да є посвоиⷮ или да є попродадеⷮ или из ц҃ркы да є извадить да мȣ ѥⷭ҇ сȣпериⷦ҇ ст҃и Николае на страшно сȣдище. аминъ и да є проклеть ѿ ти҃і ст҃ыⷯ ѿць.

По-долу (със същия почерк?): Исписа се сїа книга вь лѣⷮ ѿ съзаⷣнїє мир҃ȣ з҃ ри҃д. оу манастири ст҃го Аѳанасїа писаⷯ азь ереи Геѡргїе тогда быⷭ҇ тȣрска воиска на мал҄ть.

Пази се в Музея на Възраждането — Свищов.
Литература: Г. Попхристов, с. 159—160.

№ 6. *Октоих* от XV в. (фрагмент).

2 л. 19/30 см (1°). Листовете са залепени от вътрешната страна съответно на предната и задната корица на четириевангелие № 4 (154). Листовете са много повредени както от лепилото, с което са просмукани, така и от влага. Л. 2 (на задната корица) е скъсан по ширина и отлепен от дъската, така че могат да се прочетат отделни думи от текста на обратната му страна. Хартията е груба, много пожълтяла и чуплива. Не могат да се забележат вержори и понтюзо, нито воден знак. Плътността ѝ е нееднаква — на просвет се забелязват по-плътни и по-тънки места в строежа ѝ, но поради невъзможността да се отлепят изцяло листовете от подвързията не могат да се правят каквито и да било по-определени изводи.

Писмо: едър полуустав (вис. на буквите 4—5 мм) по 27 реда на страница в писмено поле 16/28 см. Начертанията на буквите заслужават особено внимание, тъй като имат някои старинни черти, смесени с по-късни. По общо впечатление почеркът е неравен, буквите са ъгловати, нееднакви по големина и наклон; някои от тях (напр. ѡ, т, ж) често не достигат долната линия на реда, а д, р, ц и щ се пишат високо, като опашките им са почти изравнени с краищата на останалите букви в реда — т. н. „висящо писмо“. а се пише почти вертикално, с леко наведено ляво стълбче и малка закръглена петлица; ѧ има форма на пресечена пирамида; д и ж са асиметрични, със скъсени пропорции. От друга страна, в писмото личат ясно множество късни курсивни елементи както в начертанието на отделни букви, така и в някои писмени похвати — напр. надредните букви. Червенослов в текста, много избледнял.

Правопис: еднoюсов — само ѧ, едноеров — само ъ; на полуотлепената част от л. II може да се разчете думата чьстъ, в която единствено фигурира ь. Преобладават думите със запазени ерови гласни — Маръѳа, носивъше, крѣпъци, изъгоните, въсѣкѧ, Анъдреѩ и др. Няма примери за изясняване на Ъ в О нито в коренни, нито в суфиксни срички. В думата маⷮтвнѧ има замяна на ерова гласна с носовка, но се среща и форма мъртвихъ. Не се употребява йотувана носовка. Съюзът нъ се пише нѧ. ѣ и ы стоят на етимологичното си място. Среща се епентетично Л — възлюблєнаıа, зеⷨлѧ.

Съдържание:

Лист I (от вътрешната страна на предната корица): светилни и евангелски стихири на възкресните евангелия, които се включват в приложенията на октоиха — започва със светилните за трето евангелие, продължава с евангелската стихира за същото евангелие и завършва със светилните за четвърто евангелие, без край.

Лист II (от вътрешната страна на задната корица): част от изборни евангелия и апостоли за неделни и празнични дни — започва с част от първо послание на ап. Павел към коринтяните, гл. 4, ст. 14—16, продължава с евангелие от Матей, гл. X, ст. 1—8 за Велики четвъртък и завършва с началото на апостолското четиво за петък.

Пази се в Музея на Възраждането — Свищов, заедно с № 4 (154).

Литература: А. Милтенова. Неизвестен ръкописен фрагмент от XV в. с елементи на т. нар. „народни почерци". В сб. Славянска палеография и дипломатика. Balcanica III, Etudes et documents, С., 1980, с. 123—131.

№ 7 (151). *Октоих* от средата на XVI в.

92 л. 31/22 см (1°). 15 коли по 8 л. Номерация не се забелязва. Ръкописът е в лошо състояние — от л. 1 до л. 12 е пострадал от влага, на л. 13—21 — дупка от изгоряло. На много места липсват листове, други са откъснати от ръкописа. Хартия — плътна, грапава, с воден знак бича глава с триконечен кръст отгоре (под. Briquet, № 14 525 от 1543 г.). Подвързия липсва. Ръкописът е поставен в картонени корици.

Писмо: едър полуустав, доста разкривен и неправилен (вис. на буквите 3 мм) по 32 реда на страница. Заглавия и заглавни букви — в червено.

Правопис: двуюсов, двуеров, но извънредно объркан; Ѫ се заменя най-често с Оу, но се среща и Ъ, Ь (осьди сѧ — л. 32а; същими — л. 19б). Ѧ се заменя с Ѣ, Є, Ꙗ, Ь. Ъ се пише в предлози и представки, а Ь — в средата на думата и в краесловие, но непоследователно. Ы, Ь и Ѕ стоят на етимологичните си места. Запазено епентетично λ. Надредни знаци — непоследователно поставени: оксия, вария, спиритус ленис и кендема. Образец от текста: Оутврьже̂ въ начетцѣ н҃бса разꙋⷨмѡ. и землѧ на водѫ ѡсноваль. на камени́ мѣ х҃е заповѣде и твои оутврьди. ꙗко нⷭѣ ста паче тебе єдинє ч҃лколюбче. оскѫ̂женнаго̀ бывша ада́ма. вькоушенїемь дрѣва. пльти твоею спⷭноє стрⷭтїе ѡправдаль єси х҃е. сам бо неповиннень см҃ртнаго искоуса бы безгрⷭѣшныи. вьскрⷭенїа свⷮѣ въсїа. иже въ тьмѣ съмртнѣи и сѣни сѣдѣщиїимь. бь мои ıс свⷨои бⷭжтвⷨѡ крⷢѣпка свьзавь. сего вьсѫды расхыти̂ єси. хероувиⷨ и серафиⷨ ꙗвила сѣ єси вышьши б҃це. ты бо єдинѫ прїѧть невъмѣстимаго б҃а. въ чрѣвѣ твоемь нескврьнаа. там же тѣ вѣрнїи въси пⷭѣнми чⷭтаа оублажаемь (л. 58б).

Съдържание:

Л. 1а—63б: Службите от октоиха от гл. 3 до гл. 8 включително. Без начало — започва с троичния канон от утринната възкресна служба на гл. 3. Липсва краят на гл. 3 и началото на гл. 4.

Л. 64а—92б: Покайни стихири за вечернята от неделя вечер до сряда вечер, както следва: неделя вечер — на гл. 1, понеделник вечер — на гл. 2, вторник вечер — на гл. 4, сряда вечер — на гл. 5. Без край.

Бележки: На л. 17б: Цаню Герги Иванъ Стоѧнъ Петку Нику Димитри.

На л. 18б: Русин Иванъ Цани Тудуранъ Стоѧнь Пею Василь Минчу Колю.

На л. 34б: А҃ггльскыѧ сили на гробѣ тⷡоемь и стрѣгущимь зелъ.

На л. 45а: Колю Цани Иванъ Герги Петку Драганъ.

На л. 56а: Цани Иванъ Герги Иванъ.

На л. 58б: Да са зна какъ писа асъ Цани ѿ Драгриживу да му гу пручитетї туи писмо како казва.

На л. 63а: Возваⷯ тебѣ г҃ди тепле из глубины. с҃рдце мое страхⷪⷨ твоимъ да покоит сѧ да никто же не оусладит ми сѧ ѿ мирских красоть и на слабость.

На л. 68а: Г҃ди ѡружїе на дїавола к҃ртъ твои далъ еси намъ трепещеть бо и тресет сѧ не могии взирати на силу егѡ ѩко мртвїе воскрешаетъ и с҃мртъ оупразнить. сего ради ти сѧ покланаемъ единому безсмртному Х҃рту б҃гу нашему.

На л. 68а (по-долу): Молитвата „Свети боже, свети крепки...“ на гръцки език.

На л. 70а: Стоѧнъ Тудора Стоѧнъ Колю Дончу.

На л. 79а: Колю Цани Иванъ Герги Петку Пею Драгинъ Косю.

На л. 80а: Кїрю Манчу Маню Колю Иванъ Стоѧнъ Милчу Станчу Тудура. Стефанъ Фїлипъ пацирити.

На л. 83б: Да са знаи какь има да зема.

На л. 87а: Да са... попь Никола.

Пак там — примитивни рисунки на островърхи петкуполни храмове.
Пази се в Музея на Възраждането — Свищов.
Литература: Г. Попхристов, с. 154.

№ 8 (146). *Октоих* от втората половина на XVII в.

255 л. 14/20 см (4°). 34 коли по 8 л.; номериран е по листове — от А (1) до СОА (271). Ръкописът е добре запазен. Има подлепвани листове; липсват листове от средата и края. Хартия — плътна (разст. между верждорите 2,8 см) с воден знак корона с шестлъчна звезда и полумесец отгоре и контрамарка трилистник между буквите G и B (под. М. Грозданоðић-Паић[1], № V, Е от II пол. на XVII в.). Подвързия — дъски, облечени в кожа с пресовани орнаменти: плетеничен бордюр и средник-цвете. Запазена е една закопчалка.

Писмо: калиграфски полуустав (вис. на буквите 3 мм) по 19 реда на страница. Заглавия, изписани с везано писмо и заглавни букви — в червено.

Украса: на л. 1а, 9а, 30а, 17а, 50а, 69а, 90б, 112а, 133а, 154а, 176а има плетенични заставки и началки в балкански стил в червено, синьо, жълто и бяло. Троичните тропари са отбелязани в полето с рибка.

Правопис: безюсов, двуеров; Ъ се употребява в предлози и представки, а Ь — в средисловие и краесловие. Пише се РЬ, ЛЬ, но се среща и РЪ (дръжавою — л. 73а). Запазено епентетично л (люблѣше — л. 121а). Ѣ, Ы и Ѕ стоят на етимологичните си места. Има спорадична употреба на ѫ (мора чръмнаго пѫчинꙋ — л. 78а). Занемарена поствокална йотация. Надредни знаци — последователно употребени: оксия, вария, кендема, камора, спиритус ленис и паерчик.

Съдържание:

Л. 1а—8б:	Текстът на единадесетте възкресни евангелия.
Л. 9а—175б:	Пълен състав на гласовете за седмичния цикъл — от 1 до 8 глас.
Л. 176а—252б:	Покайни стихири за вечернята от неделя вечер до петък вечер включително. Спазена е последователността на гласовете: неделя вечер — гл. 1, понеделник вечер — гл. 2 и т. н.
Л. 253а—253б:	Таблица за реда на възкресните евангелия и гласовете за всички недели през годината.
Л. 254а—255а:	Типикарски указания за празника Въздвижение на честния кръст (14 септември).
Л. 255б:	Започват троични стихири за неделното богослужение. (Без край).

Бележки: От л. 1а до л. 6а долу на полето под текста: Да са знає снє овтоїнь на с҃тн б҃цн ѿ Сопоть да служє запомнаніє лето аѱ̌ѕа. (1761).

На л. 256б: Мл҃тва н благословеніє ѿ насъ да нматє много здравє. 1830 лета ѿ Х.

Под него: Пнсахъ октонхь Петарь Нванъ мцⷭ҇ъ мартъ дєнъ пєрвн тугнва марта бєшє въ сабота азъ Петаръ Нвановнчь. аѡл. село Троѧнь.

От вътрешната страна на задната корица: Днко Вутю Днно Данкє Радо Данчо Гєно.

На предния форзац: Дамасннъ ннокъ н подїдаконъ. Същото е написано от същата страна и от другата му страна.

Пази се в Музея на Възраждането — Свищов.

Литература: Г. Попхристов, с. 158.

№ 9 (153). *Постен триод* от 1619 г.

385 л. 21/31 см (1°). 47 коли по 8 л. номерирани на всеки пръв и последен лист. Липсва цялата първа и по 1—2 листа от последните коли. Общо ръкописът е в лошо състояние — целият е пострадал от влага, от л. 373 до края силно е пожълтял и почернял; л. 80 и 158 са скъсани по дължина. Хартия — плътна, грапава (разст. между вержорите 3 см), с воден знак котва в кръг с трилистник отгоре (Николаев, № 150 от 1603 г.), три полумесеца с контрамарка трилистник между две неясни букви (неидентиф.; под. контрамарка М. Гроздановић-Паић[1], № I), три полумесеца с контрамарка трилистник между буквите С и А (неидентиф.; под. контрамарка М. Гроздановић-Паић, № I). Подвързия — отзад — дъска, облечена в кожа; отпред дъската липсва; орнаменти — плетеничен бордюр, в който е

вписан ромб с растителни орнаменти; на задната корица са запазени четири железни гвоздеи с многоъгълни главички.

Писмо: калиграфски полуустав по 27 реда на страница (вис. на буквите 4 мм). Заглавията, изписани с везано писмо и заглавни букви — в червено.

Украса: много скромна — някои началки са леко украсени с листовточков орнамент; на л. 299б и 304а текстът завършва във вид на стъпаловидно подредени пирамиди. Троичните тропари са отбелязани в полето с рибка. На л. 138б има в полето по-късно изрисувана плетеница с черно.

Правопис: безюсов, двуеров. Ъ се употребява в предлози, представки и в средата на думата, а Ь — в края на думата. Ь, Ы стоят на етимологичните си места. По правило се пише РЪ, ЛЪ. След Л и Н се употребяват йотувани гласни. Пази се епентетично Л. Надредни знаци — системно употребени: оксия, вария, кендема, камора и паерчик.

Съдържание:

Пълен състав на службите от постния триод. Загубена е службата за неделята на митаря и фарисея — ръкописът започва (л. 1а) с типикарски указания, които се намират в края на тази служба.

Нач.: и ѿпоⷭу и вълитїю еѵлⷢскою стр[..]це поют се стⷯры сїе ѡⷮ днⷭь даже дⷧо не вⷯъсѣ҃ стⷯыи чътет же се и поꙋченїе въ стꙋдитѣ.

Бележки: На л. 217а: Михо ѡ҃ Видраре момакь глꙋпавь и без ꙋмь.

На л. 244б—245а: Сиа книга на попъ Петра Пеловичь ѿ Видраре. синове мои Павлъ Филѡ Ї̈ѡсифъ Николаи.

На л. 299б: (от ръката на преписвача) Грамаⷮни Кⷦѡїо мнѡгѡгрѣшни.

На л. 385а: Да се знае сїа книга гл҃еми трїѡд каⷦ настоꙗ Храно та е кꙋпи и плати за нею да слꙋⷤ ст҃мꙋ за негѡво дш҃ꙋ и за родителе егꙋ Димитра и макꙋ мꙋ Рꙋсѫ и сн҃ь его Грозо б҃ь да гѡ испокои. идеⷤ праведни веⷭлеⷮ се и кои ще посвои сїю книгꙋ иⷧ прода да е проклеⷮ ѿ тиі ѿць иⷤ во Никеи а кои приложи б҃ь да прости. Отстрани е допълнено: и Грозѡ сн҃ь Искрь и подрꙋжїе его Велѫ.

От вътрешната страна на задната корица: Изволенїеⷨ ѡ҃ца и съ поспѣшенїе сн҃а. и съвръшенїеⷨ ст҃го д҃ха въ вѣⷦ аⷨ. исписа се сїа кнїга гл҃ѥми триѡдь сырⷱѣ трьпⷭѣⷩь на слꙋⷤнїе ст҃ѣи и живоⷮворещиеи тⷭрици. исписа се. въ монасⷮти гл҃ѥⷨ Кѵчево храⷨ ст҃го великомника и побѣдоноⷭца х҃ва Геѡⷬгїа въ д҃ни б҃лгѡчъстиваг҃ѡ. и хⷭолюбиваго еⷭпкпа кⷮѵ Лавреⷩтїа и присмѣенаго їгꙋмена кⷮѵ Гавⷬїила и настоанїемъ б҃гьлюбезнаго протопапа кⷮѵ Іѡвань и попь Грозо. понеⷤ ѡны настоахꙋ за сїю б҃жтвнꙋю книгꙋ. понеже имѣхꙋ ѿ мноѕы лѣть желанїе. За сїе дѣло съвръшити и да имъ подаⷭ б҃ь сꙋгꙋбо въсы вѣкь. а въ бесконечны вѣⷦ жизнь вѣчнꙋю. и да имъ подаⷭ г҃ь б҃ь вѣиⷰъ плетеⷩ ѿ б҃жтвныⷯ ръкь на прѣвышнѣⷨ своеⷨ прѣстолѣ. н да х҃ы нпоконть г҃ь б҃ь ндеⷤ правеⷣны почнваютъ. н агг҃лы лнкꙋють н мнⷱцн велеⷭт҆ се. н да ꙋслышеⷮ бл҃жны гл҃аⷭ. прїндѣте бл҃венны ѡ҃ца моего ꙋгѡтованое вамо н прⷱо нспоснх нспнса сїю бжⷭтвнꙋю кннгꙋ послѣⷣнн н м҆нншн въ ча҃цѣⷯ Конѡ ѿ село Брѣсннцж. н съпнса въ лѣⷮ З҃РКЗ въ тозн се врѣме ıавн ѕвѣзда знаменана тогнзн се прочюха татаре н въ то врѣме бѣ даⷮ҃ б҃ь нзѡбнлїе пшеннцж таковаⷤ нѣⷭ было.

Ръкописът се пази в Музея на Възраждането — Свищов.

Литература: Г. Попхристов, с. 154—156; Б. Ст. Ангелов. Български книжовници от XVII в. — Литературна история. Кн. 1, 1977, с. 34—38.

№ 10 (148). *Служебник* от 1639 г.

235 л. 14/21 см (4°). 29 коли — 27 имат по 8 л., 28 кола — 6 л. и 29 кола — 4 л.; номериран е по коли, а от л. 1 до л. 10 има неоригинална номерация по листове. Ръкописът е добре запазен; л. 1—4, както и други листове са подлепвани по-късно; л. 234 е полуизтрит вследствие на влага. Хартия — плътна, с лек блясък (разст. между вержорите 3 см) с воден знак котва в кръг с трилистник отгоре и контрамарка трилистник между буквите В и М (Вл. Мошин, № 2093 от 1630—1640 г.) и корона с шестлъчна звезда и полумесец отгоре и контрамарка трилистник между буквите А и С (Николаев, № 183 от 1641—1645 г.). Подвързия — дъски, облечени в кожа; орнамент — и на двете корици плетеничен бордюр, като рамкираното пространство е разделено на еднакви ромбове от тройни линии.

Писмо: калиграфски полуустав (вис. на буквите 3 мм) по 20 реда на страница. На л. 234б—235а има по-късна добавка от друга ръка, с по-дребен и закръглен полуустав. Червенослов в текста.

Украса: началките са украсени с растителни орнаменти — листа-остриета и точки; на л. 1а и 37а има плетенични заставки в балкански стил, очертани с червено, незапълнени. На л. 55б текстът е оформен във вид на клин.

Правопис: безюсов, двуеров. Употребата на двата ера е системна — Ъ в предлози, представки и в средисловие, Ь — в краесловие. Без изключение се пише РЪ, ЛЪ. Ѣ, Ы и Ѕ стоят на етимологичните си места. Пази се епентетично Л. Надредни знаци — последователно употребени: оксия, вария, кендема, спиритУс ленис, камора и паерчик.

Съдържание:

Л. 1а—5а: Ꙋставь бжⷭтвные слоужбы. въ нıен же н дїаконства.

Нач.: Хотен с҃щеннїкь, бжⷭтвное съвръшатн танн҆ство. длъжнь ıеⷭ пръвѣе оубо мнрнь бытн съ въсѣмн. Типикарски указания.

Л. 5а—36б: Бжⷭественна слꙋжба, нже въ стыⷯ ѡ҃ца нашего Іѡанна Златоуⷮстаⷮ.

Л. 37а—55б: Бжⷭтвна слꙋжба нже въ с҃тыⷯ ѡ҃ца нашего Васнлїа Велнкаго.

Л. 56а—82б: Ꙋставъ бжⷭтвные прѣждесщ҃енные слꙋжбы, пое же помѣнн наⷭ г҃н.

Л. 82б: Мл҃тва на бранїе гроздые.

Л. 82б—93а: Мл҃тва, начетн вино кнсѣло.

Л. 83а—83б: Мл҃тва втора томꙋжⷣе.

Л. 83б—85а: Мл҃тва въсакомꙋ аще въпадеть что скврънно, въ съсоуⷣ вина, или елеа, или ино что. и бꙋдеть ново не разгнило се.

Л. 85а—85б: Мл҃тва, поганꙋ въпаⷣшꙋ въ стꙋденъцъ.

Л. 85б—86а: Мл҃тва наⷣ съсꙋдѡⷨ ѡскврънишим се.

Л. 86а—108а: Еѵⷢлїа ст҃ыⷯ стⷭртеи г҃а б҃а и сп҃са нашего І҃ѵ Х҃а. въ ст҃ыи и великыи четвⷦрътъ, веⷱрь.

Л. 108б—118а: Еѵⷢлїа въскⷭрны а҃і.

Л. 118б—190б: Аⷭплы и еѵⷢлїа праздникоⷨ гⷭподскимь. и нарочитиⷨ ст҃ымь. ѿ мⷭца септеⷨврїа до мⷭца авгꙋста. Отбелязани са: 14 февр. — Петка Търновска и на 13 февр. — Симеон Сръбски.

Л. 190б—230а: Начело сꙋботамь и неⷣлꙗмь ст҃ѣи и велиц҃ѣи .м҃. ци. Изборни апостоли и евангелия за службите през великия пост от неделя месопостна до четиридесетница.

Л. 230а—233а: Мл҃тва, юже гл҃ють архиереи или дх҃овникь прощениꙋ, за гр҃ѣхы все волные же и неволные и въсакꙋ клетвꙋ, и заклинанїе и вънюⷣга причещати се пр҃чтыⷯ таинь.

Л. 233а—233б: Мл҃тва в҃, томꙋжⷣе.

Л. 234б—235а: Егда въливаеть сщ҃енникь водꙋ топлою вь ст҃ы потирь и гл҃ить. Написана е с друг почерк.

Бележки: на л. 1б: Г҃и посли ми роукꙋ.

На л. 234а: Изволенїеⷨ ѿ҃ца и поспѣшенїеⷨ с҃на и съвръшенїемъ ст҃го дх҃а аминъ. испиⷯса азъ многогрѣшныи пѡⷫ і҃ѡ сїю книгꙋ зовома лѵⷮргїа въ лѣⷮ ЗРМ҃З въ бг҃ъхранимое село Етрополе при еⷭпкпа Ловешкїⷯ кѵръ Сѵмеѡна настоıанїе кⷮѵ попа Неⷣлꙗ ѿ Челопечь, ѿ кадилъкъ Златишки и плати за ню кⷮѵ Петко Граювъ ѿ село Челопечь, и приложи ю въ храмъ ст҃го Никола да работи за еговꙋ дш҃ꙋ и за подрꙋжїе его [.....] и никто же да не имать волю на ню тъкмо Петко и Петковы снове Добре и Никола, и кои се ще покꙋси, да ю изнесетъ из црковъ или посвоитъ или оукрадетъ, да иⷭ проклетъ ѡ т҃ін ст҃ыⷯ ѿцъ иже въ Никеи, и да мꙋ е сꙋперникъ ст҃ы Никола въ д҃нъ сꙋдныи. аминъ. цѣна ѥ книзѣ сеи седемъстотинъ ни р҃і асп҃рїн.

От приписката, от почерка и цялото оформление на ръкописа се вижда, че служебникът е дело на поп Йоан, книжовник от Етрополската книжовна школа през I половина на XVII в. Вж. още следните ръкописи: Вр. 15, Пролог за март—август от 1635 г.; НБКМ № 1044, стишен пролог от 1636 г.; НБКМ № 76, евангелие от 1658 г. и др.

Пази се в Музея на Възраждането — Свищов.

Литература: Г. Попхристов, с. 157—158; Б. Райков. Етрополската книжовна школа (канд. дисертация), 1975, с. 97.

№ 11 (145). *Кормчая* от края на XVI в.

199 л. 15/21 см (4°). 25 коли по 8 л., номерирани на всеки пръв и последен лист; от началото на ръкописа до л. 72 са означени 9 коли (от 7-а до 15-а), а от л. 72 до края — шестнадесет коли. Липсват първите шест коли и първият лист от седма кола, както и краят на ръкописа. Общо взето, е добре запазен; тук-там има следи от влага. Хартия — не много плътна (разст. между вержорите 3 см) с воден знак котва в кръг със звезда отгоре и контрамарка трилистник с две неясни букви (под. Briquet, № 561 от 1578 г.; Николаев, № 125—127 от 1585—1588 г.). Подвързия липсва. Ръкописът се съхранява заедно със сборник 145а в картонена обвивка.

Писмо: четлив полуустав (вис. на буквите 3 мм) по 24 реда на страница. Заглавия, изписани с везано писмо (л. 72а, 140б, 154б, 170а), и заглавни букви — в червено.

Украса: началките са украсени с листов-точков орнамент, много скромно.

Правопис: безюсов, двуеров. Среща се спорадична употреба на ѫ (снѫхꙋ — л. 70а), а някъде тя има новобългарски рефлекси (съботꙋ, бъдеть — л. 51б). Ъ и Ь по ресавски — Ъ в представки и предлози, често в коренни срички, Ь — в краесловие и средисловие (при РЬ, ЛЬ и след Ж, Ч, Ш). На места — изясняване на Ъ в О (главно в суфиксални срички). Пази се епентетично Л. Ѣ и Ѕ стоят на етимологичното си място. Употребата на Ы разколебана — честа замяна с И. Забелязва се редукция на О в У (просфура — л. 44а, вуда — л. 73б, саму — л. 26б). Надредни знаци — последователно употребени: оксия, вария, спиритус ленис, спиритус аспер, паерчик; без правило — кендема, камора и дипла.

Съдържание:

Л. 1а—23б: Без начало. Послание на Василий Велики към Иконийския митрополит епископ Амфилохий.

Л. 23б—25а: Сїи сꙋть заповѣди с҃тыиͯ ап҃ль и с҃тго Василїа и прочыиͯ съборь ѿць нашиͯ.

Нач.: Заповѣⷣ же о кꙋмѣ. и҃, или і҃ лѣⷮ.

Л. 25а—27а: С҃тго Василїа епистолїа. Григорїю прѣзвитерꙋ. іако ѿлꙋчити се емꙋ ѿ жены сꙋщее съ нимы.

Нач.: Прочтаͯ твое писаніе ѡ Григоріе съ въсѣмь ꙋсрьдїем. и ꙋдивиͯ се.

Л. 27а—30а: Епистолїа Генадїа патрїарха. Константина граⷣ. и еже съ нимь с҃тго събора къ въсѣⷨ прѣпоⷣобныиⷨ митрополитомь. и папѣ Римскоⷨ. о възимающиͯ злата на поповствѣ: и о прїемлющїихь на златѣ хиротонїю. сирѣчь їеренство ї дїаконство: бг҃овъзлюблїенныиⷨ, сьслꙋжебникѡⷨ Генадїе, и сꙋщїиⷨ съборь, вънꙋтрь. цр҃твꙋющаго Константина града новаго Рима с҃тыи съборь.

Нач.: Вⷧ҇ка нашь, и б҃ъ и спⷭ҇ь І҃с Х҃с. прѣдавь ст҃ыимь своимь оученикомь еѵⷢ҇лско проповѣданїе.

Л. 30а—33б: Єпистолїа стⷭ҇го Тарасїа, архїеⷭ҇пкопа, Константина граⷣ҇ новаго Рима. еже бывати съставленїа сщ҃енства, на дарѣ имѣнїа таѣина.

Нач.: Многоврѣменно и многоразлично еѵⷢ҇лскыи и апⷭ҇льскыи и ѡⷮ҇чьскы ȣчими есмо. несрѣбролюбнь нравь имѣти.

Л. 33б—34а: Ст҃го Васїлїа. о томжеⷣ ѿ проталька Исаие прⷪ҇рка.

Нач.: Законь даль еⷭ҇ на помощь. да рекȣ не ꙗко г҃ль съ.

Л. 34а—35б: Тогожеⷣ, ѿ епистолїе. еже къ еⷭ҇пкопомь сȣщимь поⷣнимь ꙗко не творити хиротонїе дара ради.

Нач.: Щаит бо се имь ꙗко не съгрѣшаюⷮ понеже възимаюⷮ кⷧȣпно.

Л. 36а—37б: Ѿ правиⷮ прⷣпобныиⷯ ст҃ыиⷯ ѡ҃ць. шесть сⷮь, и л҃. иже въ Халкидонѣ събраше се, ѡ томжеⷣ паки.

Нач.: Аще котори еⷭ҇пкопь на дарѣ хиротонїю сътвориⷮ.

Л. 37б—40а: Въпрошенїе и ѿвѣщанїа о иих же вьпросише мниси. вьнѣ града цⷭ҇ркаго постещїи се ѿⷭ҇вѣщанїе же бы събравшаго се събора тогда. въ Константинѣ градѣ. емȣ же прѣⷣстатель бѣше ст҃ыи патрїархь Николае. при ц҃ри Алеѯїи Комнина.

Нач.: Поⷣбает ли мнихȣ вьходити вь ст҃ыи жрьтьвникь.

Л. 40а—42б: Чинь събора ст҃го патрїарха Сїсинїа Константина града ѡ второбрачнѣмь съвъкȣплѥнїе.

Нач.: Чьстнȣ быти бракȣ и ложїю не скврьнȣ. бжⷭ҇твное писанїе свѣⷣтельствȣеть.

Л. 42б—45а: Правила ст҃го Никѵ̈фора архїеⷭ҇пкопа Кон̾стантина граⷣ҇ алеѯандрьскаго патрїарха. и иже съ немь ст҃ыⷯ ѡⷮ҇ць.

Нач.: Єликы ц҃рквь еретигми ѳронїасани быше повелеваемь ꙗко ѡбщи домь имѣти сїе.

Л. 45а—47б: Илїе митрополита Тирскаго ѡⷮ҇вѣщанїа. о иих же въпроси его нѣткто минихь Дїонїсїе.

Нач.: Въпроⷭ. Ѡтрочетȣ ȣмирающȣ и едва дихающȣ. и приемь и попь

Л. 47б—53а: Правила ѿ ст҃го събора. Гагрьскаⷢ. иже въ митрополїи Пафлагон̾скои събра се на Єв̾статїа нѣкоего еретига и на единомȣдрьствȣющїиⷯ съ ни.

Нач.: Съи ꙋбо Євстатїє и сꙋщїи съ нимь гл҃ахꙋ. ꙗко никто же ѿ женещїиⷯ се, надежⷣꙋ спⷭенїа не имать ѿ . б҃а.

Л. 53а—56а: Правила събора Неѡкесарїскаⷢ.

Нач.: Аще кто прилоⷮжи въжⷣелѣвшꙋю женꙋ, съвъкꙋпити се съ нею.

Л. 56а—59б: Ѿ ст҃го събора. єⷤ въ Антїѡхїи. праⷡ.

Нач.: Аще котори єпⷭкопь, събором єпⷭкⷫыимь. извръжень бꙋдет.

Л. 59б—64б: Ѿ сьбора Сарденскаго. правило.

Нач.: Безьврѣменство наше и многое чюв҆ство. и неправⷣенаа мл҃енїа.

Л. 64б—72а: Ѿ правыⷧ ст҃го ї҆ѡанна постника.

Нач.: Нъ оубо и постникꙋ божⷭтвьном ї҆ѡаннѣ, иже намь приключающиⷯ се страсти добрѣ имѣти.

Л. 72а—74а: Въселенско поꙋченїє и прѣданїє правїє вѣры. ст҃ыⷯ и прѣславныиⷯ .в҃і. апⷭль ѡ мирскыиⷯ людеⷯ, вѣрꙋющїиⷯ въ г҃а нашего І҃ѵ Х҃а. книга прьва. писанна Климента папы Рѷмскаго. А҃.

Нач.: Ап҃лы и презвитери, ин҃ꙗ кꙋпно съшⷣеше се.

Л. 74а—74б: Єже не възаⷣти досажⷣенїє досадившомꙋ. и не мислити зло ѡбидещомꙋ те. слоⷡ В҃.

Нач.: Нъ аще кто тебе кльнеⷮ, ты блвⷭы его. понеже писано єⷭ въ книгаⷯ числныиⷯ.

Л. 74б—76б: Ѡ крашении тѣлесныⷨ и еже ѿсеⷢ грѣⷯ слоⷡ Г҃.

Нач.: Не ꙋкрашати же се. да ꙋловлена бꙋдеⷮ нѣкаа дрꙋгаа ѡ тебе.

Л. 76а: Ꙗко не поⷣбаеⷮ сматраⷮ злѣ живꙋщїиⷯ нъ на дѣло свое ꙋпражнꙗти се. слоⷡ Д҃.

Нач.: Не бꙋди лѣта є и скаче по ꙋлицаⷯ. безврѣменно зритель.

Л. 76а—77а: Ѡ книгаⷯ коиⷯ пѡⷣбает прочитаⷮ и дрьжати, коиⷯ ли ѿвращати се и прѣзирати. слоⷡ Є҃.

Нач.: Аще ли въ дѡмꙋ сѣдиⷲ прочитаи законные книги.

Л. 77а—78а: Ѡ женаⷯ гроиꙋраливиⷯ и лꙋкавыиⷯ. слоⷡ Ѕ҃.

Нач.: Слыши ꙋбо что г҃лють въ прѣмꙋдрости ст҃ое. сие съхранꙗи словеса моа.

Л. 78а—80б: Ѡ повинꙋтїи женѣ къ мꙋжꙋ своемꙋ. и ѡ мꙋже любиои и цѣломꙋдрои. слоⷡ З҃.

Нач.: Женаⷤ да повинꙋет се мꙋжꙋ своемꙋ понеⷤ бо глава женѣ мꙋжь єⷭ҇.

Л. 80б—81б: Не банꙗти се женѣ съ мꙋжем.

Нач.: Ѿвращаи же се. и еже въ бани съ мꙋжи. бесчинꙿное бывающее банꙗнїє.

Л. 81б—86а: Ѡ єпⷭ҇копѣⷯ и ѡ поповѣⷯ и дїаконѣⷯ. и ѡ въсакѡⷨ чинѣ цр҃кѡвнѣⷨ. книⷢ В҃ слоⷡ А҃.

Нач.: Ѡєпⷭ҇кѡпѣⷯ же слово слыхѡⷨ, ѿ га҃ нашего Іѵ҃ Ха҃. пастира поставлꙗема єпⷭ҇кпа по цр҃кваⷯ, въ въсакои странѣ.

Л. 86б—87б: Ѡ хрⷭ҇тїанѡⷯ, каковыиⷯ пѡⷣбаеⷮ быти кр҃щающиⷨ се въ име га҃ нашеⷢ Іѵ҃ Ха҃. слоⷡ В҃.

Нач.: Вѣдомоⷤ бꙋди вамь братїе и о семь ꙗко кр҃щающи се въ смр҃ть га҃ Іс҃а.

Л. 87б—88б: Како пѡⷣбаеⷮ єпⷭ҇кпꙋ сꙋдити съгрѣшающимь. слоⷡ Г҃.

Нач.: Сего раⷣ ѡ єпⷭ҇кпе. тъщи си чисть быти ѿ въсака дѣла не пѡⷣбна.

Л. 88б—89а: Ꙗко не пѡⷣбаеⷮ бѣгати въсакого искꙋшенїеⷨ грѣха. слоⷡ Д҃.

Нач.: Г҃лем же не искꙋшенїиⷨ грѣхꙋ. тако и вы иⷨ хранити се.

Л. 89а—91б: Ꙗко не пѡⷣбаеⷮ ѿвращати се ѿ грѣшныиⷯ нъ дѣла иⷯ пѡⷣбаеⷮ ѿвращати се и бѣгати. слоⷡ Є҃.

Нач.: Не пѡⷣбаеⷮ ꙋбо ѿвращати се грѣшна. и слово емꙋ не даⷮ.

Л. 91б—97б: Ꙗко не пѡⷣбаеⷮ ѿвращати се ѿ люⷣскаа прѣгрѣшенїа. ниже пакы лютѡ запрѣщати и мꙋчити. слоⷡ Ѕ҃.

Нач.: Пѡⷣбаеⷮ же вамь тако ѿ га҃ слыщеⷷщ оутѣшаⷮ съгрѣшающїиⷯ.

Л. 97б—103б: Ꙗко не поⷣбаеⷮ осꙋⷣжати єдинообразно чл҃ка. ни льжна свѣⷣтелꙗ не прїемати. слоⷡ З҃.

Нач.: Ниⷤколи въсхощїи єдинꙋ чл҃кꙋ сꙋдїа быти.

Л.103б—106а: О имѣнїи цр҃ковныиⷨ и о въсѣⷨ приношенїи, како пѡⷣбаеⷮ єпⷭ҇кпꙋ ѿ ниⷯ питати се и дрꙋгыⷨ раⷣзавати. слоⷡ И҃.

Нач.: Цр҃ковнаа имѣнїа, и даемаа заповѣди раⷣ б҃жїе.

Л.106а—108б: Како пѡⷣбаеⷮ людинѡⷨ повиновати се сщенꙿникѡⷨ и дїакоⷨ. слоⷡ Ѳ҃.

Нач.: Колико пѡⷣбаеⷮ ваⷨ вѣрныⷨ познавшиⷨ свѣⷮлꙋю вѣрꙋ.

Л, 108б—113а: Ꙗко нє пѡⷣбаєⷮ хрⷭ҇тїанинꙋ распрєнїꙗ мєжⷣꙋ собою имѣти. ни прѣкословїꙗ нѣка о сꙋⷣ. слоⷡ і҃.

Нач.: Добра оубо єⷭ҇ похвала хрⷭ҇тїанѡⷨ. ни съ єдинѣⷨ кыиⷨ имѣти прѣкословїє.

Л. 113а—120а: Ѡ вдовицаⷯ и о сырїиⷯ гнига г҃. слоⷡ а҃.

Нач.: Вдовициⷤ поставлꙗитє. нє по млади ѿ шєⷭ҇здєⷭ҇ть лѣть.

Л. 120а—124а: О зависти. слоⷡ в҃.

Нач.: Ѡ завидѣнїи жє и рєвности, и ѡ клєвєтанїи, и съпротивлєнїи, и прѣкословїи.

Л. 124а—125а: Ѡ дїаконѣⷯ, како пѡⷣбаєⷮ имь быⷮ нєпоⷬчнѣⷨ. слоⷡ г҃.

Нач.: Пѡⷣбаєⷮ жє дїаконѣ нєпорочнѣмь быти, въ въсакѡⷨ. дѣлѣ.

Л. 125а—125б: Ѡ хироⷮниⷩсаⷭ҇ єпкпа. слоⷡ д҃.

Нач.: Єⷭ҇пкпа жє повєлєваєⷨ, да хиротонисꙋють, г҃. єⷭ҇пкпи.

Л. 125б—127б: Ѡ сїрїиⷯ. слоⷡ є҃.

Нач.: О сирѣвшиⷯ жє нѣкоєго, хр҃тїанинꙋ дѣтцамь. или мꙋжьско єⷭ҇, или жєнско.

Л. 127б—129б: Ѡ приношєныⷯ коꙗ приношєнїꙗ сꙋт прїєтна коꙗ ли нєпрїєⷮна слоⷡ ѕ҃.

Нач.: Пѡⷣбаєⷮ жє єⷭ҇пкпꙋвѣти. коє приношєнїє пѡⷣбаєⷮ прїємаⷮ.

Л. 129б—131а: Ꙗко нє пѡⷣбаєⷮ ѿ нєⷭ҇чтывыⷯ и ѿ грѣшныⷯ нєкающїиⷯ сє млⷭ҇тиню прїимаⷮ болꙿшє бо гладєⷨ ꙋмрѣти, нєжєли ѿ таковыиⷯ крьмити сє. слоⷡ з҃.

Нач.: Слышахѡм бо нѣкыиⷯ гл҃ющїиⷯ. ꙗко нєⷭ҇чтивыи въ грѣсѣ сꙋⷭ҇щїи, дають млⷭ҇тыню.

Л. 131а—132а: Како пѡⷣбаєⷮ родитєлєⷨ чєда въспитовати. слоⷡ и҃.

Нач.: Родитєлєⷨ жє повєлєваєⷨ. хранити чєда своа о г҃а.

Л. 132а—132б: Ѡ рабѣⷯ и ѡ рабынꙗхь. слоⷡ ѳ҃.

Нач.: Ѡ рабѣⷯ жє, что имами рєщи по мн҃о. сє жє завѣщаиⷨ рабꙋ въсакомꙋ имѣти бл҃гочьно поⷭ҇слꙋшанїє гⷭ҇подинꙋ своємꙋ.

Л. 132б—133б: Ѡ ц҃рєхь. и ѡ властєлєⷯ. слоⷡ і҃.

Нач.: Въсакоⷤм ц҃ртвꙋ бл҃говѣрнꙋ, и кнєѕꙋ повинꙋитє сє.

Л. 133б—134а: О двьствы. слоⷡ аі҃.

Нач.: Ѡ дв҃ьстви, заповѣⷣ нє имами ѿ г҃а. хотєщомꙋ жє дв҃ствоваⷮ.

Л. 134а—136а: Ѡ съмотренїи жидовскыиⷯ, и еллинскїи обычаи еже съблюдаюⷮ. ꙗко зло и скврьнно приближенїе мрьтваго истокы крьвы, и сѣмене сънʼнаго. и роⷣженїе, и дрꙋгаа многаа. слоⷡ ВІ҃.

Нач.: Слышахѡⷨ ѿ многыиⷯ. ꙗко нѣцїи хрⷭтїане съблюдаюⷮ ѡбычае жидовскїе. и еллинʼскые.

Л. 136а—137б: О мꙋже съвъкꙋпленїи. и скотоⷨ. и прѣлюбодѣи. и блꙋдникь. слоⷡ.

Нач.: Грѣⷯ же и скврьна еⷭ. еже прѣзь еⷭство, безаконное съвъкꙋпленїе.

Л. 137б—139а: Како побаеⷮ жена повиновати се мꙋжеⷨ своиⷨ. и мꙋжеⷨ имѣти же и свои, и ꙗко и съвъкꙋплїающиⷨ се аще и не обанꙗют се чистⷮ сꙋ. блꙋⷣникы же и прѣлюбодѣникы банꙗне очищаеть. слоⷡ ГІ҃.

Нач.: Женаⷨ бо повелеваеⷨ повиновати сⷭ. мꙋжеⷨ своиⷨ. и почитати иⷯ.

Л. 139а—140б: Прⷣѣсловїе ѡ житїи ст҃ыиⷯ и бл҃женыиⷯ ѡць нашиⷯ.

Нач.: Вь книзѣ сїи. исписа се добродѣтелно житїе и дѣла и вѣщанїа ст҃ыⷯ и бл҃женныиⷯ ѡць нашїиⷯ.

Л. 140б—150б: Іже въ ст҃ыⷯ ѡц҃а наⷲго Іѡанна архїепⷭкпа Констандиⷩ граⷣ Злⷢуста. Слово ѿ посланїа Павла апⷭла къ рымлѣноⷨ о немже аще кто дрьзаеⷮ. безꙋмїемь гл҃ю. дрьзаю и азь.

Нач.: Смотри зде пакы Павла ѿрицающа се. и не хотеща хвалити се.

Л. 150б—154б: Иже въ ст҃ыⷯ оц҃а нашеⷢ Іѡанʼна архїепⷭкопа Констандина града Златꙋстаⷢ. слоⷡ ѿ епистолїе ап҃ла Павла еⷤ къ солꙋнѣноⷨ не хощꙋ ваⷭ братїе не разꙋмѣⷮ ѡꙋсъпʼшиⷯ.

Нач.: Зде ꙋбо съ въселенскыи ꙋчитеⷧ и апⷭль Паѵль. ѡ въскрⷭенїи слово наⷨ прⷣѣложиⷮ хощеⷮ.

Л. 154б—170б: Іже въ ст҃ыⷯ ѡц҃а наⷲго Іѡанⷩа архѥпⷭкопа Констандиⷩ граⷣ. слоⷡ о ѡ н҃ мь ѱалмѣ на жидовы. г҃и г҃ь н҃шь. коль дивно име твое въ въсеи земли. слоⷡ Е҃.

Нач.: Вь ѱалмѣ бо мимо шьⷣшиⷨ. прѣжⷣе сего гл҃аше. исповѣм се гⷭвы по правⷣѣ его.

Л. 170а—188б: Іже въ стын҃ ѡⷯцⷮа наⷲго Іwаⷩ҇ архїеⷭ҇пкѡⷫ Константнна граⷣ Злаⷮуста. слово о ψаламь РМ҃. гн҃ възвах к теⷠ҇ ꙋслыⷲ ме вънмн гⷭ҇ла мл҃енїа мое.

Нач.: Сего ψалма гл҃ы. нз млⷣаго възраста всн навнкоше.

Л. 188б—194а: Нже въ ст҃ы ѡⷯц҃а нашего Іwан'на архїеⷭ҇пкопа Констандⷩ҇н граⷣ Златⷮ҇уаго ψⷭ҇мѣ РМ҃А. слово. гласоⷨ моⷨн къ г҃ꙋ въ зваⷯ гласоⷨ моⷨн къ г҃ꙋ поман҃ⷯ се.

Нач.: Вⷣнши лн каковъ зеⷣ се творⷮн. н ѡ мл҃твы начело полагаеⷮ.

Л. 194а—199б: Нже въ ст҃ы ѡⷯц҃а нашеⷢ Іwнна архїеⷭ҇пкпа Константнна граⷣ Злауста. слово Є҃ тнⷨ ψалмѣ на конць ѡ наслѣднн цн ψалмѡⷨ Є҃ гл҃ы мое вънꙋшн г҃н. разꙋмѣн званїе мое. слово В. (Без край).

Нач.: Прѣжеⷣ оубо да вⷣнмь каково еⷭ҇ наслѣдїе се. н котора еⷭ҇ хотещїа наслѣднтн еⷭ҇.

Бележки: От ръката на преписвача, насочващи читателите към текста, на л. 95б: Разꙋмѣн зеⷣ что гл҃ет опажнтн; на л. 96б: смотрї опасно что гл҃еⷮ; на л. 110б: Кто прѣмꙋдрь сїн вса разсꙋднⷮ пⷣѡбнѡ; на л. 119б: зрн зе; на л. 148б: Тако н тн егаⷣ моле се просⷲн н не прїемлеш; на л. 173б: Съмотрїн зеⷣ н трѣзвн. и др. под.

Други: на л. 103б: Пнсахъ Макарїн олѣ грешно прапнса у мнⷭ҇тырѣ Троанскїн;

На л. 105б: Дв҃ца калꙋгернца еⷭ҇.

На л. 115а: К λ М

На л. 189б: 1813 пнсах азь Макарн ѡле грешно саден оу мнⷭ҇тырѣ Троенскын.

На л. 199б: Ѡ҃чє проегꙋменн хнлнньдарскн.

Пази се в библиотеката на читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ — Свищов.

Литература: Г. Попхристов, с. 163—164; М. Антонова. Свищовски сборник от XVI в. — палеографска, текстологична и езикова характеристика (дипл. работа). В. Търново, 1972 г.

№ 12 (145а). *Сборник от неделни поучения* от средата на XVIII в.

127 л. 14/22 см (4°). 17 коли по 8 л., от които са номерирани на всеки пръв и последен лист 15. От първата кола липсва първият лист, от 14-ата — 6 л., и от 17-ата — последният лист. Ръкописът е добре запазен; някои листове са подлепвани по-късно от вътрешната долна страна.

Хартия — плътна, жилава (разст. между вержорите 3 см) с водни знаци: от л. 1 до л. 62 три полумесеца (под. В. Николаев, № 351 от 1718 г. и № 334а от 1716 г.); от л. 63 до л. 120 три полумесеца и контрамарка от две букви една върху друга (под. В. Николаев, № 420 от 1731 г.); от л. 121 до л. 127 три полумесеца с разрушена контрамарка трилистник с някаква буква (неидентиф.). Подвързия — запазена само задната корица — дъска, облечена с тъмночервена кожа, орнаментирана с растителни мотиви чрез пресоване. Заедно с този ръкопис е подвързан и друг, по-късен ръкопис (вж. № 13).

Писмо: четлив полуустав (вис. на буквите 3 мм) по 23 реда на страница. Червенослов в текста.

Украса: скромно украсени началки с листов-точков орнамент.

Правопис: безюсов, двуеров. Употребата на Ъ и Ь е безсистемна — Ъ се пише в предлози и представки, но често в по-големи части от текста правописът е едноеров — само Ь. Понякога има изясняване на Ь в Є (темни — л. 93а). Ѣ обикновено стои на етимологичното си място, но има и случаи на изясняване в Є (видєщє — л. 91б). Честа замяна на Ы с И и обратно. Занемарена поствокална йотация (бєз боазни — л. 55а; своа — л. 58б). Ѕ се употребява освен на етимологичното си място и вместо З (ѕвѣрїє — л. 105а, наѕи — л. 79б). Редукция на Є в И и О в У (повилить — л. 77б, разꙋрити — л. 114б). Надредни знаци — оксия, вария, кендема, спиритус ленис и паерчик. Езикът на ръкописа притежава някои типични новобългарски черти — морфологични (глаг. оконч. за 1 л. мн. ч. -ме, -мо) и лексикални (єгⷣа прїидєть вь славѣ своєи г҃ь колко да мигны око — л. 2а; вь єдино нощи видѣ ц҃рь вь снѣ много страх — л. 4б; аще ли кои непослошливь ч҃лкь — л. 41б и др.).

Съдържание:

Л. 1а—1б: Слово за неделя месопостна (без начало). Компилация от предполагаемото слово на Климент Охридски за неделя месопостна с част от друго слово.

Нач.: . . . дєи баща или манка или брать или дрꙋгы родь. кои мꙋжи ꙗ избави тамь ѿ мькатa вѣчна, ни можи никои, тькмо добраа работа. маⷭтїна.

Л. 2б—4б: Нⷣєлꙗ сирⷭꙋпотна повчєнїє мирꙋ г҃и блⷭвы ѡ҃чє, попь за мꙋлит̕вь.

Нач.: И҃нѣ послꙋшаитє братїа д҃шєвниє двєри ѿврьзѣтє ꙋчє сє прїимѣтє с҃тоє пꙋщєнїє. Предполага се, че е на Климент Охридски.[7]

Л. 4б—8а: Соуⷠта .а҃. по памєть творⷭꙗмъ с҃тго Ѳеѡ̑ра и ѡ матєри єго.

Нач.: Вь врѣмє оно Оулєнтꙋ цⷭртвꙋющꙋ оу Афанѣистѣи странѣ, болꙗроⷨ имꙋщиⷨ. показа сє єтєрь мꙋжь имєнєⷨ Страⷮтилать. Апокрифно житие на Теодор Тирон. Вж. Н. Тихонравов. Памятники отреченной русской литературы, т. II, 1863, с. 93—99.

---

[7] Словата от неделя месопостна до четвъртата неделя на поста са идентифицирани според Кл. Иванова. Вж. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. II. С., 1978, с. 666—770.

Л. 8а—10а: Вь нⷣелю .а҃. поⷭ поꙋченїе мнрꙋ гн҃ бл҃вы ѡⷮче.

Нач.: Нн҃ꙗ вндѣтн възлюблен'ныи братꙗ ѿ самыⷯ д'н҃ехъ сⷭты понꙑхъ нже на спⷭенїе ваⷨ. нже бо нскꙋпн сею нⷣелю. Предполага се, че словото е на Климент Охридски.

Л. 10а—12а: Нⷣелꙗ .в҃. поⷭ поꙋченїе мнрꙋ гн҃ блⷭв.

Нач.: Нн҃ꙗ прнстꙋпѣте брате, дрꙋѕн възлюбленное стадо х҃во да вы малко нѣщо кажнⷨ за тѣзн ст҃їн постн. Предполага се, че словото е на Климент Охридски.

Л. 12а—14а: Нⷣелꙗ .г҃. поⷭ поꙋченїе мнрꙋ гн҃ блⷭвн ѡⷱ.

Нач.: Нн҃ꙗ прнплꙋвше братїа д҃ны сїе постнїе. възраⷣꙋим еⷭ д҃шамн н покланїающн се чⷭтномꙋ крⷭтꙋ. Предполага се, че словото принадлежи на Климент Охридски.

Л. 14а—15б: Нⷣелꙗ .д҃. поⷭть поꙋченїе мнрꙋ гн҃ блⷭвн ѡ҃че.

Нач.: Нн҃ꙗ братїа ѡбнч'но ваⷨ поꙋченїе сьтворю. ѡ алчбѣ н млтвѣ кь вашемꙋ сьбранию. Предполага се, че словото е Климентово.

Л. 15б—17б: Нⷣе є҃ поⷭ поꙋченїе мнрꙋ гн҃ бл҃вн ѡⷱ.

Нач.: Нн҃ꙗ оубо братїе помалѣ поⷭ сы скон'чает се. н помалѣ д҃нн г҃ь на стⷭрть прїндеть.

Л. 17б—19б: Сꙋⷠ ѕ҃ поⷭ лазарева, н ѡ вьскрⷭенїе его. гн҃ бл҃вн ѡче.

Нач.: Нн҃ꙗ вьсїю свѣтозарною паметь вьскрⷭенїа хⷭва чюдеса провѣдветь четвороднев'наго Лазара. Словото е дело на Климент Охридски.[8]

Л. 19б—21б: Нⷣе .ѕ҃. поⷭ цвѣтна поꙋченїе мнрꙋ. блⷭвї.

Нач.: Нн҃ꙗ братїа, прнплꙋв'ше ꙗко морьскꙋю гльбннꙋ поⷭное печенїе желаемаго прнстаннща. подвнгь бол'шїн вьспрїнмеⷨ. Предполага се, че словото е Климентово.[9]

Л. 21б—26а: Вь ст҃не велнкн чет'врьтакь слово ѡ страстн хⷭвѣ. гн҃ блⷭвн ѡ҃че.

Нач.: Нн҃ꙗ прїнде х҃с на стⷭрть. н на ада сьнnде. бѣ нѣкто Лазарь оумре вь Внѳанїн.

Л. 26а—28а: Вь петьⷦ велнкн слово н сьтвор'ше се чюдеса.

---

[8] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. I. Под ред. на Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов. С., 1970, с. 584—585, първа версия.

[9] Идентифицирано според К. М. Куев в: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. II. С., 1978, с. 267 сл.

Нач.: Ни҃ꙗ вь црⷭ҇тво Оустиꙗна великаго сьтвори се чюдо прѣславное дⷭ҇оиное паметь. Іоудеи нѣкы наимаи полато. оу хрⷭ҇тїꙗнїна да живеть вь неѥ.

Л. 28а—30а: Вь велїкою сⷡꙋ поꙋченїе мир҃ꙋ бл҃ави ѡⷱ.

Нач.: Ни҃ꙗ братїе хотеще пристопити. кь ст҃ои страшнѣи таинѣ разꙋмѣите. ꙗко ст҃иню хотеще причестити се. Словото принадлежи на Климент Охридски.[10]

Л. 30а—31б: Поꙋченїе на ст҃ꙋю пахсꙋ. бл҃ави.

Нач.: Вь веⷱрь сꙋботнии свѣтающїи сꙋботѣ. вь прьвою сꙋбꙋто прїидоша жени ѕѣло рано на гробь. и м҃ти І҃сва Мрїа Магⷣалини.

Л. 31б—34б: Вь понелнїкь на вьскренїе Х҃во поꙋченїе мир҃ꙋ. бл҃ави ѡ҃че. сⷯ вьскр҃.

Нач.: Вьскрⷭ҇е г҃ь жизнь мировы дарова. вьскрⷭ҇е г҃ь до ада иде прⷣѣ ниⷨ течеста два аг҃гла. арха҃ггль Михаиль и Гаврїиль.

Л. 34б—36а: Вь втоⷬ свѣтли неⷣли поꙋченїе мирꙋ.

Нач.: Ни҃ꙗ прїидѣте братїе послꙋшаите поꙋченїе ст҃ихь книгы сїю ст҃ꙋю неⷣлю.

Л. 36а—37б: Нелꙗ .в. по пахса. ст҃го Ѳомы. оувѣренїе и вьскрⷭ҇енїе Хⷭ҇вѣ. бл҃ави ѡⷱ.

Нач.: Ни҃ꙗ оубо дн҃ь. г҃а нашего Іⷭ҇ѵ Хⷭ҇а прославиѣемь вьскрⷭ҇енїе г҃не. вьси братїе радостїю праⷣзнꙋемь.

Л. 38а—40а: Неⷣ г҃ по паⷭ҇ ѡ Іѡсифѣ и мироноси҃ца поꙋченїе мир҃ꙋ. бл҃авы ѡ҃че.

Нач.: Вьзлюбленїе братїе с҃лнце поⷣ ѡблакоⷨ красꙋет се. любимо вьсѣⷨвидѣщиⷨ, такоже г҃ни апⷭ҇лы по распетїе его и по сьмрьти Іⷭ҇ѵ Хⷭ҇вѣ.

Л. 40а—41б: Неⷣ д҃ по паⷭ҇ ѡ митаре д҃и ѡ раслабленѣⷨ блⷭ҇ави.

Нач.: Ч҃лколюбець бл҃гыи г҃ь б҃ь нашь Іⷭ҇ѵ Х҃с. не тькмо д҃шаⷨ и тѣлоⷨ врачь. прїиде наⷭ҇ ради ч҃лкь бⷭы. да обою вькꙋпѣ исцѣлить.

Л. 41б—43а: Неⷣ е҃ по паⷭ҇ ѡ самарѣныни блⷭ҇ави ѡⷱ.

Нач.: Братїе и дрꙋзи азь надѣах се на кьжⷣꙋю неⷣлю ст҃ою сьбрати люди ваⷨ на послꙋшанїе бжⷭ҇твны словесь.

Л. 43а—45а: Неⷣ ѕ҃ по паⷭ҇ ѡ слѣпаго поꙋченїе мирꙋ.

---

[10] Идентифицирано според Б. Ст. Ангелов в пос. съч. Вж. също У. Федер. Една новооткрита сбирка старобългарски хомилии. — Език и литература, 1974, кн. 1, с. 30.

Нач.: Оуже мала еⷭ҇ нȣжⷣа повѣсти ваⷨ къ вашеи любовы братїе мы же словеси не праⷣзни есмы къ б҃ȣ ц҃рковни вещⷯи.

Л. 45а—46б: Въ четвьⷦ҇. неⷣла възненїе г҃не, поѹченїе м҃ирȣ, бл҃вы ѡⷱ҇ сⷯ за м҃литв.

Нач.: Се н҃нїа наста намь праⷣзникъ х҃а б҃а нашего. свѣтлѣе вьсѣⷯ праⷣзниковъ. вьсѣхъ наⷭ свѣтозарними лȣчами просвѣщаеть. Словото принадлежи на Климент Охридски.[11]

Л. 46б—48б: Н҃ела .ꙁ҃. по паⷭ съборъ ст҃и ѡⷮцъ иже въ Никеи .т҃. и н҃і.

Нач.: Въ Алеѯандрѣи египтестѣи. нѣкто прозвȣеть великыѥ ц҃ркви. имене Арїа хитрь сын книгаⷨ.

Л. 48б—50а: Неⷣла .н҃. по паⷭ поѹченїе на сьшествїе ст҃го д҃ха, бл҃вы ѡⷱ҇е сⷯ за мⷣ.

Нач.: Вьсегда жаⷣеть б҃ъ прⷭно нашего спⷭенїа. вьсхотѣ своимь млⷭрдїем ѡбновити еⷭство наше.

Слово ѡ ст҃ѣи и неразлȣчимѣи троице. блⷭвы ѡⷱ҇. поⷩ за м҃лтв.

Нач.: Авраамь вьсегда имѣше ѡбичаи не ıасти без гости. и нѣкогда врагь оудрьжа пȣти вьсе. Апокрифно слово за Аврам и светата Троица. Текстът е най-близък до този в Тиквешкия сборник (НБКМ № 677) л. 33а—35а.

Л. 52б—54б: Въ н҃елю .а҃. вьсѣхь ст҃ихъ поѹченїе мирȣ блⷭви ѡⷮче за м҃лтвь ст҃и ѡⷮц.

Нач.: Радуи еⷭ раю и велиⷭ се нбо и земле из раи плодиши вьсѣхь ст҃ыⷯ, прьвыⷯ жителїи.

Л. 54б—56б: Неⷣла .в. г҃ла .а. еⷭѵлїе .в. поѹченїе ст҃го ап҃ла Петра блⷮви.

Нач.: Помишлѣите вьси братїе боите се, и трепещете вьси ч҃лци ѿ мала и до велика како страхь и ѿвѣть хощемь прїети.

Л. 56б—59а: Неⷣла .г. г҃ла в еⷭѵлїе г поѹченїе ст҃го Ѳеⷣѡра стȣдитскаго. ѡ ȣмиленїе д҃ши. блⷭви ѡⷮче. сⷯ.

Нач.: Ѡхъ тебѣ д҃ше моа б҃лгаа иже ѿшеⷣши ѿ тѣла ѿ сⷣȣ. ѡⷯ тебѣ сьпрѣжнице моа.

Л. 59а—60а: Неⷣла .д. г҃ла г еⷭѵлїе .д. поѹченїе.

Нач.: Прїдѣте братїа мали и велицїи, мȣжи и жени сестри и ȣчители. правовѣрни и б҃голюбїмїи старии и млади.

---

[11] Вж. Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. I. С., 1970, с. 618.

Л. 60б—62б: Неⷣ е҃ гл҃а д҃ еѵⷭлїе .е҃. поꙋченїе мирꙋ. Ісаїа прⷪрка ѡ послѣⷣнихъ лѣтѣ видѣнїе, блⷭви ѡ҃че.

Нач.: Тако гл҃еть г҃ь слишити снове чл҃чстїи. вьнемлѣте гл҃ь ꙋсть мои. нельжно творите словеса бж҃їа. Част от вехтозаветния апокриф „Слово на светия пророк Исая, син Амосов“. Вж. И. Я. Порфирьев. Апокрифические сказания о вехтозаветных лицах и событиях по рукописям Соловецкой библиотеки. Сб.ОРЯС, XVII, 1, СПб., 1866, с. 81, 263—268.

Л. 63а—66а: Не҃ ѕ҃ гл҃а .е҃. Іеѵⷭ .ѕ҃. поꙋченїе мирꙋ. о кон҆ци вѣка сего вьпроси Іѡⷩь бг҃ословь блⷭви ѡⷱ.

Нач.: По вьзненїи гⷭа нашего Іⷭ Хⷭа на нб҃а. азь Іѡаннь вьшеⷣшꙋми на горꙋ Ѳаворьскꙋю. Апокрифен апокалипсис на Йоан Богослов. Вж. Н. Н. Тихонравов. Памятники отреченной русской литературы. Т. II, М., 1863, с. 182—192.

Л. 66а—68б: Нелⷣꙗ з҃ гл҃а ѕ Іеѵⷭлїе з҃ ѡ разсꙋⷣженїе з҃ печати на страшнѣмь соудѣщи блⷭви ѡ҃че.

Нач.: Тогдь повелѣ имь г҃ь. да станꙋⷮ вьсѣ колѣна нб҃ны и земны и прѣисподны. Продължение и край от същия апокриф.

Л. 68б—70а: Нелⷣа и҃ гл҃а з҃ Іеѵⷭлїе и҃ поꙋченїе ѡ стои нели мирꙋ. блⷭвы ѡ҃че.

Нач.: По оутрьни вь стꙋю нелю сѣдещꙋ блаженомꙋ епкопꙋ вь евсѣеви. на бѣдꙋ. оучещꙋ емꙋ людїи сь дрьзновенїемь.

Л. 70б—72а: Нелⷣа ѳ҃ гл҃а и҃ Іеѵⷭлїе ѳ҃ поꙋченїе мирꙋ блⷭви ѡ҃че.

Нач.: Се же самь рⷱе г҃ь. чл҃че аще любышь ѡставленїе грѣховь своих своеи дш҃и. то сьхрани заповѣды ѡ҃ца своего дх҃овнаго.

Л. 72а—73б: Нелⷣа і҃ гл҃а а҃ Іеѵⷭлїе і҃ поꙋченїе мирꙋ блⷭви ѡⷱ.

Нач.: Ни҃ꙗ братїе вь послѣⷣнаа лѣта. пришеⷣшаго на игрища сель вьсе непрїазньни видѣть, и слишат вьсѣ зла творѣть.

Л. 73б—76а: Нелⷣꙗ аі гл҃а в҃ Іеѵⷭлїе аі поꙋченїе мирꙋ блⷭви ѡ҃че.

Нач.: Кь прьвомꙋ дн҃ю аще быхомь едино вь дн҃емь ꙗли, по ꙋставꙋ ꙗко же еⷭ писано. и да болшꙋю мьздꙋ прїиметь, кь рожьство Хв҃о.

Л. 76а—81б: Нелⷣа ві гл҃а г҃ еѵⷭлїе а҃ слово ѡ Авраамѣ блⷭви ѡ҃че.

Нач.: Вь лѣта ѡна иже посла г҃ь агг҃ла своего Михаила. рⷱе емꙋ иди кь Авраамꙋ гл҃и емꙋ да изидеть ѡⷮ жизны сїе. Вехтозаветният апокриф „Смъртта на Аврам“. Вж. Н. Тихонравов. Памятники отреченной русской литературы. Т. I, 79—90.

Л. 81б—83б: Нⷣла гı҃ глаⷭ д҃ ıеѵⷢлїе в. поꙋченїе мн҃рꙋ блⷭвн ѡ҃че.

Нач.: По наꙋченїю гн҃ю по заповѣди ст҃ыⷯ ап҃ль. рожьство хⷭво и бг҃оïавлıенїе на пасхꙋ празновати. прьвыи ст҃ыи сьборь оуустави.

Л. 83б—87а: Нⷣла дı҃ глаⷭ е҃. ıеѵⷢлїе г поꙋченїе мимꙋ (sic) бл҃ви ѡ҃ е.

Нач.: Бⷭы слово гн҃е къ людемь сⷨи глаїе. доколѣ сьгрѣшаете прилагаете грѣхы на грѣхы. прогнѣваете б҃а сьтворшаго ва. Павлово видение. Вж. Н. Тихонравов. Памятники отреченной русской литературы. Т. II, с. 40—58.

Л. 87б—90а: Нⷣла еı҃ глаⷭ ѕ ıеѵⷢлїе д҃ поꙋченїе мирꙋ блⷭви ѡ҃че.

Нач.: На вьсѣкь д҃нь мли се бꙋ҃, причестникь еⷭ раеви. а не твореи волѣ бⷭжїа повиненть еⷭ ѡгню вѣчномо.

Л. 90б—94б: Нⷣла ѕı҃ глаⷭ з҃ ıеѵⷢлїе е поꙋченїе мн҃рꙋ кончанїе вѣка. блⷭви ѡ҃че.

Нач.: Вьсе бⷭы по прⷪрчтвꙋ, и збⷭы слово вѣка сего. кончанїе бꙋдеть. и бо вь послⷣѣнеа врѣмена не мⷮать бꙋдеть вь людехь.

Л. 94б—96а: Нела зı҃ глаⷭ и҃ ıеѵⷢлїе ѕ поꙋченїе мн҃рꙋ. сказание ѡ праведницѣ и ѡ нечестивⷯы црⷭе блви ѡ҃че.

Нач.: Цр҃ь Ахавь сѣⷣше на столѣ златѣ. вь багрѣницѣ вь Аксамитѣ вѣнець црⷭкыи на главѣ его. ст҃ыи ап҃ль Павель стоаше прⷣѣны вⷨь железны вериⷯга на рꙋкахь и на ногаⷯ.

Л. 96а—98б: Нⷣла иı҃ глаⷭ а҃ ıеѵⷢлıе з поꙋченїе ст҃го прⷪрка Данїила. блⷭви ѡ҃че.

Нач.: Кь црквн бж҃їи зовоща идѣте на мл҃твꙋ. ѡставѣте вьсе дѣло земное. кое дѣло дѣлаете. нь дꙋ҃шевнꙋе пищꙋ идѣте кь црк҃ви.

Л. 98а—99б: Нⷣла ѳı҃ глаⷭ в҃ ıеѵⷢлїе и поꙋченїе ѡ покаанїи ст҃го Андрѣа Критскⷢа, бл҃.

Нач.: Бⷭы иже вь покаанїи кающиⷯ се ѡ своиⷯ прѣгрѣшенїи глющимꙋ. ѡ дꙋ҃ше моа каи се. ѡ дꙋ҃ше грѣшнаа, доколѣ се лѣниши и скврьниши вьсѣми нечистотами.

Л. 99б—103а: Нⷣла к҃ глаⷭ г҃ ıеѵⷢлїе ѳ҃ сказанїе ѡ҃ца Васїлиа ѡ митарьствѣ. блⷭви ѡ҃че.

Нач.: Се же стрѣтⷯо прьвое митарьство. иже клеветное. вь нем же биша сьборь еѳиѡповь. Из житието на Василий Нови. Вж. Ст. Новаковић. Споменик, XXIX.

Л. 103б—105а: Нⷣла ка҃ глаⷭ д҃ еѵⷢлїе і по рожьствѣ хⷯвѣ. сказанїе ѡ ıавленіе ѕвⷣѣзы тримⷭи лѣти до Хва рожьства како ıави̔ вльхвⷨѡ прїдоша вь ıерлиⷨ сь дари поклонїша се Хꙋ҃ блⷭвиⷱ ѡ.

Нач.: Ѿ прьсѥ испрьва оувѣдань бⷭ҇ы Хс҃. соуть бо вь нихь влысви ѕѣдочетцѣ. мꙋдри ѕѣло имѣше книгы свое, дрьжꙋще прѣданїе. Сказание Афродитиана. Вж. Н. Тихонравов. Памятники отреченной русской литературы. Т. II, с. 1—4.

К. 105а—106б: Нⷣела ке҃ глⷭ҇а и҃ ієѵⷮлїе г҃ поꙋченїе стго Грїгорїа о печали жите истѣи, блⷭ҇ви ѿ҃че.

Нач.: Бѣ чл҃кь нѣкто имѣе два сн҃а. а три дрꙋгы вь себѣ. два вельми любѣше и четѣше. а кь третїюмо мало любовь имаше. Из „Варлаам и Йоасаф“.

Л. 107а—107б: Нⷣела кѕ҃ глⷭ҇а а҃ ієѵⷮлїе д҃ поꙋченїе ст҃го Іѡанна Златⷮоустаго блви ѿ҃че.

Нач.: Пⷣобает оубо братїе млицин си бꙋ҃. недльгы пробⷭ҇тирати словеса. нь често млити бꙋ҃. самь бо Хс҃ млтви творил.

Л. 107б—109а: Нⷣела кз҃ глⷭ҇а в҃ ієѵⷮлїе ѕ҃ поꙋченїе ѡ животѣ и ѡ сьмрьти блⷭ҇ви ѿ.

Нач.: Слишаⷯ граⷣ азь нѣкыи ѕѣло. его же граⷣжане ѡбичаю имаеть. приимати ѿ юⷣжи нѣкоего мꙋжа.

Л. 109а—111а: Нⷣела ки҃ глⷭ҇а г҃ ієѵⷮлїе ѕ҃ поꙋченїе Нифонта о безаконоⷨ мꙋжи иже даль сребро свое бѣсоⷨ блⷭ҇ви ѿ҃че.

Нач.: Паки видѣ Нифонть. мꙋжь нѣкто богать ѕѣло. и ть пострѣчень ѿ сатани. повелѣ прⷣѣ собою ставши играти плесати скакати плескати. Из житието на св. Нифонт. Вж. И. И. Срезневский. Древние памятники письма и языка, 1-е изд., с. 608.

Л. 111а—112б: Нⷣела кѳ҃ глⷭ҇а д҃ ієѵⷮлїе з҃ поꙋченїе ст҃го ап҃ла Петра блⷭ҇ви ѿ.

Нач.: Послꙋшаите любимци мои чⷭ҇етныи попове. аз вам гл҃ю. слишаⷯ нѣкоего чл҃ка. глюще мноѕїи попове многогрѣшного чл҃ка не прїимаеⷮ на покаанїе.

Л. 113а—116б: Мⷭ҇ць септеврїа вь а҃ дн҃ь слово ст҃го Симеѡна стльпника блⷭ҇ви ѿ.

Нач.: Страшна таина вь дни наша бⷭ҇ы. изволи се мнѣ грѣшномꙋ оумиленомꙋ Антонїю. написати дш҃еполезно оумиленое.

Л. 117а—118б: Мⷭ҇ца того ѕ҃. чюдо ст҃го Михаила архистратига.

Нач.: Вь ѻны дни Михаиль ꙗви вь ерополи Агрипи. прⷣѣпобникꙋ своемꙋ свѣта лица его свѣтещⷭ҇и.

Л. 118б—120б: Мцⷭа того и рожⷯьство ст҃ыє бц҃е.

Нач.: Вь лѣто написанїє ѡбанадеⷭтѣ колѣно Іилѥвꙋ, бѣ Іѡакымь богать ѕѣло. Част от първоевангелието на Яков. Вж. И. Я. Порьфирьев. Апокрифические сказания о новозаветных лицах и событиях по рукописям Соловецкой библиотеки. Сб. ОРЯС, LII, 1891, с. 136—139.

Л. 120б—124а: Мцⷭа того д҃і вьздвиженїє чт҃наго и животворещаго кр҃та бⷭлви ѡⷱ.

Нач.: Вь лѣто седмое цⷭртвоꙋ Константинꙋ цр҃ꙋ великомꙋ. стꙋденаго мцⷭа. сьбра се множьство страњь люди на рѣкꙋ.

Л. 124а—127б: Мцⷭа того є҃і ст҃го мⷱника Никыти мч҃енїє его бⷭлви ѡⷱ.

Нач.: Бⷭы мꙋжь бл҃говѣрень именемь Никыта. сн҃ь цр҃евь Маѯимїановь. (Без край — словото не е дописано и се прекъсва на половин дума.) Апокрифното „Никитино мъчение". Вж. Н. Тихонравов. Памятники отреченной русской литературы. Т. II, с. 112—120.

Бележки: на л. 105а: Ст҃аго дх҃а достоинь Иванчо Николаюхъ.

От вътрешната страна на задната корица: † Сїѧ книга глаголемаа дамаскїнь како го преплетоⷯ азь даскаль Стефань ѡⷮ селꙋ Кїлефарюво. лета ѿ Хⷭрта ҂аѱчз цена гроⷲ в҃. 1797.

Под него (с друг почерк): Сїю книгꙋ надьстоѧтель Димитрь попь Петкꙋвь преложїха ѧ на ст҃а Петка да слꙋгꙋва. аминъ поздравленїє. сїю книгꙋ надьстстоѧтелъ Димитри.

Пази се в библиотеката на читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови" — Свищов.

Литература: Г. Попхристов, с. 164—165; А. Милтенова. Неизвестни преписи на слова от Климент Охридски в сборник от Свищовската ръкописна сбирка. — В: сб. I комплексна конференция по българистика. Шумен, 1979 (под печат).

№ 13. *Четири слова* от края на XVIII в.

10 л. 14/25 см (4°), 2 неномерирани коли — първата от 6 л., втората — от 4 л. Хартия — тънка, лъскава, с едва забележими вержори. Забелязват се следи от разрушен воден знак три полумесеца (неидентиф.). Подвързия — ръкописът е подвързан заедно със сборник 145а (л. 128а—137б).

Писмо: дребен бързопис по 23 реда на страница. Заглавия и заглавни букви — в червено.

Украса: липсва.

Правопис: безюсов, едноеров; език — новобългарски със следните по-важни особености: редукция на неударените гласни О в У и Е в И; оконч. за мн. ч. на същ. от м. р. -е (гарване птице — л. 128а); оконч. за 3 л. мн. ч. на глаголите -ать в бъд. вр. (да чинать, да гледать — л. 131а), а в 3 л. ед. ч. -ше (да уплаше — л. 129а, да бране — л. 132а); употребява се членна форма. Образец от текста: по добре є желѣзо да варишь. нежели зла жена да ꙋчишь. кои има зла жена фанда за грѣхове свое прїема. зла жена. и коги ѩ галишь а тїа са ѡбѣснюва. а кол їа милꙋвашь а тїѩ се вьзноси. и не знаи се законать ї сь любовь да гꙋ пази. Надредни знаци: непоследователно употребени — оксия, вария, спиритус ленис.

Съдържание:

Л. 128а—128б: Слово ст҃го Iѡⷩ Злⷮꙋстаго ѡ злиⷯ женахь.

Нач.: Ничто нѣ е таквози прилично като жена злоезична. никакавь лють ѕвѣрь не ще са ѡтькми като лꙋкава жена крамолница.

Л. 128б—131а: Слово поꙋченїе кь ц҃ремь и воеводаⷨ и влдкаⷨ и пѡⷮвоⷨ и вьсѣмь х҃ртїаномь не ѡпивати се виномь блⷭви ѡⷯче. с. за млт҃вь ст҃и.

Нач.: Блⷭвенїи оц҃а дх҃овнаго о г҃н. сѣ пишꙋ х҃ртїаниꙋ дето е даль г҃ь таланть сермїа. дето ще да го испитова бь на ст҃рашно сьдовище. что е таланть.

Л. 131а—135б: Мⷭца ѡктоврїа д҃i. житїе прѣⷣпобни м҃тре наше Петки трьновскїе блⷭви оч҃е. с з.

Нач.: С҃лнце колкото има свѣть и свѣти толкози и на прѣⷣпобнаа Петка паметь. що е просвѣтила по сички свѣть.
Произведение на Евтимий Търновски.

Л. 136а—137б: Мⷭца апрїлна к҃i дн҃ь мⷱенїе ст҃го мⷱника Георгїа приъⷦзꙋва се това за чюдесата що са сторило ѿ него. оч҃е бл҃в.

Нач.: Прⷣазници и сьборе ц҃рковние бⷭвенїе хⷭртїане, зараⷣь дрꙋга работа не бивать тькмо зараⷣ д҃шевнаа добрина.

Бележки: няма. Вж. приписките на вътрешната страна на задната корица при ръкопис № 145а.

Пази се в библиотеката на читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ — Свищов.

Литература: Г. Попхристов, с. 166—167.

№ 14 (556). *Свищовски дамаскин* от 1753 г.

Пази се в Музея на Възраждането — Свищов.

Литература: Л. Милетич. Свищовски дамаскин, новобългарски паметник от XVIII век. — Български старини, 1923, кн. VII.

УКАЗАТЕЛ НА СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА

Август (полски крал) — рък. № 3 (150)
Батул Дулов — „ 4 (154)
Божил — „ 2 (149)
Бонка — „ 6 (152)
Братан — „ 6 (152)
Васил — „ 7 (151)
Вела — „ 9 (153)
Вутю — „ 8 (146)
кир Гавриил — „ 9 (153)
попь Гаджо — „ 2 (149)
Гено — „ 8 (146)
Генчо — „ 2 (149)

Георгие ереи — „ 6 (152)
Георги — „ 7 (151)
поп Георги — „ 6 (152)
Градо — „ 6 (152)
Грозо — „ 9 (153)
поп Грозо — „ 9 (153)
Данке — „ 8 (146)
Данчо — „ 8 (146)
Денка — „ 1 (147)
Дико — „ 8 (146)
Димитра — „ 9 (153)
Димитри — „ 7 (151)
Димитар поп Петкув — „ 12 (145а)
Дино — „ 8 (146)
Добре — „ 10 (148)
Дончу — „ 7 (151)
Драган — „ 7 (151)
хаджи Драгани — „ 2 (149)
Драгин — „ 7 (151)
поп Драгул — „ 2 (149)
Дульо — „ 4 (154)
Иван — „ 7 (151)
Иванчо Николаюх — „ 12 (145а)
маистур Ило — „ 2 (149)
Ило Граматик — „ 2 (149)
Искрь — „ 9 (153)
дякон Йоан — „ 3 (150)
поп Йоан — „ 10 (148)
Йов/ан/ — „ 4 (154)
кир Йован — „ 9 (153)
Йосиф — „ 9 (153)
Кирю — „ 7 (151)
Койо — „ 9 (153)
Койо граматик — „ 9 (153)
Колю — „ 7 (151)
Кондрат Гребяникович — „ 3 (150)
Косю — „ 7 (151)
кир Лаврентий — „ 9 (153)
Макари — „ 11 (145)
Манчу — „ 7 (151)
Маню — „ 7 (151)
Минчу — „ 7 (151)
Милчу — „ 7 (151)
Михо — „ 9 (153)
Настасия — „ 3 (150)
кир поп Неделю — „ 10 (148)
Неда — „ 4 (154)
поп Нетко — „ 6 (152)
Нетко Йованов — „ 6 (152)
Неша — „ 1 (147)
поп Нешо — „ 2 (149)
Никифор — „ 1 (147)
Никола — „ 6 (152)
Никола — „ 10 (148)
поп Никола — „ 7 (151)
Николай — „ 9 (153)
Нику — „ 7 (151)
Павл — „ 9 (153)
Петар Иван — „ 8 (146)
Петар Иванович — „ 8 (146)
Петко — „ 6 (152)
Петко Боазичий — „ 6 (152)
кир Петко Граюв — „ 10 (148)
Петку — „ 7 (151)
Петра — „ 4 (154)
поп Петра Пелович — „ 9 (153)
Пею — „ 7 (151)
Продан — „ 6 (152)
поп Продан — „ 2 (149)
Рада — „ 6 (152)
Радо — „ 8 (146), 6 (152)
Радохна — „ 6 (152)
поп Рао — „ 6 (152)
Райо — „ 1 (147)
Руйо — „ 6 (152)
Руса — „ 6 (152), 9 (153)
Руси — „ 7 (151)
кир Симеон, епископ Ловешки — рък. № 10 (148)
Стана — „ 6 (152)
Станко — „ 6 (152)
Стефан — „ 7 (151)
Стефан даскал — „ 12 (145а)
поп Стефан — „ 2 (149)
Стойко — „ 1 (147), 6 (152)
Стоян — „ 6 (152), 7 (151)
поп Стоян — „ 6 (152)
поп Събо — „ 2 (149)
Тано — „ 6 (152)
Тодор граматик — „ 1 (147)
Тодора — „ 4 (154)
поп Торно — „ 2 (149)
Тудуран — „ 7 (151)
Филип — „ 7 (151)
Фило — „ 9 (153)
Храно — „ 9 (153
Цани — „ 7 (151)
Цаню — „ 7 (151)
Ярош старейшина Галицки — „ 3 (150)

УКАЗАТЕЛ НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАЗВАНИЯ

Бресница — рък. № 9 (153)
Видраре — „ 9 (153)
Галич — „ 3 (150)
Драгижево — „ 7 (151)
Добревци — „ 6 (152)
Етрополе — „ 10 (148)
Златишки кадилък — „ 10 (148)
Килифарюво — „ 12 (145а)
Клисурата — „ 2 (149)
Сопот — „ 8 (146)
Стрия (в Галич) — „ 3 (150)
Тебяне — „ 6 (152)
Троян — „ 4 (154), 8 (146), 6 (152)
Челопеч — „ 10 (148)

ПРЕГЛЕД

РЪКОПИСИ, ДОКУМЕНТИ И КАРТИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ ОТ ВАТИКАНА

Изложбата „Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и Секретния архив на Ватикана IX—XVII в.“, открита в криптата на храм-паметника „Александър Невски“ (8 декември 1978—8 април 1979), бе посветена на 1300-годишнината от основаването на българската държава. Тя е продължение на поредицата изложби, показани последователно от 1976 до 1978 г. у нас: „Българска ръкописна книга X—XVII в.“, „Славянобългарска ръкописна традиция и карти в сбирките на Австрийската национална библиотека“ и „Славянски ръкописи от Британския музей и библиотеката“. Организирана със съдействието на Комитета за култура, Българгарската археографска комисия към Народната библиотека „Кирил и Методий“, Националния исторически музей, Националната художествена галерия, Ватиканската апостолическа библиотека и Секретния архив на Ватикана, тя е доказателство за българската култура, съхранявана през столетията във Ватикана, и е плод на доброто сътрудничество между Комитета за култура и Ватикана, както и на дългогодишните усилия и връзки на редица български учени.

Изложбата включва 14 славянски ръкописа, около 40 документа и 20 карти във връзка с българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и Секретния архив на Ватикана. Ватиканската апостолическа библиотека е основана на 15 юни 1475 г. от папа Сикст IV (1471—1484) като папско и обществено хранилище. Тя представлява отчасти и архивохранилище, създадено за непосредствена употреба от страна на папската канцелария. Тук обаче се съхраняват само част от тези архиви, останалите оригинални документи на папската администрация се намират във Ватиканския секретен архив. В XVI век Ватиканската библиотека и архив се включват като неделими съставни дялове на римското апостолическо седалище. Секретният ватикански архив се обособява от Ватиканската апостолическа библиотека в XVII век. От 1630 г. той е автономно учреждение. Събирането на папските документи започва още в XIII век. Независимо от това, че са обособени, тези две институции са тясно свързани по редица причини: на първо място — от международен характер архивът е не по-малко явен от библиотеката, доказателство за което е и самата изложба; на второ място — те са свързани с църковната история и папската дипломатическа дейност, с културната и икономическата история на Ватикана. При папа Лъв XIII (1878—1903) през 1880 г. достъпът до ватиканските архивни институции е открит и те са превърнати в център на историческите проучвания.

Известно е, че книгохранилищата на Ватикана са едни от най-богатите в света. Показаните на изложбата ръкописи са подбрани от няколко фонда на Ватикана, които съдържат различен брой славянски ръкописи. Най-богат от тях е Fondo Vaticano Slavo с 60 славянски ръкописа, след който е Fondo Borgiano Jllirico с 18 и в останалите девет фонда се съхраняват 10 ръкописа. Общият брой на известните засега по каталози славянски ръкописи е 88. За настоящата изложба подбрахме само 14 с оглед тяхното културно-историческо значение, палеография и оформление.

Между най-интересните ръкописи, показани на изложбата, е най-старият известен засега български ръкопис, писан на глаголица — Асеманиевото евангелие от втората половина на X век (Cod. Vat. Slav. 3), наречено по името на своя откривател, известния префект на Ватиканската библиотека Йосиф Симон Асемани (1687 — 1788). Този ръкопис е изключително ценен паметник на старобългарската писменост. По запазените моравизми в текста и отбелязването на празничните дни на Кирил Философ, Методий и Климент Охридски се предполага, че текстът вероятно е найблизко до първоначалния Кирило-Методиев превод на евангелието. Интересът към този ръкопис е предизвикал публикуването му още в началото на века (И. Вайс и И. Курц 1929, 1955). В случая ще обърнем внимание на някои черти в неговата орнаментика, с които все още малко са се занимавали.

Орнаментът на първите славянски ръкописи — глаголическите, е в зависимост от тези писмени източници, които са послужили за оригинали на преводите в епохата на създаването на славянската писменост. Художествените традиции, които се проследяват в този ранен паметник, насочват към източници извън столичното византийско изкуство, към източните византийски провинции. Въпреки това орнаментът на Асеманиевото евангелие, както и на останалите известни глаголически ръкописи от тази ранна епоха (X—XI в.), показващ връзка с източните и южноиталианските провинции и западноевропейското изкуство, е преди всичко във връзка с византийските традиции, чрез които славянските ръкописи приемат различните влияния в епохата преди окончателното оформяне на цветния византийски стил (X—XI в.). В X—XI век Византия влиза в епоха на разцвет, в един от блестящите периоди на своето културно развитие, който оказва доминиращо и почти непрекъснато влияние върху оформлението на ръкописите. Въпреки това глаголическите ръкописи разкриват една линия, различна от тази на византийските столични скриптории по отношение на подбора на мотиви, начина на стилизация и използването на цветовете. Заставките и инициалите в Асеманиевото евангелие носят отпечатъка на обиграност и школовка, както и реминисценции от ръкописите с източно куфическо писмо. Различните тенденции, залегнали в основата на глаголическата орнаментика, по своята обиграност и явна система в оформлението, което се открива и в другите глаголически ръкописи, разкриват характера на византийското изкуство в една по-ранна епоха от тази, в която са създадени ръкописите, а именно IX—X век, както и хетерогенната основа на това изкуство, влиянието на манастирите, движението на богомолците, връзките на първите славянски просветители с източните византийски провинции.

Така например някои от инициалите в Асеманиевото евангелие, в които са включени образи на светци, отнасящи се до събития от евангелието и синаксара — чудеса и изцеления във връзка с четения на даден ден пасаж от календара, — разкриват един етап, предшествуващ подобните на тях инициали от гръцките ръкописи, т. нар. „исторически инициали“. Византийските исторически инициали се състоят обикновено от допоясни изображения или сцени, включени в инициалите и във връзка с текста, към който се отнасят. Тяхното разпространение и разцвет пада предимно на XI—XII век. Това са миниатюрни сцени, в които образите са моделирани пластично, обемите са изградени полихромно. В Асеманиевото евангелие, както и в източните ръкописи, образите са включени в петлици и лицата са предадени с чисто източен реализъм, условност и експресивност, напомнящи по стил и иконография на изображения от икони и фрески от Кападокия, Синай и Бауит. Използването на цветовете също насочва към тези традиции. Освен липсата на злато в Асеманиевото евангелие използването на цветовете и съчетанието им: доминирането на зелено, жълто, тъмнокафяво, червено-кафяво разкрива връзки със сирийско-палестинските паметници, което между впрочем не е чуждо и на преславската рисувана керамика. Като прибавим към това и репертоара от използваните мотиви—плетеницата, кръга, крина, слабо загатнатите животниски и растителни мотиви, можем да открием известни паралели между ранното изкуство на Преслав и възникналите в западните краища глаголически ръкописи. Малкото останали засега ръкописи от тази ранна епоха, които можем да свържем с Преслав (може би това засяга само Супрасълския сборник от X век и косвеноруските преписи от XI—XII в., възстановяващи украсата на царските ръкописи от Преслав), не ни дават възможност да установим повече сходни черти между изкуството на българската столица и нейните традиции със странната украса на глаголическите ръкописи, която оказва влияние не само в прякото копиране на отделни елементи (до XIII в.), но и в подбора на мотивите, по-бързото развитие на плетеничните и тератологичните мотиви, явната илюстративна скромност за сметка на орнаменталната и пр.

Манасиевият летопис, показан в тази изложба, от 1344—1345 г. (Cod. Vat. Slav. 2), наред с Лондонското евангелие от 1356 г. е може би един от най-проучените и известни български ръкописи на Средновековието. Досега вниманието на учените е било съсредоточавано предимно върху паметника като исторически извор и по-малко върху художествената страна на миниатюрите, като обикновено се е подчертавало, че ръкописът в сравнение с Лондонското евангелие е по-примитивен по стил. В този смисъл са предимно издържани и двете монографични изследвания, от които това на проф. Иван Дуйчев (1962—1963) представлява голям интерес. Конкретната ни работа с ръкописа ни даде основание да обърнем внимание върху публикацията на немския учен Август Хайзенберг (1928), в която се изказва предположение за прерисуването на някои миниатюри в по-късна епоха.

Миниатюрите на Манасиевия летопис в действителност разкриват различно ниво на изпълнение, което се обяснява с няколко ръце на изпълнение. Така например първите миниатюри са съхранили вероятно значителна част от първоначалния си вид, същото се отнася и до някои миниатюри вътре в ръкописа. Обемите в тях са моделирани пластично, с полутонове, движенията са свободни и сложни, драпериите развети, съчетанието на тоновете е изискано, те се преливат плавно. В някои от тези миниатюри при внимателно разглеждане прозира златна основа, злато се открива на места и в заглавията в текста и инициалите. Образите са живи, моделирани с напластяване на тоновете, вместо еднотонното покриване на лицата в другите миниатюри в нанасянето на чертите с перо. На редица места в ръкописа се забелязва изтриване на сцените, на други върху стария контур личи нанасянето на новия. Сравняването на добре запазените миниатюри с тези, които явно разкриват една по-късна интервенция, изключва вероятността ръкописът първоначално да е имал същия вид, още повече, че от епохата на Иван Александър са дошли едни от най-добрите сборници на украсената и илюстрирана книга, да не говорим пък за ръкописите, създадени по лична негова поръчка, като Лондонското евангелие или Псалтира от 1337 г., т. нар. „Песнивец“ на Иван Александър.

Какъв е пътят на ръкописа до Ватикана? В 1475 г. Манасиевият летопис вече се споменава във Ватиканските каталози. Известна светлина върху придвижването на ръкописа след Търново до Ватикана ни дават бележките на латински по ръкописа, нанесени на два пъти в хърватска среда до 1475 г. Подробни сведения за тези бележки са дадени в монографията на проф. Иван Дуйчев, където е отбелязано, че надписите са възникнали в среда, в която са знаели слабо латински, защото има допуснати грешки в надписите, както и че са знаели славянски език, но недобре български, защото при превода има допуснати неточности. Може би тогава заедно с бележките са взети мерки и по възстановяването на някои от миниатюрите, които са били значително пострадали, без да може да се каже все още къде и защо. Вероятно Манасиевият летопис, създаден по лична поръчка на Иван Александър, е бил един изискан ръкопис, издържан в стила на Палеологовското изкуство.

Особен интерес сред показаните на изложбата ръкописи предизвикват Свитъкът с литургии на Йоан Златоуст, включващ и молитви на Василий Велики от края на XIV век, сръбска редакция (Cod. Vat. Slav. 9) и Служебникът от края на XIV и началото на XV век, руска редакция (Cod. Vat. Slav. 14), съдържащ литургиите на Йоан Златоуст, Василий Велики и Преждеосвещените дарове, както и Устав на светата литургия от цариградския патриарх Филотей, преведен в Търново от Патриарх Евтимий. Свитъкът с литургии е съставен от ръкопис, на който са липсвали отделни страници и подлепването им в руло е извършено без възстановяване на загубените листа. В този свитък се съдържат и седем текста от молитви и литургии на Василий Велики, следващи Евтимиевата редакция на служебника по Софийския и Зографския служебник. В тази връзка особен интерес представлява вторият ръкопис — руският Служебник от края на XIV и началото на XV век. По широките полета на ръкописа са правени добавки на български език, следващи указанията за реда на службите по пълния превод на Служебника, както в Зографския служебник от Атон.

От показаните ръкописи интерес представлява също и един илюстриран Апокалипсис от 1444—1461 (Borgiano Jllirico 12), писан с народен босански почерк и съдържащ доминикалната молитва „Отче наш“, използувана от еретиците — богомили и патарени. Няколко от показаните ръкописи разкриват ползуването на български подложки, между които Сборник от XV век (Borgiano Jllirico 15), южноруска редакция, както и Сборник от XVII—XVIII век (Cod. Vat. Slav. 12), руска редакция, съдържащ Пространното житие на Константин-Кирил Философ

Голям дял в изложбата заемат показаните документи и карти, свързани с българската история. От Секретния архив на Ватикана са подбрани над 20 писма, илюстриращи кореспонденцията на папа Йоан VIII и папа Инокентий III с българските владетели Борис I и Калоян, както и с други български висши духовни и политически лица. Тези документи съдържат много интересни факти около два изключително важни за българския народ периода — приемането на християнството и създаването на славянската писменост във втората половина на IX век и възстановяването и борбата за закрепването на българската държава в началото на XIII век. В изложбата са представени и т. нар. „Отговори на папа Николай по допитванията на българите“. В 866 г., една година след приемането на християнството, българският княз Борис-Михаил (857—889) отправил 115 въпроса към папа Николай I (858—867). Отговорите били предадени на българските посланици в Рим на 13 ноември същата година. Въпросите на княз Борис I не са запазени, но в отговорите папа Николай I повтаря зададения въпрос, така че този документ дава възможност за проследяване на духовната и материалната култура на българите към средата на IX век.

Особен интерес сред показаните документи представлява откритата през 1977 г. от Божидар Димитров „История на България“ от чипровчанина Петър Богдан Бакшев (между 1668—1674), както и един негов летопис за моравската мисия на Кирил и Методий и едно „Описание на царство България“. В този ръкопис интересен факт е, че авторът нарича Методий с българското име Страхота, така както е наречен Методий и в една малко позната чешка служба от XVI век.

Двадесет средновековни рисувани карти от колекцията на Ватиканската библиотека ни представят познанията на средновековна Европа върху политическите граници, поселищната, пристанищната, пътната, орографската и хидрографската мрежа на средновековна България. Тези карти съдържат и изображения на българските градове, гербове, знамена, владетели, което ги прави ценен извор за различни исторически дисциплини.

Изложбата, открита в София, ще бъде показана и във Ватикана през май — декември 1979 г., като към цветните фотокопия ще се включат и оригиналите.

Аксиния Джурова

ЛИТЕРАТУРОВЕДСКАТА ПРОБЛЕМАТИКА НА ПЪРВАТА КОМПЛЕКСНА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО БЪЛГАРИСТИКА

От 25 до 30 април 1979 г. в Шумен се проведе Първата комплексна международна конференция по българистика, посветена на 1300-годишнината от създаването на българската държава. Работата на конференцията протече в четири секции и три кръгли маси, където бяха изнесени общо 124 доклада, а на началното и на заключителното пленарни заседания бяха изнесени съответно 4 и 7 доклада. Широтата на разглежданите проблеми се обуславяше от самия замисъл на конференцията — *комплексно* проучване на проблемите на българската история, култура и език в периода VII—XVIII в. Четирите секции работиха по следните главни теми: „Средновековната българска държава и ролята ѝ в средновековна Европа“ (I секция), „Основни процеси в развоя на българския език до XIV в.“ (II секция), „Духовната култура на средновековната българска държава и нейното място в общоевропейското културно развитие“ (III секция) и „Българската народност през XV—XVII в.“ (IV секция). Обособяването на IV секция по хронологически признак донякъде доведе до преливане на проблеми от другите секции, до известно разкъсване на сродни по тематика доклади. Специално в интересуващата ни сфера — литературоведската проблематика — докладите се разпределят между III и IV секции.

Още на пленарното заседание на 25. IV *акад. Емил Георгиев* очерта основните етапи и течения в развитието на българската литература от възникването ѝ до Възраждането. По-специално място акад. Георгиев отдели на въпросите, свързани с наличието — според него — на предренесансово развитие (или на „ренесансово размразяване“) в българската литература през XIV в.; с Барока в литературата през XVII—XVIII в. и др. По тези въпроси в секциите бяха изказани и други становища, възникна плодотворна дискусия, за която ще стане дума по-нататък.

Работата на III секция започна с доклада на *проф. Велчо Велчев* „Традициите на Преславската книжовна школа в развитието на старобългарската литература“. Проф. Велчев се спря на три основни момента: светогледа, жанровата система и езика. Той изтъкна особено влиянието на Псевдо-Дионисий Ареопагит върху светогледа на Кирил и на творците на Преславската школа; влиянието на формирания светоглед върху жанровата система и по-точно върху изобразителната система в житията от IX—X в. и най-сетне особеностите на книжовния език през IX—X в. в общ план. Този комплекс от проблеми проф. Велчев разгледа и относно литературата през XIV в., като подчерта нарасналия интерес към Псевдо-Дионисий (като последица от традициите на Преславската школа) и се спря на картината на света у исихастите. Относно житията изтъкна началото на индивидуализиране на човека, намерило отражение в някои промени в житийното повествование. Като най-характерна черта на житийния жанр в Търновската школа проф. Велчев посочи неговия синтетизъм. Спря се и на езиковата реформа на Евтимий като стремеж за санкциониране на Кирило-Методиевия език, в което също вижда продължаване традициите на Преславската школа. Най-сетне бе посочено развитието на тези традиции и в периода XV—XVIII в. — в творчеството на Владислав Граматик и на софийските книжовници, както и продължаването традициите на книжовния език наред с появата на новобългарския в книжнината. В целия доклад бе прокарана мисълта за континюитета на книжовните традиции през Средновековието у нас, за конкретното решаване на един комплекс от проблеми в различните епохи.

Широта на постановките и изключителна задълбоченост на разсъжденията поднесе *д-р Александър Наумов* (Краков) в доклада си „Мисли върху старобългарската теория на превода“. Съобразявайки се с мирогледа на епохата, д-р Наумов правилно подчерта, че за старославянските книжовници употребената дума е „икона на смисловия праобраз“ и че чрез текста те търсят „материалния допир с божественото слово“. При такъв подход естествено превеждането се схваща в аспекти, коренно различни от днешните. То е една реактуализация на праобраза, една нова словесна икона, която не бива — и не може — да съвпада с вече съществуващите. „Няма никаква разлика между търсенето на най-добър, най-правилен извод за преписване и на най-добра, най-старинна иконна композиция за копиране, което е било узаконена практика“. Понататък д-р Наумов се спря на преводаческата практика в източноправославната общност, която се базира на известната постановка на Псевдо-Дионисий Ареопагит, позната ни от вероятно Кириловия текст в т. нар. Македонски кирилски лист и от Йоан Екзарховия пролог към „Небеса“. И теорията, и практиката на Средновековието показват, че „тогава е била от значение не разликата между езиците, а разликата между отвъдния и земния смисъл, между духовното значение на думата и телесното ѝ въплъщение“. Оттук д-р Наумов извежда основния проблем, който е стоял пред средновековните преводачи: не самото превеждане от един език на друг, а откриването на начина, как при пренасянето от една знакова система в друга да не се накърни божественият смисъл на словото. Всичко това д-р Наумов илюстрира с един подробен анализ на употребата на различни глаголи за изразяване на действието „превеждане“: **прѣвести, прѣложити, про-/ис-/прѣ-тлъковати, прѣсказати, прѣтворити, прѣ-/на-писати, из-/прѣ-дати, прѣѩзыкъствовати, прѣставити, обратити.** Винаги, подчерта той, при превеждането за старославянския книжовник стои и въпросът за тълкуването, т. е. за адекватното предаване на дълбочинните семантични структури на текста. Докладът на д-р Наумов показа колко още нови проблеми могат да възникнат около познати и доста проучвани въпроси на старобългарската литература.

Към докладите с по-общ характер трябва да отнесем и доклада на *проф. Куйо Куев* „Нов момент в изследванията по старобългарска литература“, в който проф. Куев разви безспорно важната мисъл, че в съвременните изследвания в областта на литературоведската медиевистика все по-голямо значение придобива откриването и обнародването на нови преписи, археографски обработени и подготвени за включване в текстологически изследвания.

Два доклада бяха посветени на кирило-методиевските традиции в неславянски страни — на *д-р Имре Тот* (Сегед) „Кирило-методиевото дело в Унгария през Средновековието“ и на *Светлина Николова* „Кирило-Методиевите традиции във Влашко Молдова и Трансилвания“. В своя доклад Св. Николова изнесе и някои неизвестни или малко известни факти за книжовни паметници в Румъния, свързани с кирило-методиевските традиции.

Няколко доклада и научни съобщения на по-конкретни теми бяха свързани с българската литература от IX—XII в. Тук преди всичко привлече вниманието докладът на *Стефан Кожухаров* „Новооткрити произведения на Наум и Константин Преславски и проблемът за Преславско-Охридска химнографска школа“. Сумирайки известното за оригиналната българска химнография през IX—X в., Ст. Кожухаров подчерта недостатъчността на изворите и липсата на конкретни изследвания върху химнографските жанрове. Въз основа на проучването на покъсни сборници той съобщи за следните нови творби: Канон на IV глас (Зограф № 88), в чийто акростих се чете името Наум и който по езиковите си архаизми може да се свърже единствено с периода IX—X в.; Канон за пренасяне мощите на Йоан Златоуст в Скопския миней (НБКМ № 522), който показва някои езикови близости с предния канон, които не се срещат другаде в старобългарските текстове; Канон за архистратезите Михаил и Гавриил, също в Скопския миней, с името Константин в акростиха и един Канон за Въведение Богородично (също в Скопския миней), който е оригинална старобългарска творба, както личи от спасения акростих, непосочващ — за съжаление — името на автора. Първите две творби Ст. Кожухаров е склонен да приеме за дело на Кирило-Методиевия ученик Наум, а третата — на Константин Преславски. По мнението на автора, базиращо се на дългогодишните му проучвания, от

IX—X в. са запазени не по-малко от 40 оригинални химнографски произведения, което дава основание да се постави въпросът за съществуването на Преславско-Охридска химнографска школа през този период. Както съобщените открити я, така и въвеждането на понятието „Преславско-Охридска химнографска школа“ са един от най-значителните приноси към историята на старобългарската литература, направени в последно време.

Пею Димитров в доклада си се спря на някои въпроси около названието и предисловието на сборника „Златоструй“. Посочвайки наличието на два състава — съответно с по 80 и 135 слова, — той изтъкна, че погрешно ги извеждат от един общ протограф и ги назовават с едно и също име. В пролога на Златоструя П. Димитров вижда творба на съвременник на Симеон, при това стихотворна, и предлага нейна реконструкция. На Симеоновия сборник като паметник на философската мисъл бе посветен докладът на *Божидар Пейчев.* Главно към периода IX—X в. бе насочено вниманието и на *Георги Петков* в доклада му „Преводните разкази с военни сюжети в старобългарската литература“.

Една група доклади бяха посветени на различни аспекти от дейността на Търновската книжовна школа. *Йордан Андреев* се спря на мястото на Патриарх Евтимий в интелектуалния живот на българите през втората половина на XIV в. Той изтъкна наличието на ново (макар и не ренесансово — по собствените му думи) отношение към бога и частично към човека; новите философско-религиозни идеи във византийско-славянската общност, изкристализирала през XIV в., когато утихва традиционната непримиримост на Византия към България; спря се по-подробно на исихазма като носител на нови елементи, които според автора го превръщат „за българските условия в едно типично предвъзрожденско явление“. Докладчикът се спря и на реформите на Евтимий, породени — според него — от целта да се даде на славянската православна общност едно мощно оръжие — единна литературна система. Йорд. Андреев изтъкна и ролята на българската църква, която през този период става отново войнствуваща, каквато е била през IX—X в. В тази връзка бе изтъкнато връщането към собствената древност. В заключение докладчикът подчерта, че през XIV в. България не може да се противопостави на османското нашествие политически, но се противопоставя чрез една духовно-религиозна консолидация, която до известна степен е реализация на идеята за папоцезаризма.

Димитър Кенанов изнесе доклад на тема „Евтимий Търновски и някои насоки в политическия живот и в българската култура през XIV в“. Спря се на политическото разединение и идеологическото разноезичие на Балканите през XIV в., на появата на някои хуманистични тенденции, както и на своеобразната обнова на литературата, намерила израз в емоционално-експресивния стил на Евтимиевата школа. Според докладчика в тези явления, както и в неоплатоническия аскезен екстаз, се чувствува „ренесансово размразяване“ и може да се говори за период на предренесанс през XIV в.

В доклада си „Ренесанс и хуманизъм в Търновската книжовна школа“ д-р *Микаела Йовин* (САЩ) се спря на някои аналогии между ренесансовата култура на Запад и отделни прояви на българската култура от XIV в. Вниманието ѝ бе съсредоточено най-вече върху паралела между „филологическия хуманизъм“ на Ренесанса и „езиковата идеология“ на Търновската книжовна школа. В цялостния ѝ подход личеше стремеж, подчертан и пряко в доклада, да не се търси илюстрация на предпоставени тези, а да се изследват обективно сходните явления и на тази база да се търси отговор на въпроса за характера на българската култура през XIV в.

Около този кръг проблеми се поведе дискусия. По повод докладите на Андреев, Кенанов и Йовин акад. Емил Георгиев отново разви тезата за предренесансовия характер или по-точно за ренесансовите елементи в българската култура през XIV в., основавайки се на някои моменти от идеологията и дейността на Евтимий, на новите черти в литературата от XIV в. и пр. Друго становище по въпроса зае Красимир Станчев. Изтъквайки, че през втората половина на XIV в. българската литература достига върха на своето средновековно развитие, той посочи, че новите моменти през този период с нищо не надхвърлят рамките на средновековната концепция, на средновековния теоцентризъм. Изтъкна разликите в развойните модели на Западноевропейския свят и на Византийско-славянската културна общност, които не позволяват отделни несъщностни външни сходства да се използуват като доказателство за единство на развитието. Според него—поради ред фактори—„византийският цивилизационен модел, възприет и от източноправославните славянски страни, никога и никъде не е демонстрирал възможност за пораждане на същински ренесансови процеси — нито на Балканите, където могат да се търсят обяснения във външни причини (османското завладяване), нито в Русия, където липсват такива външни причини“. Сложността на този комплекс от въпроси и невъзможността българската култура от XIV в. да бъде еднозначно характеризирана като ренесансова посочи в изказването си и проф. Мара Цончева. С виждането, че не може да се говори за ренесансово развитие в България през XIV в., по принцип се солидаризира и проф. Василка Тъпкова-Заимова в обобщителния доклад за работата на III секция, изнесен на заключителното пленарно заседание.

На въпроси, свързани с Търновската школа, бяха посветени и докладите на *М. Тихова* и *Е. Иванова* „Словоредни особености в житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак“ и на *Георги Първев* „Григорий Цамблак и влиянието му върху руската и сръбската литература“.

Немалко доклади третираха проблеми на българската литература от XV—XVIIIв. *Игор Калиганов* (Москва) говори за „Спецификата в развитието на българската литература през XV—първата половина на XVIII в.“ Според него през първата половина на XV в. в България има известно прекъсване на литературния живот, който се възобновява през втората половина на века. Особено наблегна на постиженията на Софийската школа през XVI в., в която има едно ново „избухване“ на творчески възможности, съчетано с известно сливане на традициите на официалната и неофициалната (апокрифна и еретическа) литература. През XVII и първата половина на XVIII в. според докладчика се извършва известно „снижаване“ на литературния живот, като този период в ценностно отношение стои по-ниско от XVI в.

Около проблемите на българо-католическата литература през XVII и XVIII в. бе съсредоточено вниманието в докладите на *Божидар Димитров* „Българската католическа историография през периода на османското владичество“, д-р *Венцеслава Бехиньова* (Прага) „Барокови елементи в българската литература през XVIII в.“ и *Красимир Станчев* „Литературата на българите-католици през XVII—XVIII в. и българското предвъзраждане“. И в трите доклада бе изтъкнато значението на българо-католическата литература като една ранна проява на назряващия преход към нов тип историческо и художествено съзнание, към излизане от рамките на средновековната концепция. В доклада на Б. Димитров за пръв път — на базата на най-новите открития, част от които са дело на самия докладчик — бе очертана в пълнотата ѝ историографската продукция на българите-католици и формирането на новата национална историография. Очертано бе мястото на Петър Богдан като пръв и най-крупен български историк през XVII в. В. Бехиньова акцентува преди всичко върху бароковия характер на литературата на българите-католици и влиянието на славянския барок върху ранновъзрожденските ни писатели, като посочи, че по отношение на ранновъзрожденската ни литература (втората половина на XVIII в.) българо-католическата литература дава интересен типологически паралел. Сходна мисъл бе развита и в доклада на Кр. Станчев, според когото моделът на литературно развитие в българо-католическата литература през XVII—XVIII в. се повтаря в ранновъзрожденската литература (XVIII—нач. на XIX в.), но вече с перспективи за по-нататъшно развитие. Но и в единия, и в другия случай е налице един специфичен път за сближаване със следренесансовата култура на Западна Европа.

С ред нови факти обогатиха представите за книжовния живот през XV—XVIII в. докладите на *проф. Георги Данчев* „Неизвестен сборник на двама дамаскинари — Кръстю Софиялия и Никола Комощички“, *д-р Маньо Стоянов* „Един неизвестен български книжовник от XVIII в. (Исидор Сливенски)“, *Анисава Милтенова* „Неизвестен сборник със слова на Климент Охридски“ (по късен ръкопис от Свищовската сбирка), *Стефан Смядовски* „Свищов като книжовен и културен център“, *Нина Атанасова* „Едно ценно венецианско издание на Божидар Вукович от XVI в.“ и *Яня Йеркова-Капалдо* (Рим) „Делото на Яков Крайков“ (прочетен от Марио Капалдо).

В този кратък преглед трябва да се споменат и няколко доклада от други научни области, чиято проблематика представлява пряк интерес за литературоведската медиевистика. Това е на първо място докладът на *проф. Стефана Стойкова* „Историята в българските хайдушки песни“ (прочетен от А. Стойкова), в който се очертават двата етапа в развитието на хайдушката песен по пътя към нейната историзация. През първия етап генетически свързаната с класическия юнашки епос хайдушка песен още не е актуализирана събитийно и топографски, макар че вече са налице някои съществени промени в нея. През втория етап (XVIII—XIX в.) изображението се конкретизира по отношение на историческите лица, мястото на действието и пр. Значителен интерес с паралелите, които могат да се направят между две области от културното ни развитие, будят докладите на музиковедките *Елена Тончева* „Място, роля и значение на България в развитието на професионалната (църковната) музика във византийско-славянската културна общност през Средновековието“ и *Светлана Куюмджиева* „Тенденции в развитието на професионалната (църковната) музика в България през периода от XV до XVII в.“. Особен интерес представлява констатираното във втория доклад онародняване на църковно-музикалните традиции у нас след XV в., което е в унисон с развитието на литературата през същия период.

Докладите, засягащи периода XV—XVIII в., бяха изнесени в IV секция В изказванията по тях частично бе продължена започналата в III секция дискусия за характера на българската литература през XIV в. Акад Емил Георгиев по повод доклада на В. Бехиньова постави въпроса за възможните паралели между културата от епохата на хуманизма и Реформацията в Чехия и някои явления в българската култура, които могат да се разглеждат като ренесансови. Проф. Велчо Велчев отбелязва по същия повод, че при едно по-широко виждане би изчезнало неразбирането. Според него „от нашия Ренесанс не можем да искаме и да очакваме новото отношение към човека, което характеризира Ренесанса на Запад“. По мнението на проф. Велчев трябва да се коригира и терминът Възраждане относно епохата XVIII—XIX в., тъй като внася неяснота и буди неточни асоциации. По-правилно, каза той, би било да се говори за епоха на Средновековието, след това на Предвъзраждането и после на Просвещението. В изказването си д-р Бехиньова изтъкна, че търсенето на ренесансови елементи в българската литература през XIV в. не е убедително и че тя би избягвала относно българската литература термина Ренесанс, тъй като липсва основната характеристика на Ренесанса — антропоцентризмът.

Както личи от направения преглед, литературоведската проблематика на I комплексна конференция по българистика бе застъпена широко и многостранно. И в прочетените доклади, и в състоялите се дискусии бяха поставени важни въпроси и изнесени ред нови факти и съждения, които значително обогатяват представите ни за историята на българската литература през Средновековието. Както взаимодопълването в ред случаи, така и творческото конфронтиране на възгледите по отделни въпроси показват, че и в национален, и в международен мащаб изследванията по старобългарска литература са в подем и че може да се очаква по-нататъшна творческа активност в това отношение, за чието стимулиране съществен принос даде и Първата комплексна конференция.

Красимир Станчев

ПЪРВА БЪЛГАРО-СЪВЕТСКА СРЕЩА НА МЕДИЕВИСТИ-БАЛКАНИСТИ

От 12 до 14 юни 1979 г. в София се състоя научна българо-съветска среща на тема „Освобождението на България от византийско владичество и политическите и културните отношения на България с Киевска Русия и Византия“. Тя бе организирана от Института за балканистика при БАН и Института за славяноведение и балканистика при АН СССР. В нея взеха участие трима съветски и двадесет български медиевисти.

Работата на срещата бе открита с встъпително слово от *проф. В. Тъпкова-Заимова*, ръководител на секция „Балканските народи и Византия“ в Института за балканистика. На първото заседание бяха изнесени доклади, засягащи предимно историята на освобождението на България от византийско владичество и на възстановената българска държава. *Д-р Г. Г. Литаврин* говори на тема „Русия, Византия и България по време на образуването на Второто българско царство“, като с нови и солидни аргументи от историческо и лингвистично естество потвърди изказаната от Ф. И. Успенски хипотеза за участието на руси във въстанието на Петър и Асен, отречена напоследък от гръцкия учен Ф. Малингудис. В доклада на *доц. В. Гюзелев* „Възобновяването на Българското царство в среднобългарската книжовна традиция от XIII—XIV в.“ бе проследено отражението на старата държавна традиция и нейните политически постижения и тенденции в редица писмени паметници (напр. в областта на агиографията — жития на Ив. Рилски, Прохор Пшински, Иларион Мъгленски, Йоаким Осоговски, Петка Търновска, както и в светското историко-летописно творчество с оригинален или преводно-компилативен характер). Подчертана бе заслугата на Евтимий Търновски, който художествено претворява разпръснатата и суха информация за българското минало, съдържаща се в проложните жития от XIII в. *Ст.н.с. Р. А. Наследова* сподели наблюденията си върху хронологията на Симеоновите войни с Византия. Тя стига до еднакви изводи с българския историк Ив. Божилов, а именно, че Симеон не е водил няколко войни с Византия, а военните действия били преустановявани вероятно с примирия; мирен договор бил сключен едва през 927 г. *Н.с. Ив. Божилов* разгледа основни проблеми около фамилията на Асеневци във Византия до 1460 г., като се позова на издирените от него сведения за 97 нейни представители на византийска служба в Пелопонес, Неапол, по Егейските острови, на о. Кефалония и др. В доклада си „Българската държавна традиция и въстанието на Асеневци“ *проф. В. Тъпкова-Заимова* проследи постановката на този проблем в българската историография още от Паисий, според когото Асеновото семейство било в родствени връзки със Самуиловата династия. По-нататък тя обърна особено внимание на самата насоченост на въстанието — възобновяване на българската държавна власт, което особено ясно проличава от късната хуманистична историография (Дюканж, Мавро Орбини, Блазиус Клайнер, Асемани), където винаги е подчертана силата на българската държавна идея през Средновековието, съперничеща с политическата идеология на Византийската империя

Второ заседание бе посветено на културната история на България, Русия и Византия през XI—XIII в. и на връзките и влиянията помежду им. В доклада си „Въпросите на хуманизма в средновековна България“ *проф. Д. Ангелов* разграничи господствуващата през тази епоха религиозно-богословска идеология от богомилската етика, насочена към премахване на недъзите на феодалното общество, и съответствуващите им два вида хуманизъм — официален и паганически, вторият от които и като изява, и като реализация бил значително по-прогресивен от православно-религиозния. *Ст. н.с. А. И. Рогов* обоснова в доклада си „Руско-българските културни връзки в края на XII—XIII в.“ непрекъснатостта на тези връзки още от X в. Той изтъкна, че в началния етап на културните взаимоотношения между двете страни Русия почерпва от България необикновено много и изключително плодотворни елементи за своята култура, които по-късно, след премахване на византийското владичество, ѝ връща. Доказателства за това той намира в явни руски елементи в езика на български книжовни паметници от XII—XIII в., в някои палеографски особености, в проникването на преведени от гръцки на руски съчинения (Повестта за Акир Премъдри, Историята на Юдейската война от Йосиф Флавий, Сказанието за София Константинополска) и на оригинални руски произведения (например Служба на Борис и Глеб), в наличието на чисто руски празници в южнославянските месецослови и пр. Руското литературно наследство се усвоявало творчески в България (например сръбската редакция на Несторовото житие на Теодосий Печерски), а понякога южнославянските паметници, попаднали в Русия, се връщали отново на Балканите (например сръбската Иловицка кормчая от 1262 г., съдържаща много русизми, възхожда вероятно към българската кормчая на Йоан Светослав; не е изключено и текстът на Бориловия синодик да има за основа руски вариант, който пък от своя страна да възхожда към по-стар български и т. н.). При изследване на различни страни от руската култура, подчерта авторът, винаги трябва да се държи сметка за връзките ѝ с балканските култури, които проличават и от създаването на Пролога, свързан с борбата за независимост на българската, а по-късно и на руската църква. Изобщо паметниците от Златния век на българската литература дълго време били творчески използувани в Русия. Що се отнася до другите изкуства — архитектура, живопис, оформяне на кодекси и др. — е по-трудно да се проследи пряка връзка, но все пак съществуват множество податки за взаимно влияние.

В доклада си „Теофилакт Охридски и старобългарската книжовна традиция“ *ст. н.с. Н. Драгова* очерта концепцията си за старобългарските извори на Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици. В по-голямата си част то представлява Теофилактова редакция на старобългарски книжовни паметници от IX—X в., обединени около проблема за покръстването на българите. В хода на разсъжденията си авторката възстановява хипотетично такива паметници като Пространно житие на св. княз Борис, Сказание за покръстването на българите, Старобългарски разказ за откриване мощите на струмешките и брегалнишките мъченици от края на IX в. и др. Освен това тя смята, че Теофилакт Охридски е бил автор и на Житие на Кирил, косвени данни за което намира в старопечатна славянска книга с произведения на Теофилакт от началото на XIXв., където Кирил и Методий са представени като български учители. Като взема пред вид разказа от Дуклянската хроника за езическите владетели, повтарящ на места почти дословно Житието на петнадесетте тивериуполски мъченици, съдържащия се в хрониката разказ за славянските учители Кирил и Методий, сведението на Фабрициус, че Теофилакт бил автор на Житие за Кирил, както и наличието на цяла глава, посветена на Кирил и Методий в Църковните календари на Асемани, тя лансира мисълта, че Теофилакт действително е бил автор на Кирилово житие, за което обаче няма строго научни данни.

Нс. Н. Кочев се представи с доклад „Житийни гръцки текстове от XI—XII в. в български превод“. Той изказа съображения за времето, когато са се появили на български език житията на св. Антоний и великомъченик Панкратий. Той смята за най-вероятна появата им през XII в., а не по времето на цар Симеон, още повече, че езикът им съвпада с езика на Битолския триод и Битолските листове, датиращи от това време.

На третото заседание бяха изслушани три научни съобщения, засягащи косвено въпроса за възстановяването на българската държава. Разгледани бяха въпросите за миграцията на идеята „Москва — трети Рим“ по времето на Иван Грозни, след преминаването ѝ през България по времето на Калоян и Иван Асен (*Г. Бакалов*), за корабоплаването по Черно море през XI—XII в. (*Ел. Тодорова*), за нормански нашествия на Балканския полуостров по време на въстанието от 1185—1187 г. (*А. Тончев*).

Докладите предизвикаха оживена размяна на мнения. Особено внимание бе отделено на дискусионните проблеми за характера на хуманизма и за съществуването на Ренесанс през онази епоха. Изразени бяха становища, че и хуманизмът, и „Ренесансът“ като явления са били ограничени от християнската етика и не са съответствували на западноевропейските, затова може би по-правилно е да се търсят паралели в източните видове „Ренесанс“ (Н. Драгова); че във Византия и България може да се говори за „условен Ренесанс“ в рамките на средновековния светоглед (Д. Ангелов); че отношението на средновековния книжовник към проблемите на философията е твърде нюансирано и да се вижда в него Ренесанс едва ли е правилно (В. Тъпкова-Заимова); че терминът „Ренесанс“ в случая едва ли е приемлив, тъй като няма секуларизация на мисълта и поради това трябва да се търсят нови термини, включително и за хуманизма, понеже са съществували много сложни тенденции (Г. Г. Литаврин) и др.

Заседанията приключиха с положителна оценка на докладите и разискванията. Съобщено бе, че следващата среща ще се състои през 1980 г. в Москва.

Елисавета Тодорова

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

AURELIO DE SANTOS OTERO. DIE HANDSCHRIFTLICHE ÜBERLIEFERUNG DER ALTSLAVISCHEN APOKRYPHEN

Band I (Patristische Texte und Studien, 20). Berlin. New York, 1978

В западноевропейската наука днес Аурелио де Сантос Отеро се очертава като един от най-добрите познавачи на апокрифната литература в славянския свят. Неговите приноси в това отношение са безспорни. Той се наложи в науката най-напред с книгата си „Апокрифни евангелия“ (Мадрид, 1956)[1], която обаче у нас почти не е използувана. През 1963 г. тази книга претърпя второ издание. Няколко години по-късно авторът издаде втория си труд, посветен на апокрифната литература — „Църковнославянското евангелие на Тома“ (Берлин, 1967).[2] След хубаво изследване на състоянието на ръкописния материал той поднася немски превод на апокрифа, известен още като „Детство Исусово“, като дава паралели по няколко славянски преписа, по гръцки и латински версии, а също така и обратен гръцки превод. Неотдавна излезе от печат третата книга на Отеро, третираща проблемите на славянските апокрифи, която тук е обект на нашето внимание: „Ръкописната традиция на старославянските апокрифи“. Тя съдържа: Списък на изворите и съкращенията (с. IX—X), Въведение (с. 1—42), Славянски текстови свидетелства (с. 43—213) и Регистър (с. 214—228).

Списъкът на използуваните извори респектира със своята пълнота. Авторът познава широк кръг описи, издания, изследвания, от които черпи сведения за преписи на апокрифи. Към тях би могло малко да се добави. Остават неизползувани от автора български издания на дамаскини, в които се съдържат апокрифи[3], и отделни описи.[4]

Във въведението изследвачът изтъква голямото значение на славянските апокрифи за разрешаване на важни проблеми в традицията на гръцките текстове, проследява опитите да се направи библиография на славянските преписи (Яцимирски, Бонвеч, Козак), обосновава необходимостта от изготвянето на такава библиография. Той засяга въпроса за отношението на преводачи и преписвачи към текста — грижата за точно преписване, сочи ролята на князе и висши духовници за насърчаване на книжнината. Авторът набелязва центровете на „византийско-славянската симбиоза“, които дават импулси за литературната продукция в славянските страни. С оглед на критическото отношение към преписването и превеждането на текстовете Сантос Отеро се спира на две епохи, в които обсъждането на текста е характерно, а именно епохата на Патриарх Евтимий и неговите ученици и времето на реформаторските борби в Русия през XVI—XVII в., които започват с Максим Грек и завършват с патриарх Никон. Като се опира на известните факти, авторът дава ясна и вярна представа по въпроса. Епохата на „поправката“ на богослужебните книги през XIV—XV в. обаче не е очертана достатъчно пълно. Когато се говори за реформата на Патриарх Евтимий, добре би било да се изтъкне и дейността на стареца Йоан в Атонската лавра „Св. Атанасий“ — също така един от центровете на византийско-славянската симбиоза. Евтимий, който известно време пребивава в този манастир, е до известна степен ученик и последовател на монаха Йоан.

---

[1] Los Evangelios Apócrifos. Madrid, 1956.

[2] Das kirchenslavische Evangelium des Thomas. Berlin, 1967.

[3] Л. Милетич. Копривщенски дамаскин. С., 1908 (тук се намират два апокрифа); А. Иванова. Троянски дамаскин. С., 1967 (в него се съдържат също два апокрифа).

[4] Например описът на Спространов на ръкописите в Рилския манастир и описът на В. Н. Мочульский. Описание рукописей В. Н. Григоровича. Одесса, 1890.

Не би трябвало да се изпуска и дейността на Киприан, който в качеството на киевски, а след това московски митрополит има възможност да прилага Евтимиевата реформа.

Авторът спира по-конкретно вниманието си на формата на разпространение на апокрифите. Единични творби рядко намират самостоятелно разпространение. Обикновено те съставляват част от „църковните“ книги. Затова Сантос Отеро говори за „паразитна форма“ на разпространение. „Апокрифен корпус“ в старославянските литератури също няма. „Цялостни апокрифни сборници“ се появяват през XVIII—XIX в. Общо взето, трябва да се съгласим с направените наблюдения. Оцелялата днес славянска книжнина показва, че апокрифите се откриват в сборници измежду разрешени от църквата творби, промъкват се навсякъде, дори там, където са немислими. В някои пунктове обаче изразеното мнение не е съвсем точно. В славянската книжнина са известни обособени сборници с апокрифи от по-ранно време. Те не са много, но показват, че през Средновековието апокрифите нямат само паразитно разпространение, но се събират и в „затворени“ сборници. Например т. нар. Панагюрски сборник от XVI в. (Народна библиотека, София, № 433) съдържа апокрифни творби с различно съдържание (старозаветни, новозаветни, въпроси — отговори). Изключение правят само няколко слова, които стоят близо до тематиката и персонажа на апокрифите. Сборник № 273 от XVII в., също от Народната библиотека в София, съдържа само апокрифни молитви. Смятам, че подобни сборници са се създавали и преди XVI в. Това, което е запазено днес, е отглас от по-стара традиция.

Сантос Отеро набелязва съществени въпроси на съществуването на апокрифните текстове, като фрагментарното преписване на някои от тях, разпространението им в продължение на много векове, което поставя пред изследвача важни задачи. Той посочва онези книги, в които най-често се срещат апокрифи: минеи — тук се откриват евангелия и апостолски деяния; сборници с хомилии (Златоуст, Маргарит, Измарагд и др.) — тук могат да се намерят апокалипсиси и евангелски разкази; смесени сборници — поради своето пъстро съдържание те стават най-удобната и обикната форма за разпространение на апокрифи с различна тематика и постройка. Понякога като „канали“ на разпространение на апокрифите се явяват хрониките и дори преписите на Стария и Новия завет.

Можем да се съгласим с автора, че богомилството не е „решаващ“ фактор при разпространението на апокрифите през Средновековието, но не би трябвало и да се оспорва ролята му в това отношение, особено в периода на възникването му през X в. и през следващите два века. Множество апокрифи съответствуват на идеологията на богомилите и естествено е те да се превеждат и четат в тяхна среда. Това не изключва, разбира се, разпространението им и от други среди, и по други пътища.

В края на своето въведение Сантос Отеро се спира на трудностите, свързани с използуването на многобройните каталози, и прави кратък преглед на съвременното състояние на каталогизаторската работа на славянските ръкописи в различните страни. Той завършва с данни за предстоящата му работа. Ще излязат още два тома на настоящия труд. Вторият том ще съдържа апокрифни евангелия и сродни с тях творби, а третият — старозаветни апокрифи. Главната задача на автора и в трите тома е идентифицирането и локализирането на текстовете — една нелѐка задача, разрешена в настоящия първи том успешно.

В основната част на труда — „Славянски текстови свидетелства“ — авторът посочва издирени по библиографски извори преписи на 21 апокрифа: Мъчение на първомъченица Текла, Житие на ап. Петър, Деяние и мъчение на Петър и Павел, Слово за ап. Петър и Андрей, Деяние и мъчение на Андрей Първозвани, Деяние и мъчение на ап. Тома, Обхождение Йоаново, Деяние и мъчение на ап. Филип, Мъчение на ап. Матей, Обхождение и мъчение на ап. Варнава, Мъчение на ап. Анани, Житие и страдание на Климент Римски, Писмо на Павел до лаодиникийците, Авгариево послание, Епистолия за неделята, Павлово откровение, Ходене на Богородица по мъките, Сън Богородичен, Слово на Йоан Богослов за пришествието господне, Въпроси на светите апостоли, Петрово обявление. За всеки апокриф авторът привежда кратки сведения и библиография. Следва списък на преписите, като за всеки препис се дават следните много важни за изследвача на апокрифната литература сведения: къде се намира ръкописът (град, библиотека, сбирка), под какъв номер се пази, от кой век е; заглавие на преписа; начало на текста; библиографска справка за описанието на ръкописа, в който се намира апокрифът; сведение за издание на текста. Много ценен момент е идентифицирането на славянския материал въз основа на гръцките версии.

Очевидно е, че определянето местонахождението на всеки ръкопис е изисквало от страна на автора много усилия. Известно е какво движение на ръкописи и на цели сбирки настъпи през XX в. от частни и манастирски библиотеки към големите центрове и колко ръкописи смениха местонаходището си по време на последната война. Локализирането на ръкописите днес е неоценимо улеснение за изследвачите на апокрифите. Но не само в това се състои заслугата на Сантос Отеро. Дадените заглавия и гръцките съответствия на славянските текстове, както и събирането на преписите на едно място, подпомага разрешаването на въпросите за количеството преводи на отделните апокрифи, за старината им, за обема на преводаческата работа, за произхода и характера на вариантите. Огромната работа, извършена от автора, създава добра основа за по-нататъшна плодотворна работа върху проблемите за живота на апокрифната литература на славянска почва. Трудът би бил още по-ценен, ако се посочат данни и за редакцията на преписа и мястото на съставяне на сборника, в който той се намира. Това би открило възможност за изводи и по отношение на териториалното разпространение на апокрифите.

Във въведението авторът споменава между другото, че в българските дамаскини от XVIII—XIX в. има многобройни апокрифи, но „езиково и по съдържание“ те са „обикновено силно обработени“ (с. 25). Затова в труда са взети пред вид само най-старите ръкописи. Този принцип обаче не е спазен редовно — в книгата срещаме и преписи от късните дамаскини, а също така и обработки на апокрифи. Но по-важното в случая е, че това решение не е научно оправдано. Апокрифите в дамаскините от XVIII—XIX в. (а също така и в други сборници от същото време) обикновено са преписи тъкмо от по-старите дамаскини от XVII в. или от още по-стари смесени сборници без никакво изменение в съдържанието. Промени има само в езика, при това по отношение на дамаскините от XVII в. те не са основни. В късните дамаскини понякога се опазват стари апокрифи, непознати в по-ранни преписи, а също така и нови преводи на гръцки редакции. Това ги прави не по-малко важни за историята на разпространението на апокрифите. А ако наистина единични преписи представляват обработки, то те стават още по-интересни за изследвача. Изоставянето на голяма част от късните преписи влиза в противоречие с принципно правилното изказване на самия Сантос Отеро: „Привличането на колкото е възможно повече текстови свидетелства днес е извън това една безусловна предпоставка за историческото и филологическото фиксиране на един текст“ (с. 28). То противоречи и на задачата на труда, изказана ясно в началото на въведението, а именно, че той „трябва на първо място да представи широка картина на наличността на запазените“ славянски ръкописи, защото такава „в нейния пълен обхват досега няма“. Като се прибавят множеството преписи на апокрифи от българските дамаскини и смесени сборници от XVIII—XIX в. и пропуснатите по една или друга случайност преписи от XVII и от по-ранни векове, картината на състоянието на преписите много се обогатява. А това не е без значение при изследването на отделните апокрифи. Ще си позволя да направя някои конкретни допълнения, без да изчерпвам всички известни ми преписи.

Към апокрифа за ап. Тома могат да се посочат още десетина преписа от XVII—XIX в. (например по издадените от Милетич и Иванова Копривщенски и Троянски дамаскини от XVII в., в сб. № 689, 1058, 1062, 1066 и 1073 от XVIII в. — всички от Народна библиотека в София; дам. № 90 от XVIII в. от библиотека на БАН и много други от XIX в. в различни библиотеки). От апокрифа Откровение на ап. Павел (най-често под заглавие „Слово за ап. Павел, обхождение на рая и мъката и как бе възнесен на третото небе“ или само „Видение Павлово“) остават извън дадения списък повече от 15 преписа (например от сб. № 332, 438, 713, 729, 1055, 1056 от XVIII в. от Народната библиотека, София; два преписа от XVIII в. в Одеса от сбирката на Григорович и много други от XIX в. в българските библиотеки). От апокрифа Ходене на Богородица по мъките могат да се прибавят най-малко 12 преписа (ето някои от тях: № 681 от XV в. от Народната библиотека, София, дам. № 710 от XVII в. от същата библиотека и сб. № 438 от XVIII в.). Към тези липси ще прибавим няколко преписа в чужди библиотеки: един руски препис от 1602 г. в Публичната библиотека в Ленинград, ръкописната сбирка на Толстой; един препис от библиотеката на Вилно от XVIII в., описан от Добрянски.

Сантос Отеро съобщава, че подреждането на преписите не е подчинено на някакъв определен принцип — географски или хронологически. На този „технически“ въпрос вероятно не е отдавал голямо значение пред останалите по-важни в научно отношение въпроси. На практика обаче се създава известна хаотичност. При евентуално второ издание на труда добре би било все пак да се намери някакъв принцип на подреждане. Струва ми се целесъобразно и логично едно подреждане по страни, в границите на страните по градове, а в границите на градовете по векове. Това предполага основно разместване на дадените в труда преписи, но би създало по-големи удобства при използуването на книгата.

Посочените липси и направените критични бележки ни най-малко не подценяват значението на труда на Сантос Отеро. Това, което е извършено, е голяма крачка напред в библиографското представяне на преписите на апокрифите. С голям интерес очакваме следващите два тома, с които ще се получи един цялостен корпус на запазените в славянската книжнина преписи на многобройните апокрифи, съставящи важна част от старите славянски литератури.

Донка Петканова

ПРИНОС В ПРОУЧВАНЕТО НА СТАРИТЕ СЛАВЯНСКИ ЛИТЕРАТУРИ

Някои специфични черти в развоя на средновековната литература — неравномерното и непълно съхранение на ръкописното наследство, сравнително по-свободното отношение към преписвания текст, заемките, които обикновено се правят от едно или няколко произведения при създаването на други, честата липса на автографи — определят голямото значение на изследванията с извороведчески и текстологически характер. На издирването, проучването и обнародването на богатия книжовен материал, пръснат в различни книгохранилища, е посветена и третата книга на Б. Ст. Ангелов от поредицата „Из старата българска, руска и сръбска литература“ (С., 1978). Новите вести и факти из литературната история на трите славянски народа, сред които процъфтява Кирило-Методиевата книжовна традиция, са резултат на упорита и продължителна археографска работа (книга I излиза през 1958 г. книга II — през 1967 г.). Проф. Б. Ст. Ангелов отново поднася ценно изследване, което обогатява представите ни за литературната история на славянското Средновековие.

Авторът публикува неизвестни или малко познати преписи на оригинални творби на старобългарската литература, свързани с култа към славянските първоучители, изяснява някои въпроси около книжовното дело на Кирило-Методиевите ученици и най-вече на Климент Охридски, установява преписваческата дейност на няколко значителни книжовници, работили през XVI в.

Към първата група изследвания се отнася статията „Кратко житие на Кирил Философ“ (с. 2—17). На това ценно произведение на старобългарската литература авторът се спира още в първата си книга, където публикува неизвестен, седми поред негов препис, който се явява и най-ранен по произход — от 1437 г. В настоящата публикация се дава нов, осми препис, този път от началото на XV в. Интересът към краткото житие на Кирил, известно в науката и като Успение Кирилово, е оправдан — в него се съдържат ценни вести за живота и дейността на създателите на славянската писменост, липсващи в Пространното житие. По този повод Б. Ст. Ангелов пише: „Откриването и публикуването на повече преписи безспорно е важна предпоставка за по-успешно поставяне и решаване на тази научна задача (за достоверността на вестите, съдържащи се в житието — б. м.). То е предпоставка и за едно критично издание на краткото житие, което в близките години може да се осъществи след откриване на още преписи, и то възможно по-старинни“ (с. 3). Към решаването на тези задачи се добавя още една, не по-малко важна — въпросът за възникването на краткото житие. Б. Ст. Ангелов, въз основа на открития от него най-ранен препис, прави следните изводи: възможното най-късно възникване на житието може да се постави в началото на XV в.; в езиково отношение преписът е от южнославянска (сръбска) редакция със следи от български извод, което говори за български произход на житието. Тези важни наблюдения значително придвижват напред въпроса за произхода на това интересно произведение на старобългарската литература. Освен този препис тук се обнародва и друг препис, малко познат в науката, намиращ се в архива на О. М. Бодянски. При публикацията му Б. Ст. Ангелов прави важна корекция в датировката на ръкописа — В. А. Билбасов, който отчасти използува преписа, въз основа на една приписка погрешно го отнася към 1450 г. По същата приписка, в която се споменава името на известния молдавски митрополит Атанасий Кримкович, Б. Ст. Ангелов отнася ръкописа към края на XVI — първите десетилетия на XVII в.

Следващите две статии засягат друг съществен въпрос в българската литературна история — проблема за книжовното дело на видните Кирило-Методиеви ученици Климент Охридски и Сава. При Климент Охридски, един от най-плодовитите старобългарски книжовници, изследователската работа е значително улеснена, защото са познати много негови творби, което дава възможност за пряка съпоставка с предполагаеми съчинения на Климент. Б. Ст. Ангелов върви именно по този път, като използува и вестите, съдържащи се в Пространното житие на Климент, съставено от охридския архиепископ Теофилакт. По-специално авторът си поставя за цел да потвърди един пасаж от житието на Климент: „Той богато снабдил църквата с псалмоподобни пения, едни от които са съставени за *много от светиите,* а други пък, молитвени и благодарствени, са в чест на всенепорочната божия майка. Изобщо Климент е предал на нас българите всичко, което се отнася до църквата и с което се прославя паметта на бога и светиите и чрез което се трогват душите“. Този пасаж определено показва, „че може да се говори за общи служби, излезли изпод перото на Климент Охридски, познат като автор на други служби (например на Кирил и Методий)“ (с. 21). Б. Ст. Ангелов свързва името на Климент с четири служби, поместени в ръкопис № 212 от сбирката на Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София. Това са: обща служба за пророците, обща служба за апостолите, обща служба за светителите и обща служба на преподобните отци. Чрез подробно сравняване на текста на тези служби с общата служба на Кирил и Методий, с която те „показват най-здрава връзка“, както и чрез редица литературно-исторически доводи, изградени върху отличното познаване на Климентовото книжовно дело, Б. Ст. Ангелов убедително отстоява тезата за възможното авторство на Климент.

По-другояче стои въпросът с другия Кирило-Методиев ученик — Сава. Тук Б. Ст. Ангелов подхваща една ценна мисъл на руския славист И. Куприянов, изказана през 1855 г. в статията му „Описание замечательной псалтири“ във връзка с открития от него пергаментен ръкопис в сбирката на Новгородската Софийска библиотека (сега ръкописът се съхранява в Ленинград, Държавна публична библиотека „Салтиков-Щедрин, № 60). В този ръкопис има вест за книжовни прояви на някой си монах Сава, превел от гръцки пълния текст на псалтира заедно с някои части от Библията. Куприянов свързва името на монах Сава с дейността на седмочисленика Сава, вести за когото се съдържат и в Пространното житие на Методий. Особено внимание заслужава предисловието към текста на псалтира под наслов „Сказание о псалтири“, както и молитвата преди четене на псалтира.

Б. Ст. Ангелов продължава започнатото от Куприянов, като посочва всички научни публикации на Сказанието, както и преписите на псалтира, в които е отбелязано името на монах Сава. В центъра на изследването си авторът поставя въпроса: с кого от двамата най-активни книжовници с това име могат да се свържат Сказанието и преводът на псалтира — със седмочисленика Сава или с дейността на сръбския архиепископ Сава? Въз основа на внимателен преглед на изказаните в славистиката мнения, както и въз основа на археографските и литературноисторически данни, авторът излага своите съображения по този въпрос. Той заключава: „Познатите материали не са достатъчни, за да бъде той решен окончателно. Въз основа на сегашните вести аз съм по-склонен да приема, че тук се касае за сръбския архиепископ Сава, а не за Кирило-Методиевия ученик Сава“ (с. 51.). След това публикува текста на Сказанието по два преписа (ръкопис от XIV в., открит от Куприянов, и ръкопис от XV в., и двата съхранявани в Ленинград) заедно с текста на молитвата, казвана преди четенето на псалтира.

Със студията „Сказание за железния кръст“ Б. Ст. Ангелов насочва вниманието към интересен цикъл разкази, обединени под общото заглавие „Сказание за чудесата на светия и славен Христов мъченик Георги“. Цикълът съдържа десет чудеса, като четвъртото и петото представляват познатият разказ „Чудото с българина“. След характерния за изследователския метод на Б. Ст. Ангелов подробен преглед на публикациите, свързани с това интересно произведение, са изредени сведения за преписите, в които се съдържа разказът — общо девет на брой. Цикълът от десетте разказа, чийто текст авторът публикува по ръкопис от сбирката на Уваров, е малко познат в науката. Единствен архимандрит Леонид говори за него при описа на сбирката, като изрично пише, че авторът на този цикъл е българин. Освен като литературна творба и исторически паметник съчинението представлява интерес с оглед включените в него 10 разказа-чудеса, обединени в единен сюжет. Б. Ст. Ангелов изрично отбелязва: „Такъв цикъл разкази-чудеса за свети Георги не ми е познат. Но трябва да кажа, че нашият цикъл съдържа разкази-чудеса, познати поотделно в други съчинения за свети Георги от този род. Разказите в Уваровия цикъл са обаче по-къси, представляват съкращение на известни вече, разпространени разкази-чудеса. На какво се дължи това — дали на съзнателна редакторска работа на славянина-компилатор или на действително съществуващи съкратени редакции във византийската книжнина?“ (с. 69). На този въпрос, както и на проблема за литературноисторическата стойност на творбата авторът не се спира подробно. Въз основа на общия тон на съчинението, разкриващ „по-скоро гръцка духовна среда“, Б. Ст. Ангелов изказва предположението за възможен гръцки произход на разказа „Чудото с българина“, намиращ се в органическа връзка с останалите разкази в цикъла. В същото време той не изключва възможността и за български компилативен произход на творбата. Решаването на този въпрос, както сам Б. Ст. Ангелов отбелязва, „изисква по-специално и подробно проучване“. Изследването завършва с интересна вест за автора на „Сказанието“ Ходул, намираща се в ръкописен сборник от XIV в., № 237 от Хлудовата сбирка.

Интересът към книжовното дело на поп Пейо, автор на служба и житие на софийския мъченик Георги Нови, датира от 1862 г., когато сръбският учен Дж. Даничич съобщава за двете творби в статията си „Службе србима свецима“. След тази първа публикация в резултат на оживени археографски издирвания станаха известни ред нови преписи от тези две оригинални старобългарски съчинения, отразяващи отпора на българския народ срещу зачестилите през XVI в. опити за насилствени потурчвания. Във втората книга на „Из старата българска, руска и сръбска литература“ се съдържат сведения за 4 нови преписа на службата и житието, като текстът на единия, Еленския препис, се публикува изцяло. В книга трета, в статиите „Житие на Георги Софийски“ (с. 99—130) и „Служба на Георги Софийски“ (с. 131—151), авторът обнародва Хилендарския препис на житието и службата по ръкопис от Хилендарския манастир, от втората половина на XVI в., най-близък до временаписването на творбите. Публикацията е придружена с някои важни текстологични наблюдения, разкриващи връзката на Хилендарския препис с преписа от 1714 г., обнародван от Гилфердинг през 1864 г. Особено ценна е публикацията на службата, позната до този момент само по 6 преписа. Тук Б. Ст. Ангелов привежда интересни съпоставки със службата за Стефан Дечански от Григорий Цамблак, отразяващи влиянието, което този писател е оказал върху творческия процес у поп Пейо.

Сред статиите, намерили място в третата книга от поредицата „Из старата българска, руска и сръбска литература“, особено ярко се откроява изследването, посветено на книжовното дело на един изключително продуктивен преписвач, работил през XVI в. в манастира „Свети Йоан Предтеча“, Битолско — Висарион Дебърски. Въпреки че в науката името на Висарион е познато твърде отдавна, до публикацията на Б. Ст. Ангелов сведенията за него бяха твърде откъслечни, без да дават представа за дейността на този плодовит книжовник. Затова основно място в това изследване заема установяването на книжовното наследство на Висарион. В резултат на продължителни и планомерни археографски проучвания в наши и чужди книгохранилища, на грижливо сравняване на почерка на сигурни Висарионови автографи с други ръкописи, показващи прилика в почерка, оформлението и подвързията, Б. Ст. Ангелов отдава на перото му 22 сигурни ръкописа, писани в периода от 1540 г. до края на XVI в. Пак въз основа на палеографски особености той е склонен да свърже с името на Висарион други 8 ръкописа. Към тях се прибавят и части от отделни ръкописи, по почерк твърде близки до замаха на Висарионовата ръка.

Така очертано, книжовното наследство на Висарион Дебърски разкрива образа на един изключително надарен и упорит преписвач, посветил живота си на съхранението и разпространението на славянската книга в тежките години на турското робство. Влиянието, което този книжовник има върху духовния живот през епохата, се разкрива от следния факт, подчертан особено грижливо от Б. Ст. Ангелов: „Висарион Дебърски е голям, продуктивен книжовник, образован човек, с висока езикова култура, с укрепнало писателско перо, с високоразвито и изявено естетическо чувство. . .Изобщо всичко от външния вид на ръкописите говори за човек с високоразвито естетическо чувство, което той иска да предаде на своя читател. И е успял, защото има основание да се говори за *Висарионовска книжовна школа: често се срещат книги, които са близки на Висарионовите ръкописи не само по съдържание, но и по писмо, по маниер на писане, по оформяне на страници и пр.*“. (с. 157). Тук авторът изброява следните имена на книжовници, показващи определена връзка с Висарион: поп Лазар, поп Димитър, Евстратий, Сисой, Матей Слепченски; отделни са ръкописите, в които липсват имената на техните преписвачи. Особено ценно е наблюдението, свързано с характера на преписваческата дейност на книжовника: „Впечатленията, които имам, ми дават основание да кажа, че Висарион не винаги само преписва, а и добавя и свои съждения“ (с. 156). Ако тази мисъл намери потвърждение в бъдещи изследвания, очертава се едно интересно сходство в характера и общата насоченост в дейността на Владислав Граматик и Висарион Дебърски — и двамата книжовници работят еднакво и за сърби, и за българи, показват живо отношение към преписвания текст, и у двамата откриваме еднаква грижа за съхраняване на книжовната традиция.

Изказвайки предположение за оформена книжовна школа с най-изявен представител Висарион Дебърски, Б. Ст. Ангелов пише: „Доколко разпространена и утвърдена е била книжовната школа, най-ярък представител на която е Висарион Дебърски (а може би и неин основател), показва и този факт, че освен монах Сисой има и други книжовници, които по оформление на своите книги принадлежат на тази школа. Понякога дори приликата на техни ръкописи с ръкописи на Висарион е толкова голяма, че човек би ги отдал на Висарион, ако в тях нямаше изрична приписка, че са от друг книжовник“ (с. 167). Такъв е случаят с Матей Слепченски, също слабо познат в науката книжовник, работил през XVI в. в Слепченския манастир „Свети Йоан Предтеча“. Б. Ст. Ангелов свързва името му с два ръкописа (Диоптра от Филип Монотроп и Книга на пророците). И двата ръкописа по почерк, оформление на страницата, съкращения, диакритични знаци, орнаменти и др. показват здрава връзка между Матей и преписваческата дейност на Висарион Дебърски. Вестите за живота и книжовното дело на Матей Слепченски са оскъдни, но обработеността на почерка и интересите на книжовника говорят, че по всяка вероятност той е оставил повече ръкописи освен познатите днес.

Следващият книжовник, за когото Б. Ст. Ангелов изнася вести, Пахомий Слепченски, е автор на значителен брой ръкописи, изпълняващи чисто църковно-богослужебни функции — требник, минеи, сборници, пролози, Поучения от Ефрем Сирин и др., общо 11 ръкописа. С няколко обемисти ръкописа се изявява и друг южнославянски книжовник от XVI в., Висарион Хилендарски. Преписаните от него съчинения по своето съдържание разкриват интересите и духовните нужди на южнославянското общество през епохата на турското робство — съчинения против латините, тълковен псалтир, тълкования към книгата на Йов. Особено ценен е преписът на съчиненията на Дионисий Ареопагит с тълкования, направен по преда на Исай Серски от 1371 г., като Висарион преписва и предисловието на Исай. Въз основа на една приписка, оставена от Висарион в ръкопис от 1511 г., както и по характера на книжовното му дело, Б. Ст. Ангелов изказва възможността за съществуването и на други негови ръкописи.

В заключение искам да посоча една отличителна черта, характеризираща като цяло изследователския метод на Б. Ст. Ангелов. Независимо от характера на проблема — въвеждане на нов, неизвестен препис от дадена творба, уточняване книжовното дело на известен писател, обсъждане на някои спорни въпроси и т. н. — авторът еднакво грижливо и прецизно посочва изказаните в науката мнения, добросъвестно преценява всички „за“ и „против“ в полза на една или друга теза, привежда аргументирано своите съображения. Това конкретизира постановката на проблема и поставя здрава основа за бъдещи изследвания. С тези свои качества, както и с богатството на публикувания изворов материал, трудът „Из старата българска, руска и сръбска литература представлява ценна придобивка за изследвачите-медиевисти, дава възможност за нови наблюдения и изводи.

Сергей Райчинов

ПАМЯТИ ПРОФЕССОРА МАЛЫШЕВА

(Дмитрий Жуков. Владимир Иванович. Повесть. — Новый мир, 1978 (7)

Житие литературоведа, профессора древней русской литературы — это в сущности рассказ о нашем современнике, но рассказ с древнерусской тональностью, картина, которую освещает пламя Аввакумового костра. О сожжении Аввакума и его сподвижников повествует пролог повести. О главном труде всей жизни Владимира Ивановича Малышева, так и не написавшего задуманной книги об Аввакуме, рассказывает вся повесть.

Героем художественного произведения не часто становится литературный исследователь, тем более ученый, посвятивший свою жизнь собранию и изучению старинных рукописей, древнерусских литературных произведений и особенно трудов знаменитого протопопа Аввакума. Но как раз в этом главная привлекательность повести Д. Жукова. Она воспевает научный поиск, учит неутомимости, настойчивости, хорошему упорству. Это не литературный детектив, типа хорошо известных и широко популярных литературоведческих рассказов Ираклия Андроникова. Это разговор о человеке и его труде, о труженике, которого автор знал лично и глубоко ценил и понимал.

Д. Жуков описывает жизнь своего героя, не пренебрегая модным в современной литературе смещением временных пластов, начав с XVII века, он рассказывает затем о самом себе, о том, как десять лет назад начал писать эту книгу, описывает свою встречу с профессором Малышевым, рисует его молодые годы, рассказывает о тяжелой военной поре и снова и снова возвращается к деятельности Владимира Ивановича — собирателя, к его походам за рукописями, к его работе в Пушкинском Доме.

Малышев относился к древним рукописям как к „живой старине" и в повести о его жизни постоянно оживляются страницы найденных им книг. Это то Пустозерск XVII века, стрельцы, узники, шумящая толпа, то начало царствования Великого Петра, стрелецкий бунт, старообрядцы братья Андрей и Семен Денисовы, в далеком Олонецком крае на реке Выг собирающие старинные дониконовские книги, и их противник знаменитый Дмитрий Ростовский, то читающие житие Аввакума Чулков, Достоевский, Лев Толстой, Чернышевский, Горький, то археограф Василий Григорьевич Дружинин, первым нашедший автограф жития. Автор говорит об открытиях В. И. Малышева и показывает нам образно, картинно, что он открыл. Он не описывает рукописи, произведения древнерусской литературы, а рисует ее героев, оживляет для читателя их подвиги. Особенно ярко рассказано, как после войны, которую Владимир Иванович закончил командиром батальона стрелкового полка, вызвавшись сопровождать эшелон демобилизованных солдат в Сибирь, Малышев сумел во время сложнейшей командировки, покончив со служебными делами, обследовать еще книжные хранилища Барнаула, Тюмени и Тобольска. В полк он привез толстую тетрадь с описанием рукописных книг и записями легенд об Аввакуме. Во время командировки в Ригу он посетил книжное собрание богатейшей Гребенщиковской старообрядческой общины и нашел уникальный список „Слова о погибели Русской земли", сорок пять строк, переписанных как начало „Жития Александра Невского".

Владимир Иванович склоняется над желтыми страницами и перед читателями оживают войска юного князя Александра, разворачивающиеся перед решительной битвой 15 июля 1240 года. Воспоминания переплетаются, Владимир Иванович задумывается над совпадением, на той же Неве годы и годы спустя, 12 января 1943 года, он пережил ночь перед прорывом блокады Ленинграда.

Автор повести, описывая открытия и исследовательскую работу профессора Малышева, затрагивает и важнейшие проблемы и загадки древнерусской литературы. После „Слова о погибели Русской земли" Владимир Иванович опубликовал новый список „Моления Даниила Заточника", одно из самых интересных произведений русской литературы. Спор о нем продолжается до сих пор. Кто был автором этого произведения? Гудзий предполагал, что он был холопом, Будовниц — дворянином, Миндалев — дружинником князя, Тихомиров — ремесленником, Скрипиль и Романов находили отсутствие устойчивого социального положения, Лихачев заметил в его острословии „признаки скоморошьего балагурства"[1] и т. д. Спорно и когда написано произведение, к кому оно обращено; бесспорно, что написано оно первым интеллигентом Древней Руси, человеком, твердо убежденным, что не знатное происхождение, а личные способности человека, его ум и знания определяют его общественную ценность. Владимир Иванович нашел вариант, переписанный в Соловецком монастыре. Интересен он был и тем, как монахи по-своему осмысливали текст „Моления", как смягчали казавшиеся им резкими пассажи Даниила.

Интересно удалось автору описать процесс работы Владимира Ивановича над исследованием рукописи „Повести о прихождении короля Стефана Батория с великим и гордым воинством на великой на славный богоспасаемый град Псков". Готовя к печати найденный им в Вязниках, на Владимирщине, самый древний список повести, Малышев писал к ней обширный комментарий. Многие ученые до него пытались выяснить имя автора повести, в том числе и учитель Малышева, замечательный русский ученый академик А. С. Орлов. Но именно Малышеву удалось расшифровать цифровую тайнопись и ввести в русскую литературу имя еще одного талантливого автора изографа Василия.

Трудно представить себе объем выполненной Малышевым археографической работы. Сколько рукописей он нашел, сколько памятников культуры отстоял. Вместе с писателем Алексеем Юговым он выступил в „Известиях" и спас знаменитые Поганкины палаты в Пскове, в ленинградской газете писал о возмутительном отношении к памятникам старины в селе Данилово, заложенном Андреем Денисовым, и т. д. Его заслугами было основано всемирно известное в настоящее время книгохранилище Пушкинского Дома Академии наук СССР. Его находки и открытия учеников и сотрудников составили основу богатейших фондов Дома.

Всякий год ездил профессор Малышев в экспедиции. „Список его находок велик и великолепен" — замечает его ученик и спутник в ряде путешествий доктор наук А. М. Панченко. Чаще всего Владимир Иванович отправлялся на поиски на Печору и ее притоки Цильму и Пижму, больше всего он искал и находил списки XVII века, рукописи любимого автора, вдохновенного Аввакума. Аввакумовская тема не даром становится лейтмотивом всей повести, всего жития Малышева. Даже отпуск, даже лечение Малышев стремился проводить там, где мог отыскать что-то об Аввакуме. Еще студентом он обыскал Углич, Ростов, Ярославль, работал сотрудником краеведческого музея в Боровске. В Боровске жило много старообрядцев, здесь была „студеная тюрьма“ Аввакума, здесь умирала от голода в заточении его верная сподвижница боярыня Морозова. То через отношение самого ученого, искавшего и находившего свидетельства о жизни и творчестве своих героев, то через взгляд художника рисует автор тех же героев. Например, новым светом освещает образ боярыни Морозовой восприятие Василия Ивановича Сурикова, долго и мучительно искавшего для своей известной картины лицо и руки боярыни. И художник и ученый, оба руководствуются в своей работе словами древней рукописи, голосом Аввакума, сказавшего о Морозовой: „Персты рук твоих тонкостны, а очи молниеносны“. . .

---

[1] Д. С. Лихачев. Великое наследие. М., 1975, с. 206, 218 и др.

Малышев нашел списки „Книги нравоучений и толкований“, „Книги бесед“, автографы писем Аввакума, нашел его челобитные, многие сборники, куда входили переписанные произведения Аввакума, участвовал в открытии автографа его знаменитого жития. Д. Жуков показывает не только талант Малышева—открывателя, но и его удивительное умение зажигать своими идеями всех окружающих, привлекать к своему делу самую широкую общественность. Образ Малышева вписан в широкий фон ученых, коллег, соратников, учеников. Особенно интересно удалось автору нарисовать учителя Малышева, известного ученого, первого руководителя отдела древнерусской литературы при Пушкинском Доме Академии наук СССР академика А. С. Орлова. Великолепнейшую лекцию о значении палеографии, о русских рукописях, старопечатных книгах, о деловом письме писцов, о каллиграфии и скорописи и многом другом читает маститый академик начинающему студенту. Как щедро делится он с ним богатейшей казной своих знаний. „Нас еще ждут большие радости, где-то под спудом лежат неизвестные нам рукописи, ожидая времени, когда чья-то рука бережно извлечет их. . .“ — говорит Орлов. И это призыв, обращенный не только к Малышеву, но и к каждому читателю. Всякий, прочитав эту повесть, не может не увлечься делом, которому и Орлов и Малышев посвятили свою жизнь.

Автор повести вводит в текст личные автобиографические моменты, романизирует материал, рассказывает о трагической военной любви своего героя. Личное знакомство автора и героя позволяет писателю бережно касаться очень интимного материала, иначе бы это могло показаться нескромным вмешательством в личное, сокровенное.

И все же основное место в повести, в фигуре главного героя занимает его работа, его творческий поиск, научное дерзание. Как одно из действующих лиц входит в повествование и место, где годы и годы работал Малышев — Пушкинский Дом. О нем так проникновенно писал Блок: „Имя Пушкинского Дома в Академии наук звук понятный и знакомый“. . . Автор делает нам это имя еще более близким. Совсем бегло обрисованы крупные ученые, работники Дома, всецело помогавшие Мадышеву, поощрявшие его искания. Варвара Павловна Адрианова-Перетц, Дмитрий Сергеевич Лихачев, бегло упомянутые в повести, заслуживают более подробного описания, полного портрета. Жаль, что автор не обрисовал их подробнее.

Рисуя фигуру Малышева, описывая его творческий путь, автор повести ставит еще одну проблему, интересную как для советских, так и для болгарских ученых и читателей. Что важнее в литературной науке, собирательство, описание рукописей, издательская деятельность, или теоретическая, исследовательская работа. Всю жизнь Малышев собирался приступить к своей главной книге; он так и не написал докторскую диссертацию, титул был ему справедливо присужден „по совокупности его работ“. Д. Жуков, снова и снова вспоминая неосуществленные замыслы Малышева, заставляет читателя сожалеть вместе с ним, что вместо новых экспедиций Малышев не написал монографии о своем любимом Аввакуме; уж он-то столько знал о нем; как интересна, глубока и полезна была бы такая книга. Автор вспоминает и о неприязненном отношении Малышева к „теоретикам“. Но видимо, именно и только собирательство, открытие и издание древнерусских произведений было подлинным призванием Малышева. Теорией же должны заниматься другие ученые, которые не смогут построить истории русской литературы без прочного фундамента, честно и старательно возводимого такими, как Владимир Иванович Малышев. И вечный спор теоретиков и практиков, будь в литературоведении, физике, или другой науке, решается просто; каждый должен следовать своему призванию, делать то, что умеет и желает делать лучше всего на благо своей науки, на благо своего народа.

Много важных вопросов литературоведения поднимает в своей повести о профессоре Малышеве Дмитрий Жуков. Он пишет и о значении текстологии, проблемах атрибуции древних рукописей, о загадке Илариона, теории Приселкова, о проблемах русского летописания, о таких великих произведениях прошлого, как „Слово о полку Игореве“, список которого мечтал найти Малышев, о „Повести о Горе-Злочастии“, „Повести о Петре и Февронии“ и мн. др. Но главное, автор рисует живой и увлекательный образ своего главного героя; он не просто отдает должное памяти большого ученого, но создает для читателя пример, увлекательный образец, с кого „делать жизнь“. Повесть показывает, насколько интересной и романтической может быть трудная дорога верного служения литературной науке.

В наши дни мало кто занимается популяризацией древней литературы среди читателей. И все же поражает интерес самых широких кругов народа к произведениям как древней русской, так и древней болгарской литературы. Научно-популярные статьи, помещаемые в газетах и журналах и посвещенные спорным проблемам текстологии или авторства „Слова о полку Игореве“ или „О письменах“ Черноризца Храбра или других произведений, читаются, обсуждаются, вызывают интерес. Несмотря на удаленность во времени, несмотря на языковой барьер, эстетическая ценность древних произведений привлекает к себе новых и новых пламенных почитателей. И в этом заслуга ее скромных исследователей, таких, как В. И. Малышев. Повесть о нем стоило бы перевести на другие языки, в том числе и на болгарский. Начатое Дмитрием Жуковым нуждается в продолжении. Пусть ученые — литературоведы, редко делавшиеся героями книг, чаще появляются на страницах художественной или хотя бы научно-популярной литературы. Они этого заслуживают.

Рецензию на повесть Дмитрия Жукова „Владимир Иванович“ хочется закончить его же словами, в которых особенно проявляется любовь и уважение автора к русской литературе:

„Если русской литературе ровно тысяча лет, то на долю нашей древней словесности приходится из них семьсот с лишним. . .“

„В древней русской литературе мало имен, но много произведений. Ее исследуют и воспринимают как единое целое, нечто вроде средневекового храма, строившегося сотни лет разными людьми, но по единому плану. Она очень оптимистична, потому что земля для человека была лишь юдолью скорби, местом испытания. Ее питали надежды человека на счастье, думы о вечности, высокие побуждения. В ней много таинственного для нас, потому что мы утратили понимание древней символики, которое было для наших предков одним из условий понимания всего сущего. Почти вся она была исторической, она не знала условных героев, подобных героям современной литературы, но, повествуя о реальных людях, давала волю фантазии и заставляла верить в нее как в факт. В древности любили положительных героев, олицетворявших светлое начало в извечной борьбе добра со злом.“

Таким светлым героем нашей повести стал и Владимир Иванович. Книга Дмитрия Жукова — успешное начало нужной и редкой тематики. Тем более нужной, что приближается празднование тысячелетия руской литературы. В обычные дни и во время шумных юбилейных торжеств, в праздник и в будни верные рыцари литературной науки, такие как профессор Владимир Иванович Малышев, не должны быть забыты.

Людмила Боева

Поредицата „Старобългарска литература“ излиза в две книги годишно. За печат се приемат изследвания и статии върху проблемите на старобългарската литература и култура; ще се обнародват също неиздадени текстове и материали, рецензии, прегледи, библиография.

Ръкописите не трябва да надхвърлят 30 машинописни страници.